

le pleiadi ★ XVI ★ 1972 ★ 5-8

shëjzat

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

shêjzat

le pleiadi ★ XVI ★ 1972 ★ 5-8

E përkohëshme kulturore, shoqërore e artistike
Rivista culturale, sociale ed artistica

Vjeti XVI - n. 5-8
Anno XVI - n. 5-8

Maj-Gusht 1972
Maggio-Agosto 1972

Drejtues Përgjegjës:
Direttore Responsabile:
MATILDE MANCINELLI

Redaktor - Redattore:
MARCO KOLIQI

Redaktor për pjesën gjermanishte:
Redattore per la parte tedesca:
PETER BARTL

Këshilli i Kryesis:
Consiglio di Presidenza:

Martin CAMAJ — Giuseppe CRADILONE — Gerhard CRIMM — † Karl GURAKUQI — Claus HAEBLER — Hans Joachim KISSLING — Ernesto KOLIQI — Luigi MARLEKAJ — † Rosolino PETROTTA — Giuseppe SCHIRO' — † Alois SCHMAUS — Georg STADTMÜLLER — Giuseppe VALENTINI

Selija e Redaksisë dhe e Administratës:
Sede della Redazione e Amministrazione:

PIAZZA DELLA BALDUINA, 59
00136 - ROMA

Dorëshkrimet, dhe në qoftë se s'botohen, nuk kthehen.
I manoscritti, anche se non pubblicati, non si restituiscono.

Pronar - Proprietario:
ERNEST KOLIQI

shëjzat

le pleiadi ★ XVI ★ 1972 ★ 5-8

Máj-Gusht 1972

Maggio-Agosto 1972

PËRMBAJTJA

Sommario

	Faqe Pag.
HILUSHI:	
Mendime të shkarravituna (Idee scarabocchiate)	147
ZALVI:	
«Bjeri mikroborgjezit» (Dài al microborghese)	149
ERNEST KOLIQI:	
Bernardin Palaj dhe një poemth i tij i pakryem (B. Palaj e un suo poemto incompiuto)	152
Fрати i kangve (Il Frate dei canti)	182
SCODRENSIS:	
Përkujtim'i njëqindvjetorit të lindjes së Poetit At Gjergj Fishta nga «Vatra» në New York (La «Vatra» di New York celebra il centenario della nascita di Giorgio Fishta)	185
GJERGJ FISHTA:	
Shqiptarët e të drejtat e tyre (Gli Albanesi e i loro diritti etnici)	189
PETER BARTL:	
Erzbischof Vincenz Zmajević als «Visitor Apostolicus Albaniae» (L'arcivescovo V. Zmajević)	205
ISMAIL KEMAL BEY VLORA:	
Infanzia ed educazione di un giovane albanese (Fëmijni dhe mirërritje e një djali shqiptar) Tradusse dall'inglese in italiano: Nermin Falaschi Vlora	225

KOSOVË REXHA-BALA:

Prijsi i romantizmit suedez admiren shpatën e Skenderbegut (Il caposcuola del romanticismo svedese ammira la spada di Scanderbeg) . . . 237

G. G.:

Tesi di laurea in albanologia (Theza doktorate n'albanologji) . . . 244

NORBERT JOKL:

Historija e shqipes dhe dokumentet e saja (Storia dell'albanese e la sua documentazione) . . . 251

P. VINÇENC MALAJ e A. DE GENTI:

Përtej buzmit fisnor (Ramificazione della stirpe) . . . 256

Gjellë të vendit t'onë (Cucina albanese) . . . 258

Kronikë kulturore (Cronaca culturale) . . . 263

The XXVth Anniversary of the persecution of the Catholic Church of Albania commemorated in California — Per una politica italo-albanese (**Italo Costante Fortino**) — Medaglia d'oro a Emilio Tavolaro — Una lodevole iniziativa — Të rijt shqiptarë n'Australi. — Dr. Hamdi Oruçi në Romë. — Dr. Fejzi Domni në Romë. — Imam Vehbi Smajli në Romë. — Festeggiamenti in onore di Papas Esposito. — Visite del Patriarca russo alle Chiese ortodosse. — Martesa e Dr. Stilianos Qirjakut. — Fiori d'arancio. — Zhdukja e Ambashatorit Xhemil Dino. — Zoja Nafije Klissura Vrioni ndrroi jetë. — Scomparsa del Generale Giordano Marengo. — Ismail Gorani ndrroi jetë. — Përkujtohet Perikli Haxhistasa. — Zí në Familjen e z. Anesti Andrea. — **Libra të lexuem**. EX, di Nermin Falaschi. — **GOCCE D'AMORE**, di Renato Iskander Marchianò. — **Reçensime: La parlata albanese di Greci in provincia di Avellino** (**Haralambie Mihăescu**). — **Illirët dhe gjeneza e Shqiptarëve**, sesion shkencor i Universiteti Shtetëror të Tiranës (**Peter Bartl**). — **Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV**, Josephi Valentini (**Peter Bartl**). — **Meshari i Gjon Buzukut (1555)**, botim kritik nga Eqrem Çabej (**Martin Camaj**). — **TRYEZA E REDAKSIS**. — Collana di **Shëjzat**.

PAJTIMET E PERVJEÇME

Për Itali	Lit. 3.500
N'Europë	\$ 10
Për USA, Kanada e Australi	\$ 12
Me postë ajrore	\$ 20

ABBONAMENTO ANNUALE

Italia	Lit. 3.500
Europa	\$ 10
USA, Canada Australia	\$ 12
Via aerea	\$ 20

Registrato il 26-7-1957 al n. 5898 del Registro del Tribunale di Roma

Tipografia Dario Detti - 00195 Roma - Via Girolamo Savonarola, 1 - Tel. 380.009

Mendime të shkarravituna

nga HILUSHI

Fjalë e foli...

Shqiptarvet, përgjithësisht, u pelqen politika. Jo aqë ajo qi me ânë të nji përpjekjeje vepruese ka qellim ndertues, por ajo qi shfren në bisedime tue ndejë në kafehâne ase rreth nji tryeze shtruo me pije e meze. Mbush e derdh... Vizatò e shlvej situata... Naltësò e zbrit persona, grupe, shtete, kontinente... Fundi? Sejcili shkron në shtëpí të vet pa ndërrue mendim, i bindun se ai vetëm ká në xhep të vërtetën. Deri sa këto bisedime, rëndom të thata e të shtërpëta, janë nji mjet me kaluo kohën dhe me hjekë mërzín, hajdedeh!; porsè mjerisht ndodhë shpesh qi aty me pohime të kota e shum lehtësisht cenohen vlera të çmuhme dhe mbillet fara e dyshimit qi pengon nisma të dobishme. Fjalë e foli... Dikush hjedh në pije a n'inád e sipër nji mendim të përcipët, nji gjikim të shtrëmbët, nji trillim pá themel: fjala ecë, shtohet e laracohet dhe hijn në grumbullin e legjendave, qi ndër né zëvendsojnë historín, d.m.th. vargun e ngjarjeve të dokumentueme. Kur nji legjendë krijohet, s'ká dokument qi e përgënjeshtro. Fjalë e foli... Dhe kështu ecim, politikisht, në nji tyntajë thánethashash pa krye dhe pa bisht, ku çdo Shqiptar krijon nji Shqipni mbas qejfit të vet, qi s'ka kurrnji lidhje me botën reale. E kënaqet sepse në këtë Shqipni, sendërgjue prej fantazis s'ethun, ai e njuhë veten të parë, áshht vetë Ali e vetë Kadí, mposhtë me mend ata qi i bájne hije dhe zgjáhet tue andrrue (në kllapi madhështore) nderime e shpërblime qi nuk barashohen kurrsesi me vlefthën e tij morale e intelektuale.

Ngjyrat kombtare e dalluesja

Ndoshta na arsintarët kemi nji kandar t'onin me peshue punët e shekullit. Sidoqoftë, na duket qi ká ndër né asijsht të cilët kujtojnë se patriotizmi qindron në disá paraqitje emblemash të jashtme, si kravata kuq-e-zí ase dalluesja me shqiponjë dykrenare ngjitë në kthesë të setrës. Nuk dënojmë ata qi këto shënje i përdorin si dishmi t'atdhedashunis sè tyne, por nuk na mbahet pa i pyetë: « Mirë kravata me ngjyrat e flámurit t'onë, shum mirë shqypja n'ilik të setrës, po ndoj libër shqip a e ké tu shtëpíja? ». Punë për t'u levdue janë shfaqja e symbolave të kombit, vallet e enduna në kostumet e madhnishme t'ona, kangët e brohorinat patriotike. Veçse të tilla shfaqje jesin sipërfaqësore, po nuk u ushqyen në ndiesina të njimendëta ndaj atdhën, të cilat e kanë rräjën në njoftje të traditave të historis sè fisit (rracës), të paunis shpirtnore të tij qi pasqyrohet ndër shkrime dalë nga mendet

e zëmrat shqiptare. Kush stoliset me një kravatë kuq-e-zí dhe ngjet në setër një dalluese me shqiponjë, për me na bindë që këto shënje mbështeten në një vërtetësi (autenticitet) ndiesinash duhet të kët edhe dy a tre libra shqip në shtëpi. A po jo? Natyrisht në qoftë se din me këndue...

Penda e dajaku

Nji oficer i naltë gjendarmerije në kohë të monarkís zogiste lexonte me andje dhe admironte novelat e mija. Pa u njoftë mirë bashkë, më dergoi një herë nga Berati një kartolinë nënshkrue edhe prej do kolegve te tij. N'atë thonte pak a shumë këtë: « Jemi tue pì në breg të lumit. Ka dalë një hânë që s'e ka shogen. Na shkon mendja tu ti, pse vetëm penda e jote do të dinte me përshkrue bukurín e kësaj nate të Beratit... ». Ishin gjallë aso kohe tjerë që do t'a kishin përshkrue edhe më mirë se unë Beratin nën rreze të hânës, por atij oficeri vetëm unë i a mbushëshe sýnin. Mbas do kohe e takova në Tiranë. Desht doemos që të kalojshim një mbrámje bashkë. Para se me shkue në gjelltoe me hangër darkë, bame një sheti nëpër bulevard kryesuer të kryeqytetit. Kaloi një nëpunës i lartë, që une e njëjshem deri diku. Përshëndeti tue hjekë kapelën, me një rrotullim harkuer të dorës prej krés e deri ke gjújt, në shënj ponije. Miku oficer m'a báni: « Mos mendò se pat menden me të nderue tÿ! Jo, jo... e dij që nuk i vën veshin kësaj pune. Arsyeya e lypë që ti si shkrimtar me qënë i nderuem më parë e më fort se unë, njeri armësh. Por s'është kështu. Ai më nderoi mue. E din pse? Pse kúr ishem qark-komandant në qytet të tij dishka muer m'u përzie politikisht në gjána që nuk i përkítshin. E arrestova dhe t'a shtrova në dajak në mënyrë që mos m'e harrue kurr at shkopitje në jetë të vet. Ky është prej atyne (e janë shumica, zëne besë!) që nderojnë më fort dajakun se penden... Shkruej, shkruej ti e mos u mërzit; por ndër né, t'a dijs, nderohet më tepër dajaku se penda.

Ullíni e shelqja

Nji mik më thonte dikúr në Shqipni: — Çdo lloj pune don zatçin e vet. Kuj do t'i shkonte mendja të çojë oficerin me predikue në kishë a në xhamí dhe priftin a hoxhën me ushtrues rekrutët? E, prá, kjo ndodhë ndër né, si n'administratën shtemnore ashtu ndër ofiqe të politikës. Ngarkohet farkatari me bá múr dhe muratari me rrahë hëkurin në kudhme. Në pështjellim të vlerave përfitojnë ata që nuk janë të zott e punës. Programi është: « Me zhgullë ullínin dhe me vù shelqen ».

Zëngjin, po; zotní, jo

Nji burrë i urtë e i njerzishëm, u neverit një ditë prej ditsh nga sjelljet trashamane të një kopuku, që ishte pasunue në pak kohë dhe kujtonte se parja i jepte të drejtë me shitë mend e krení, dhe s'mujt m'u durue pa i thánë: « Shiko, lum loci: ti zëngjin je bá, por zotní s'ké m'u bá kurr! ».

“Bjeri mikroborgjezit,”

nga ZALVI

Ka do kohë qi borgjezi nuk këqyret me sÿ të mirë. Mbassi Revolucjoni Frang e pat çue në qiellë, Karl Marx-i e qiti poshtë.

Sikurse borgjezija pat ulurue, nder ditt e Revolucjonit të përgjakshëm « *les aristocrates à la lanterne* », kështu marksizma borgjezin e ka cillsue të mbrapambetun e reaktionar e prandej për t'u luftue e për t'u zhdukë. Por me giasë e ka pasun me borgjezin e frÿtë, por jo me borgjezin e ultë, me borgjezin e vogël.

Këtë e vÿni në lojë shekulli XIX, porsì typ per komedí, me ambicje të tija qesharake, tue vazhdue në ravë moljerjane të « *bourgeois gentilhomme* ». Por jo pa ndonji sympathy përdllimse, sikur në « *Le miserie de Monsiù Travet* ».

U çue mandej Mussolini tue e bâ ketë « piccolo borghese » si nji mishnim zëmërngushtë të shpirtit të zhburrnuem të qytetarit të paqshem (« *il pacifico cittadino* ») qi këqyrë vetëm interesat e veta, qi shpirtin heroik të « revolucjonit » o nuk e merr mbrapa, osë vetëm bân kinse e merr mbrapa me andërr, apor sa per mos me pasë të çáme kreje.

E tash ka dalë — gjithnji në sitl mussolinian e si e ka zakon kostumi komunist — rryma anti-« mikroborgjeze », qi shkon tue diktue në çdo skutë symptome shpirti « mikroborgjez », porsì synthezë të çdo egoizme.

Po çë faj ka borgjez-shkreta?

Le të shohim si kje historija e tij.

Koha e mesme barbare e pat zhdukë qytetnimin (kulturën e qytetvet), tue shkretue qytetet e kohës së moçme, me gjith regullimin e tyne në klasë të ndryshme. Mbet vetëm kështjelli i feudatarit e kësolla e katundarit.

Porsë feudatari pat nevojë — nëmose per armë të vetat e per luksin e gravet të veta — per zanatli. E ku me i gjetun këta? — O në shka kishte mbetë prej qytetevet të vjetra, o përanë vedi, ndër shpija qi nisen m'u grumullue rreth kështjellit.

Këto të fundit pak ka pak përbânë atë lagje qi me fjalë gjermane u quejt « burg »; e « burgu » dalkadalë tue u zmadhue nisi me u bâ edhe ai qytet; « burgjezi » u bâ synonym i « qytetarit ».

Çka kishin bashkë borgjezi e qytetari?

Zanatin.

Ata e kishin, e pa tē e pa ata s'mund të bâte gjâ as feudatari i pasun e i armatosun.

Posë kësai, tue kënë zanatlit lagje brì për brì njëni me tjetrin, me kohë përbânë per çdo zanát nji korporatë, e nga korporatat e

ndryshme, u mblodh një këshillë, i cili, me fuqi të solidaritetit, shtini përpara në dorë qeverrimin e qytetit, e mbasandej përzuni fuqin feudale. Natyrisht edhe, sadoqi arsimit modern nuk njihej asoherë, jeta qytetare u dha banuesvet një çtitrim, një hollësi, një shkathtësi karakteristike të jetës së përbashktë; jo vetëm teknika, por edhe arti më i nalti u zhvilluen për mrekulli.

Virtytet e asaj bote, edhe t'atyne njerzve, ishin njëkohësisht aspirata jo vetëm për përmirësim ekonomik e për pavarësi të vetëqeverrimit, por edhe për përmirësim kulturuer me anë të përsosmënis profesionale, edhe shpirti i solidaritetit nemosë për mprojtje të përbashktë.

Natyrisht, si në çdo gjâ njerzore, edhe ajo gjendje i kishte të metat e veta. Shka ishte solidaritet bâtej lehtas shpirt partije; shka ishte dishir përmirësimi, u bâ shpirt tregtar e egoizëm; po ec e kërkò frymë nieri ku këto shtrembnime mos të kenë rrâjë e zhvillim.

Pse, prâ, këto fajë me ja një të borgjezit, ndërta më të vogla nuk janë, b. fj. nder katundarë? por shka, se gjith herë njerzimi ka një të për të pafaj ata qi nuk kanë ato fajë n'atë trajtë sikurse vetë i kâ.

Kështu Rousseau krijoi mythin e « bon-sauvage »; kështu çë me kohë poetët krijuen mythet e katundarit të pafaj.

Vërtë në fillim zâni i keq qi ju një të borgjezit pat shkak ndër vese tipike të borgjezit të madh të pasunuem me tregti, egoist si dorërrudhës i pasunis së fitueme; e këta natyrisht ndër sý të borgjezit të vogel, egoist edhe ai, por si lakmues i njëi pasunije të pa fitueme ende!

Veçsë edhe borgjezi i madh, i pasun në gjâ ose në zotësi, e muer hakun, tue qitë në shesh ngushtësin e shpirtit e të zëmres të borgjezit të vogël, i cilli për asgjâsend ishte razi me shitë nderë e shpirt, e për një hap sado të vocerr në shkallë të naltimit shoqner, lumote më tepër se sa i madhi për më të mdhajt hapa, ose bâte çmos për me u giâ, mostjeter për faqe, më të mëdhajvet.

Marksizma qi n' e parë u kap me borgjezin « tout-court », tue nënkuptue borgjezin e madh, këtu u ngurrit përpara një dylemës: o me marrë anen e borgjezit të vogel, o me e përbuzë e me e luftue.

Në rastin e parë me pranue edhe veset e tija të kqijat, e me krijue një shoqëni shoqaliste niveli mesatar e jo proletar, ku interesa vehtjake zhgarrrote solidaritetin n'interesën e përbashktë (në horrillek!); ose, tue e luftue, me pranue përbuzjen e mikroborgjezit të leme në fushë makroborgjeze, e tekembramja m'u gjetë aleat me makroborgjezin, e me... Mussolinin!

Rruga e dytë kje ajo qi zgjodh marksizma lindore.

Ndërta marksizma përendimore tue u rropatë me e naltue proletarin në nivelin ekonomik e ligjuer të nëpunsit, pa droe të vesevet karakteristike të mikroborgjezis, marksizma lindore, në vorfnin e systemës ekonomike e në puritanizmen heroike qi drejtuesat i a impozojnë hallkut, nuk mujti veçsë m'u deklarue antimikroborgjeze, tue çue në qiellë (me fjalë) shoqnin e lapëravet, heroikë e solidarë, por pa këpucë e pa shpresë veçsë në diellin e përtardhëm qi pritet për herë por nuk do të lejë kurr, se perndryshej nuk do të jetë as shoqëni monoklasë, as edhe diktaturë proletarjati!

Fundi, më si duket, Mussolini paska kënë profet njaq sa Marksi, e tridhetë vjet përpara e bâni hapin qi marksizma puritane e bâni tridhetë vjet mbrapa, tue pranue deri terminologjin e ti!

Halli i filosofisë e i shoqologjis, kur bâhen politikë, âsht gjithmonë njiqy: do t'u pshteten sloganevet. Por sloganet nuk ecin po s'kjenë të shkurtta, e prandej i lëshojnë fjalët pa dallim; nuk ecë si slogan nji arsyetim si « *mikroborgjezi i ka veset e veta, posë virtytevet; le të pranojmë virtytet, por jo veset e këqija* »; si slogan me efekt nuk ecë as « *bjeri mikroborgjezit të keq* »; por ideal si slogan âsht « *bjeri mikroborgjezit!* ».

SOT SI MOT

MENDIME TË VOGËLA

(Disá këshilla një djalit në Misir që dëshëron të botojë një gazetë shqipe).

I dashur mik, — Në e bëfsh gazetën me fleta të mbëdha, Shqipëtarët do të thonë se s'mpshihet (mbështiellet) dot lehtë; në e bëfsh me fleta të vogëla, do të thonë se s'është gazetë, po libër. Në e shtypësh me letra (germa) të holla, do të thonë se s'këndohen edhe prishin sytë; në e shtypësh me letra të trasha, do të thonë se je « hamall » e kërkon të mbushësh vënt. Në shkroftsh toskërisht, do të thonë se s'është gazetë për të gjithë Shqipëtarët; në shkroftsh gegnisht, prep'ashtu; në shkroftsh një gjuhë të përzierë me të dyja, do të thonë se s'di shqip; në shkroftsh gjysmën gegnisht, gjysmën toskërisht, do të thonë se është « çervish » (mélange). Në mos shkroftsh për politikë, do të thonë se s'është koha të punojmë për letrëturë kur vendi ndodhet në rezik; në shkroftsh për politikë, do të thonë se prish punë duke egërsuar qeverinë. Në folsh butë për Turqinë, je i paguar prej Sulltanit; në shkroftsh rrept kundrë Turqisë kërkon të të japë Sulltani të holla që t'a pushosh gazetën. Në mos gjefsh të holla që t'a mbash gazetën, do të thonë se s'je i zoti, me qënë që aqë njerëz duan zgjimin e kombit shqipëtar; në gjefsh të holla, je intrigan a i shitur. Në folsh për plot çlirimin e Shqipërisë, do të thonë je djalë e kërkon gjëra që duheshin gatitur një qind vjet më parë; në folsh për nevojën të përpiqemi t'a shpëtojmë gjuhën edhe kombësinë t'onë duke vënë vëndin nënë hie një Fuqisë së madhe, s'qënke Shqipëtar i vërtetë. Në folsh mirë për Shqipëtarët të krishterë, hidhërohen Shqipëtarët muhamedanë; në folsh mirë për muhamedanët, hidhërohen të krishterët; në folsh mirë për të krishterët e për muhamedanët që janë Shqipëtarë të mirë, e liksh për të ligët, ahëre do të hidhërohen të gjithë. Aqë për sot, se kam frikë mos të zërë gjumi.

(« Albania », Vjeti VII, 15 shtatuer 1901).

FAIK KONICA

Bernardin Palaj dhe një poemth i tij i pakryem

nga ERNEST KOLIQI

Detyra e natyrshme e një së përkohëshme së lirë shqipe qi botohet në vend të huej edhe ndien nevojën të plotësojë mungesat ase gollet të lânuna vullnetisht në përpilim të historis së letrave t'ona nga kritikët e kësokohëshëm të Shqipnis zyrtare, qindron edhe në paraqitje auktorësh e veprash të cilat nuk meritojnë të shvleftësohen apo të humbin në harresë. Na të *Shêjzave*, mbrenda mundsive t'ona, e kemi krye kët detyrë. Botuem një vepër dramatike t'Em Haxhiadëmit, riproduhem copa pak të njoftuna proze të Fishtës tue i përsjellë me shënime sqaruese, u a kujtuem lexuesave stylin xixillues plot zhdërvjellti moderne të Lazër Shantojës. Gjuejtme çdo rasë të përmendim nder shkrime t'ona ëmna e vepra auktorësh të dënuem m'u vorrosë në heshtje. Dishrojmë të vijojmë në kët drejtim jo vetëm për të qortue shtrëmbënime të padrejta e me bâ të shkojnë huq qellime dâmprûse asgjâsimi vlerash shiqiptare, por edhe për të vû në gjendje të rijt e diasporës me shijue e çmue disâ bukurî krijimtare në shqipe pak ase aspak të njoftuna. Fati i shkrimtarve arbnorë (Shqiptarë e Arbreshë) qi lulzuen në kalesë âsht vertë i përvajtueshëm. Shtypi kushtonte, librat nuk u shitshin; edhe kur u shitshin, librarët u a hajshin paret, tue përfitue edhe nga vishtirsija asokohe e marredhânjeve ndërmjet krahinave të ndryshme t'ona. Fishta e qante kët hall në *Ânzat e Parnasit* tue i u drejtue *Nakdo Monicit* (Dom Ndoc Nikaj-t):

*Eh! zotni, t'ngjatët Zoti jetën!
Pa shikjoe 'i herë kuletën,
E ajo tý ka me t'kallzue
Se shka t'zít ti ké fitue
Me njatë t'bukren Histori
Qi ké shkruet përmbi Shqypni:
Asë, idhnim pa fé nevoje
E ndo'i borxh edhe n'shtypshroje?...*

Dom Ndoci i ngratë botoi libra mâ shumë se çdo auktor tjetër i ynë për arsye se ngrehi një shtypshkroje të veten. Po tjerët? Me therorzime të mëdhâ shtypen veprat e veta dhe nuk nxoren kurr shpenzimet e shtypit. Sa auktorë të përmendun njifen për shkrime botue vetëm në fletore e të përkohëshme? Mustafa Kruja, Zadëja, Shantoja, Branko Merxhani, Anton Logoreci, Kolë Kamsi, Vangjel Koça, e shumë tjerë nuk mujten të përmbledhin në vëllim veprat e tyne mâ të pika-

tuna. As prozat e Fishtës nuk janë të botueme në vëllim. Sa krijime me vlerë kanë mbetë në dorëshkrim! E shumta humben si krypa n'uj, me përdorë një shprehje të Bogdanit. (Edhe në shekullin XX qindrojshin të njëjtat qyshke të kohës së Bogdanit!). Sot në Shqipëri shkojnë menjherë me mija kopje të çdo libri qi botohet. Auktorët e m'aparshëm d'ý herë fatzez: s'pari pse s'paten mjetet me shtypë kur askush nuk u a ndalonte botimin e veprave, s'dyti pse mbi ta tash qi u shtue numri i lexuesavet rondon ostracizmi i kritikve zyrtarë të Shqipërisë së sotshëme.

Nji ndër auktorë të dënjë m'u kujtue e mos m'u harrue është p' tjetër Át Bernardin Palaj, për të cilin nji ditë Fishta më tha: « Ky (Bernardini ndodhej aty pranë) ka talent të madh dhe e njëf shqipen me themel. Mund të m'a kalojë edhe mue. Por nuk punon... ». M'á i zoti se Poeti kombtar Palaj nuk mtonte me qënë edhe pse e dinte qi duheshin dhëtë Bernardina me b'á nji Pater Gjergj, por fjalët e Fishtës përm'ajnë në vete nji të vërtetë: ai frat, i cili s'ishte ende 50 vjetsh kur e vranë, pajisej me nji frymzim sidomos epik jo të zakonshëm, dhe shi kjo prirje e veçantë poetike i a këputte hovin. Jo mungesa e vullnetit në punë, por droja, — dhe në kët ndienje përzihet nji nderim i pamasë me pr'ýftuní (pudor), — mos me dh'ânë përshtypjen se donte të matej me Mjeshtrin e Madh. Do të shofim m'á p'ртеj se kjo droje e sht'ýni me zgjedhë në vepra poezije do trajta metrike qi nuk i shkojshin kurrkund për piri natyrës së tij. Sidoqoftë Palaj mbetet për gj'ânësi p'ërfitimí poetik dhe fuqí skalitjete shprehjesh nji ndër shkrimtarë të vjetve Tridhetë qi e nxoren letrësin shqipe nga nji gjendje ámtije shkakte prej monotonís së nji thematike tepër të shfrytzueme. Ndër ato vjet ai qe nji prej atyne qi u dhanë shkas kah nji zhdrivillim m'á të përkueshëm me frymën e kohës letrave t'ona.

Shënime biografike

Për nji gabim, — qi askush nuk dijtí a nuk deshti kurr me spjegue, — të Komisionit Teknik të Ministrís s'Arsimit, Bernardin Palaj nuk gjindet në radhën e auktorvet të p'ërfshím në vëllimin e dytë të *Shkrimtarvet Shqiptarë* (Tiranë 1941), tekst shkolluer i p'egatitun nën kujdesin t'im të drejtpërdrejtshëm. E, prá, émni i ishte shënjue në vargun e shkrimtarve caktue për paraqitje n'at vëllim. U b'á si u b'á: mbet jashtë. Prandej këtu po apim do shënime mbi jetëshkrimin e tij.

Lindi në Shkodër me 2 tetuer 1894 nga Gjon Palaj e Marte Dedja. Veshí zhgunin e Sh'Fr'anceskut në shtatuer të vjetit 1911 d.m.th. në moshën shtatëmbëdhjetëvjeçare. Mbas shkollimit filluer e të mesëm në vendlindje, kreu këndimet e Filozofís e të Theologjís n'Austri tue ndjekë në ndërkohë edhe kurset universitare në Fakultetin shtetuer të Letrësis. Përveç gjuhve klasike, njëfte shum mirë germanishten edhe italishten. Me prejardhje prej maleve (prindja e tij ishin shpërngulë në qytet nga Shllaku) zotnonte ç'në fmiijní nji shqipe të kulluet. Njo-hjen e leksikut dhe të frazeologjís së gjushës ámt'are erdhi tue e zgj'ânue e thellue edhe hollue në studime të cenëshme mbi auktorë të vjetër e të rij t'onë dhe tue i a v'u veshin me kujdes të madh ligjirimit populluer.

Të folmen e Dukagjinit ai e shtjen në përdorim me begati e përpikni të pashoqe në vepra të veta. Ajo e folme i përshtatet frymzimit epik të tij. Me styl t'ardhângët qi e shquen ai radhitet në Shkollën letrare françeskane të Shkodrës pranë Shtjefen Gjeçovit.

Veprimtaria letrare

Doçentja universitare, Angela Cirrincione (1), një nxânse zëll-plote e Valentinit dhe e Karl Gurakuqit, përmbloodh në vëllim me 1969 vjerrshat e Palajt edhe premtom të na dhurojë një vëllim të dytë me prozat. Në parathânen e vëllimit të parë, ajo e përîmton (analizon) veprimtarin e auktorit t'onë ndër ânët e saja mâ të spikatëshme qi shfaqin trinin e vetive të personalitetit të tij letrar: poeti, prozatori, folkloristi. Unë kishem me e shndrrue radhën e këtyne cilsimeve tue vù në krye folkloristin, sepsë, si i pari paraqitës i rapsodive të maleve veriore, Palaj zën një vend kryekreje ndër mbledhës të kangve të popullit t'onë. Vepra e tij si folklorist jo vetëm i a brumosi atij vetë prodhimin letrar, por ndikoi edhe të gjithë një tubë poetësh tjerë tue fillue nga Fishta.

Me 1924 dolen të botueme në « *Hyllin e Dritës* » disá rapsodí të Qërthullit të Mujt e të Halilit. Lexuesat me veshtrim mâ të hollë letrar kuptuen menjherë se gjindeshin para një zbulimi me shum randësi. Hijeshija e parafytyrimeve, fuqija shprehëse e atyne kangve popullore lëjshin pa mend. Si kishin mbetë pa u marrë parasýsh mje at mot ato xhevahire të folklorit? Pak e kush mâ përpara i kishte përmendë, dhe ashtu shkel e shko, pá u kujtue për bukurin e madhe të tyne. Ndër tjerë Gaspër Jakova Merturi, botoi në *Gramatikën* (2) e vet një rapsodí me titull « *Chéto Bashë Muji* ». Mâ vonë Vinçenz Prennushi (3), në Parathânën e kangve popullore të mbledhuna prej tij, i shtým nga një ndiesí e teprueme adhetare (qi asokohe, me 1911, ligjohej nga rrethânat e dijuna), dha një gjikim qi i dënoi në papëfillje (...na duket se janë të përkthyme prej slavishtes...) deri sa doli me 1924 Bernardini me i përaftue e me i përkambë. Vertë përmbajtja vinte nga motivet boshnjake, por ato motive endëse në të gjithë Balkanin, me êmna fatosash e trajta të ndryshme paraqitjesh, tue depërtue në Shqipni, zhgatroheshin n'elemente të para, u shndrrojshin në landë amorfe (pa trajtë) dhe u përtrijshin në këndim të lahutarve t'alpeve shqiptare qi nuk njifshin asnji fjalë të slavishtes. Mbi palingjenezën shqiptare të motiveve rapsodike slave kam folë ngjeti. Si êmni i Rolandit (*Chanson de geste*) u përdorë në plot hartime lloji epik të përhapuna në mbarë Europën ashtu edhe êmni i Mujit zbriti nga Bosnja në Shqipni, tue lulzue

(1) Cfr. *Cirrincione Angela*, BENARDIN PALAJ, Vol. I, « Poesie » di pp. 314. Roma 1969. Lire 5.000. Le ordinazioni presso l'autrice: Via Michele La Rosa 1 (angolo G. Galilei), 90145 Palermo. L'introduzione è ricca di notizie bio-bibliografiche.

(2) *Jakova-Merturi Prof. D. Gaspare*, GRAMMATICA DELLA LINGUA ALBANESE. Frascati 1904, pp. 183-186.

(3) *Prennushi P. Vinçenz*, KANGË POPULLORE GEGNISHTË, Sarajevë 1911, faqe IX.

me trimni të veta sidomos në vullâ të Currajve t'Epër (4) në rapsodina kryekëput të reja, ku gjeten vend e u lidhen si inxhi n'âr teprica të lashta kangësh ndoshta edhe me prejardhje jetike thrako-ilire. Frymë ilire ndjeu Palaj në to dhe i mblodhi me kujdes dashnuer.

Pater Gjergji, me at ndieshmëni të stërhollë artistike qi i dhuroi Perendija, u trondit nga hovi epik i Qërthullit t'Agallarvet të Judbinës dhe në pjesën e dytë të *Lahutës* së vet, sidomos n'epizodin e Tringës, tue lënë m'ânesh atë të Kangve terthorçe e maje krahit (5) në vargje tetërrokshe ndoq shembullin e këtyne rapsodive.

I u deshten disa vjet botës letrare t'onë me arrijtë në shijim të kangve të lahutarve të Veriut. Në korrik 1936 në një numër të së përkohëshmes *Lyceum* (botue nga profesorati e nxânsat e Liceut të Korçës) u paraqiten disa pjesë të rapsodis *Martesa e Halilit* përkthye frengjisht nga Xavier de Courville e Selman Riza (6): dishmi kjo se ngashnjimi (*charme*) i epikës popullore t'Alpevet të Veriut kishte arrijtë deri në Korçë. Rapsodit e zbulueme, të thuesh, ase s'paku të vlef-tësueme prej Palajt dolen të mbledhuna në vëllim me 1937 në vargun e botimeve *Visari Kombtar* (7). Sot disa prej tyne janë përkthye edhe italisht, frengjisht e rusisht (8).

(4) Palaj pohonte se varjantet e rapsodive mâ të gjalla e të kullueta gjinde-shin në Curraj t'Epër. Ai, në Palç të Merturit, ku kryente detyrën e famullitarit, kishte disa arkë të vogla përplot me fletë e teftërë mbushë me kangë të mbledhuna në krejt Shqipnën e Veriut dhe në një pjesë t'asaj së Mesme. Nuk i kandte me i thënë se disa prej rapsodive tregojshin gjurma të prekjes së tij. E vërteta âsht qi *Martesa e Gjeto Basho Mujit* (HD, 1923, faqe 40-53), *Orët e Mujit* (HD, 1924, faqe 103-114), *Muji tu Mreti* (HD, 1924, faqe 182-185), *Martesa e Halilit* (HD, 1924, faqe 257-282) u përpunuen prej Palajt. Ai zgjidhte tekstin mâ të mirë dhe me vargje të përshtatuna varjantesh e plotësonte, tue ndejë në frymë e në ligjirim të lahutarve, pa cenue n'asnji mënyrë vetvetishëmënin gjenuine. Qindiste indin populluer me fije të ngjyrta marrë prej popullit. Ndërhymja e tij u përbante gjithmonë në zgjedhjen e vargjeve të varjanteve. Varjantet ai i thret *motërzime*.

(5) Kangët tërthorçe a maje krahit janë kangë heroike të shkurta në vargje tetërrokshe qi zakonisht këndohen pa përsjellje vegle muzikore. Cfr. *Koliqi Ernesto*, EPICA POPOLARE ALBANESE. Padova 1937, pag. 51.

(6) *Lyceum* - E përkohëshmjia e Liceut të Korçës - Viti I, nr. i vetmë - Korrik 1936, faqe 50-57.

(7) *Visaret e Kombit* - Vëllimi II - KANGË KRESHNIKËSH DHE LEGEN-DA - Mbledhë e redaktue nga At Bernardin Palaj dhe At Donat Kurti - Tiranë 1937.

(8) Cfr. POESIA POPOLARE ALBANESE a cura di Ernesto Koliqi, Edizioni Fussi (II Melagrano) Nr. 169-70, Firenze 1957.

CHANSONNIER POPULAIRE ALBANAIS - Introduction: *Qemal Haxhiahasani* - Version Française: K. Luka, 1961.

Starinnye albanskije skazanija, Gosudarstvennoje izdatelstvo «Hudozhestvennoj literatury» Moskva 1958.

Starinnye albanskije skazanija, Gosudarstvennoje izdatelstvo «Hudozhestvennaja literatura», Moskva 1971. (Ky âsht botim i dytë i përpunuem dhe i plotësuem i rapsodive shqiptare, përkthym rusisht prej poetësh në zâ).

Nji ndër shkrimtarë më të sqimtë e tërëhjekës të Toskënis, *Mitrush Kuteli*, u dashunue në to dhe i kthei, mjeshtrisht, në prozë. Qe shka thotë në Parafjalë të rapsodive ktheje në tregime :

« Rapsoditë e Mujit dhe të Halilit me shokë janë këngë me frymëmarrje të gjërë poetike. Aty bashkohen në një njësi të plotë epika dhe lirika, humori dhe tragjedia, tregimi dhe përshkrimi e dialogu, mençuria e madhe e popullit, trimëria dhe qindresa e fortë në çaste vështirësie. Në këtë qerthull s'di ç'të adhurosh më parë: përshkrimin e bukur të natyrës dhe sidomos të bjeshkëve dimrit dhe verës, ditës dhe natës, apo çastet kur tërë natyra vetakësohet dhe i afrohet shumë e më shumë njeriut: kur dielli, yjet dhe hëna, ahu, lisi dhe bredhi, zogu i malit, zanat dhe orët e bardha shfaqen të gjitha të mbështjella me atë napën e përndritur të poezisë madhore, të poezisë së vertetë. Pastaj kemi portretet fizike dhe shpirtënore të njerëzve, nga Muji e Halili e gjer tek Dizdar Osman Aga, tek Hysen Kraposhniku, Behur Kapedani, Paji Harambashi, Arnaut Osmani e Hysen Radoica; nga Tanusha e bukur e tek Ajkuna e dhembshur, tek e shoqja e Arnaut Osmanit apo tek Omeri i Ri dhe tek shumë të tjerë » (9).

Ideja e prejardhjes së Shqiptarvet nga Ilirët i ishte ngulë në trû Bernardinit e nuk i a hiqte gjâ. E shtijshnin n'ethe entuzhjazmi ato zanafille të fisit shqiptar të shtÿme në kalesë deri në mote të mjegullueshme parahistorike. Vegimin e Shqipnis së lirë në kohnat moderne i a dhuroi De Radës veprimi i lavdishëm i Skanderbegut. Kët idé gjeniale por të pacaktueme të Poetit arbresh, Naim Frashëri e fuqisoj me frymë më të përshtatun kohave dhe e vndoi si gûr themeli për rilindje shqiptare. Fishta nisi edhe ai të shkruiej një poem mbi Skanderbegun (10), por prirja më tepër realiste e natyrës së tij e shtÿni me nxjerrë nga ngjarjet e njerzti e historis së kësokohëshme (të gjymset së dytë të XIX qindvjet) landen e kryeveprës qi na fali. Por trilli i poetënvat nuk pranon caqe në hov fluturues të tyne nëpër largësinat historike. Mjedja, me forcue të drejtat jetike (të lashta) të kombit t'onë shtoi përmasën (*dimensjonin*) e hapësis poetike t'onë tue këndue kreshnikin e Ilirvet. Ilirizmi âsht edhe leit-motivi i poezis së Palajt. Veprës më të lume të tij *Ndërmjet të Shën Gjergjave*, poemth në 1184 vargje, i vën si nëntitull « Nji novelë ilire ».

Proza

S'kemi ende një studim mbi zhvillimin e prozës shqipe ç'prej Buzukut e në ditët e sotshme. Për t'i shënjue vendin qi i përket Palajt si prozatuer po e shtjellojmë shkurtimisht këtë pikë në qarkun e veprimtaris së dy Shkollave letrare të Shkodrës (11). Kemi thënë se

(9) Shif *Mitrush Kuteli*, « Tregime të moçme shqiptare » Botim i dytë, Tiranë (pa datë), faqe 7.

(10) Shif *Gjergj Fishta*, MOJS GOLEMI I DIBRËS E DALI GENA (Epizod i një poemit mbi Skanderbegun) - Kalendar i Vjetës 1919 (Vepra Pijore Nr 23) Shkodër 1918, faqe 68-98.

(11) *E. Koliqi*, BISEDIME LETRARE në « Albanie Libre », vjeti XIII Nr. 97-98, 20 maj 1959, faqe 3.

Palaj, krahas me Gjeçov-in, përfaqëson rrymbën qi mbështetet kryesisht në vetit llojtore (*specifike*) të së folmes së Malsorve. Nji krahasim i shpejtë në mes mënyrës së shkrimit të letrarvet françeskanë mâ në shënj, më gitet se na lëjon t'arrimë në këto përfundime: proza e Fishtës nuk mund të ndryhet m'asnji kallep styli sepse të gjitha zânet e të shprehunit letrar kumbojnë në të, të buta e të rrehta, të rendomta e të larta (aulike), shpotare me idhni dhe gaztore me thepa; Vinçenz Prennushi derdh valën e ndiesive plot mirsi në nji styl të rrjedhshëm e të lëmuët; Anton Harapi na ep shembullin e nji lloji të të shprehuni kuvendtar të zhdërvjellët qi qëllon sidomos qartësin parashtrese e arsytuese e jo të thânunit e stolisun; Justin Rrota, në hulli të Vinçenzit, priret prej natyrës së vet kah trajtat e shkrifta. Gjeçovi e Palaj shprehen me nji styl gdhënës e latues, pa asnji xixillim humorizmi, të ndemun letrarisht vetëm kah paraqitja e përmbledhët e argumentave, pa asnji lajlim të tepërt, tue theksue me vijë të trashë idët themelore. Ndryshimi në mes dýve qëndron në këtë: lloji i prozës së Gjeçovit, i rrasët, i skalitun në ngurtësin e së folmes mâ mashkullore të maleve, nuk t'a lëmon veshin; përkundrazi thurja e prozës së Bernardinit, nonse përbuzëse e çdo zbutimi spitullues, nëpër nji kontrpunkt muzikuer (me kumbime vagnerjane, si e cilësova në nji shkrim të mëparëshëm) (12) përshkohet nga nji valë jonesh joshëse por gjithënji me hijeshí burrnore qi të kujton s'largu tingullimin e motiveve të lahutarvet. Mos të harrojmë se Palaj, përveç se poet, ishte edhe kompozitor muzike: ai hartoi e përbani komentet muzikore plot tërhjeksi të poemit dramatik të Fishtës *Shqyptarja e qytetnueme*. Cilsinat si poet e si muziktar shfaqen në poezi po se po, por edhe në prozën e tij.

Mjerisht kjo prozë gjindet e shpërndáme në fletore e të përkohëshme të ndryshme. Këtu, për të përsjellë shoshitjen t'onë me shembuj, po citojmë ndonji copë të nxjerrun nga botimet qi zotnojmë.

MIKPRITJA E MALEVE

A do miq i zoti i shpís? *Thrret miku te dera*. Mirë se të ka prú Zoti! *Pergjegjë çë do njeri prej mbrendanit. A ka gjâ mâ të bukur nder malet e kanunit se pritja qi i bâhet mikut? Vetë fjalët e Kanunit: shpija e Zotit e e miqve: kû hân miku e shton Zoti; nuk lën kend Zoti pa miq e pa buk, tregojnë se shqyptarit të maleve nuk i dhimbet as gjâja as jeta per Zotin qi e ka falë e per mikun qi i bjen në derë. Në çë do shpi qi të shkojsh neper male t'ona krenësh a bajraktarësh, sado bune e kure të vorfna ato kjoshin, atje te votra, në krye të vendit ké me pa gjithmonë mikun, tuj e nderue i zoti e e zoja e shpís, atij tuj i sherbye plot njerzi, e me të tuj shndrrue fjalët mâ të zgjedhunat e tui i vû para shka mâ të mirë i ka falë Zoti në konak.*

Kush ja msoj malcorit të maleve, rritë në nji natyrë aq të vrashtë, ndoshta neper do lera a më ndoj humnere të shemtueshme, ato fjalë

(12) Shif « Albanie Libre », vjeti VII, Nr. 60, 28 nanduer 1954, faqe 3.

aq të bukura, aq terhjekëse, tanë njomsi njerzijet, fraze qi bindin letrarín mà të mirín kúr t'i bijnë së parít në vesh? Lakmí po me jau pasë deri vjershtari mà i nalti, per ato shprehje tanë zemer e bujarí e njomsi mendimesh, të cillat aj i zgjedh e i rreshton retoríkisht per me i ardhë mikut e me ja bâ disi mà të kandshëme, mà të kapercyeshme, at kohë në të cillen mikut i tokon me kalue buzë votres së tij! Askerkush tjetër nuk i a msoj veç kanuni i të parëve, qi nderimin mà të madh mbas Zotit urdhnon me ja bâ mikut, haj i dheas a i fisit, haj mik e anmik ase i çë do besimit aj kjoftë, kúr t'i thrasin së kundrejt ase te dera, pse kanuni thotë: miku i shpís si hija e Tenzot.

Asnji fjalë e kanunit nuk e percakton personalitetin e shqyptarit aq féll e aq dukëshem sa fjala miku i shpís. Nji dritore kjo neper të cillen na shofim se gjithshka ka shqyptari mà per zemer, jetë, pasuni, gjije, nderë, besë e burrní brez mbas brezit, të gjitha ja falë mikut qi i rá te dera e shpís. Mà i madhi shnjëzím me kënë mikprém. Aj s'mund duket nder bashkime; aj s'ka shka bân nder shokë. Hije e zezë randon mbi të e mbi vllaznin e tij deri ditën qi të lajë vedin edhë mikun, pse gjaku falet me kanù, por nderi s'i falet kúj. Shqyptari i maleve po gjithshka ka me të falë; mikun kurr së ka me t'a falë! Aq punë e poshter i duket burrit të maleve me i ra kúj në derë, per me i falë mikun, sa më ndoj natë qirit a kremtjet të madhe ké me pa krén e bajraktarë, fetarë e pari, po deri ndrikullat tuj permbyse djepat perpara kumaret me i a falë djalin, a vllán ase taten e vrám, por jo kurr mikun e prém. Atij qi i pritët miku i nepet gota per gjysë e nen kambë pse à i marruem. Per ket arsye rruga mà e sugurta ishte ajo e mikut qi percielleg me ndore fis më fis e derë më derë.

Por na do të lám mà mirë me folë gjuhen e shembujve: ajo tregon se çë farë kuptimit ka kanuni e shqyptari per mik, njaj kanù qi thotë: kush s'din shka ásht miku, aj s'à i shqyptár.

1) Niset nji hoxhë prej krahine të Gjakovës me rá Shkoder e ka me vedi nji klysh të vogel. Kalon neper Nikaj e Mertúr e del në qafë të Ndermajnes. Kúr bjen në livadhe të Shalës ndeshet në do bari e fillon me i hì friga, e tutësh, flet me klysh sa me e ndië barit: « Mos u tut, bre qën, se jemi miqt e bajraktarit të Shalës ». Mbas pak hapash krisen do pushkë, e vrane hoxhen me gjith klysh. E vrane do shoshnjanë qi kishin dalë në pritë me vrá Nikajt, e hoxha, tuj kënë i krasniqas, ishte i njajt fisit me Nikaj.

U dha lajmi në Krasniqe per vrasjen e hoxhës e gjindja e tij erdhen e e mueren, por njiheri u shkep zani prej barive qi e kishin ndië hoxhen tuj i thánë klyshit: jemi miqt e bajraktarit të Shalës. Me ket fjalë bajraktarit i ishte pré miku e, a me mbetë mikpré e i poshter e me poshtnue edhe mbarë fisin, ase me e kerkue at mik qi ja kish vrá Shoshi. Së vonon shum e shpija e bajraktarit, per mos me ja lânë at marre vedit, vret dy vetë prej Shoshit, njanin per hoxhen e tjetrin per qën e u vüne krye per krye.

2) Bajraktari i Kastratit ishte në mal, kohen e turkut, prej gjaqesh: nuk muejte me ndejë në fis të vet, pse aty turku ishte mà i fortë e mund e nxëte, prandej kishte dalë në Vukel te miku i vet, Keqa Zeka. Qeverrija turke as aty s'e la me ndejë, por çoi krént me e ngushtue Keqa Zeken, t'i qitte jashtë miqt; por ky, edhe pse e dite se do t'i hupte

pasunija e do t'i digjej kulla, nuk ndigjoj kurr me u koritë tuj qitë miqt jashtë. Qeverrija me krén, qi e ndiqte per së fortit, ja rrethoj kullen e, mbas një qindreset, duelen e e lshuen. I kje djegë kulla e marrë gjith gjâja e gjallë, e vetë duel koçak kundra turkut me miq e me mashkuj të vet.

Ky Keqa Zeka, para se me dekë, ishte nandëdhet e pes vjeç; thirri të nipin afer vedit e nder tjera porosi, qi i dha në ças të dekës, i tha edhe kto fjalë: mikun, biró, prite me gzim e vënja buken para me shka të falin Zoti, pa e kqyrë kahë ásht e kush ásht. Tri herë e kam djegë kullen per miq e jam fikë, por mâ mirë me u fikë se me u koritë e me lshue miqt. Kurr mikun mos e lsho edhe pse të fikesh!

3) Shkon per festë n'Abripë i biri i bajraktarit të Shalës, Mark Lushi, me disa vetë. Atje bâhen me të tjerë miq qi, të prî prej Mark Lushit e Lek Vuksanit, dalin kerkim neper fis. Në kohë të mbramjes ndeshen më Ndue Sadikun e Shalës me një tjetër çetë kahë shetisin. Falen të parët nder vedi, por kahë çeta e parë ishte teper e madhe, ndersa të mbramët falen, kta të parët fillohen. Kúr qe në fund të çetës kerset pushka; Ndue Sadiku kishte pá anmikun e vet e e kishte vrá. Pushka vloj deri qi e dau terri i natës e fisi u hini ndermjet. U muer vesht se ishte vrá një njeri në çetë të Mark Lushit e se i ishte pré mik ktij. Ky çohet naten me shokë të vet, kalon Drinin e n'agshol të dritës mbrin në Pecaj e ashtû fill msyjnë shpin e Mark Sadikut, kû i vrasin të birin per mik.

Në mbasdite bashkohen shoqniya per gjâmë e nder tjerë shkon edhe bajraktari, Lush Prëla, baba i Markut; e kúr Lush Prela i thotë: « Paç baftin, Marka Sadiku », ky i pergjegjet « paç baft e nafakë bajraktár, pse, ham dre' mundimin, njëqind qese mâ i mirë më dukesh sot se dje; se per'i djalë t'emin, s'due bajraktarin e tânë fisit mik-prém ».

* * *

Në Shalë ásht kanû i vendit, qi po ja preu kush mikun kúj, nuk e kerkon gjakun shpija e të vramit, por mikpremi. Kúr mikpremi vret gjaksin e mikut, lán vedin e merr gjakun e mikut, vëhen krye per krye me miqt e s'i bjen në gjak kúj. Ndersá nder male tjera lán vedin, por jet në gjak (13).

KREMTIME QI MUND TË KËN RRJEDHJE ILIRE

Gjurmimet e dijtunis moderne kanë mërrijtë në ket përfundim: Shqiptari i soçëm nuk ásht tjetër, por një tepricë e atij mâ të madhit kotrup të kotillës (14) së parë indoeuropjane quejtë iliro-thrak, një ndër fiset mâ të parat e njerzimit qi banoi Europën lindore. Kërkimet kulturhistorike, ethnologija dhe ethnografija moderne, si edhe ajo dijtunija e gjuhës s' onë, shef gjurmët e pashlyeshme prej kohës mbrenda

(13) Nxjerrë nga « Studime e tekste » t'Institutit të Studimeve Shqiptare - Dega I - Juridike - Tiranë 1943, faqe 122-126.

(14) kotillë-a: rracë, skotë.

gjuhës e dokevet shqiptare, të cilat nuk mund të shpjegohen ndryshej veç si tepricat iliro-thrake. Kundra buenave (15), qi përmbi tokën iliro-thrake u derdhën njëna mâ e tmershme se tjetra, i Ilirasi i hershëm, ai Arbnori i kohvet të Ptolomeut, qi koha moderne e njes nën emnin Shqiptar, qindroi i patrandshëm deri në ditët t'ona jo ndryshej veç si ata vgjëjt mijavjeçarë e ato molikat (16) e gungavta (17) të bjeshkëvet në mjedis të pellgut të dimnit, ase mâ mirë me thënë, pors i nja shkambi, te i cili në breg të ndonjij deti, skllafa (18) mbas skllafash fushëm përplasen pelat (19) e tallazet pa mujtë me e trandë.

U zhdukën prej historije iliro-thrakët me mbarimin e perandorís romake e cila, shum shtylla perandorësh si Duklanin, Konstantinin e Justinjanin i pati gjakut e fisit t' onë, për të mbajtë në kambë kundra llavës barbare kulturën e Romës. Gjithashtu por u qit në harresë, deri sa ethnografija e dijtunija e gjuhvet indo-europjane, ndër krahasime të veta, kërkoi edhe gjet, se iliro-thrakët ishin të gjallë me gjuhë, me doke e me kanune të veta mbrenda fisit shqiptar.

Ndërsa një dijetar — Sufflay — shef ndër skâjimet e fjalve Tergeste, Drivastum, prapashtesën — sht — të gjallë edhe sot ndër emna vendi e kolektivë të gjuhës shqipe; Jokl, Bartoli, Tagliavini, Skok e Nopcsa, për me përmendë albanologët mâ me auktoritet, shkoklojnë thelbat e fjalvet të fjalorit fjesht shqip si edhe doket e bestytnit e tyne, tue i krahasuem me nënshtresën iliro-thrake e indoeuropjane, për me caktuem sa mâ dijenisht rrymët e ndryshme mbrenda gjuhës shqipe e shtomat e errta — njato, qi vec etymologu i féll mund t'i shofë me një sÿ kritik nepër krahasime fjesht dijenore — nepër të cilat u përshkue iliro-thrakishtja e herëshme në fërkim me gjuhët tjera arjane, për me mrrijtë te zhvillimi i saj i soçëm.

Por na këtu, tue lânë m'anesh shka arkeologu e anthropologu shef të vjetër ndër rrashtat e vorrevet të Shqiptarvet, e shka etymologu gjën mâ të paprishun në ketë gjuhë iliro-thrakësh për me kthjelluem e me rindërtuem ato prototypet e fjalvet të votrave indoe-arjane, po kufizohemi të përshkruejmë besnikisht disa kremtime ase «dit të kreme», si i quen goja e popullit edhe sot, e qi populli i malevet të Veriut u a truen liturgisht stinvet të motmotit: Nata e Buzmit, Maranajt, Qirat, Ditët e veravet, e ëjtja e flivet dhe Shna Prendja. Të gjitha kto kremte bâhen me një shkelqim të veçantë shtëpi për shtëpi me pritje nipash e bijash.

Nata e Buzmit ase Nata e Shë Knellës

Tri ditë mbassi të kthejë moti mbarë bjen kjo natë, në të cilën do të lutet shtëpi për shtëpi të knellunt e jetës me një ceremoni të veçantë për rreth buzmit bujar, mbas ritualit mâ të pastër, ruejtë ndër malet e Dukagjinit deri ndër ditë t'ona.

(15) *buenë-a*: vershim.

(16) *molikë-a*: një farë pishë, halë.

(17) *të gungavta*: të tanë gunga gunga.

(18) *skllafë-a*: të rrahunit e tallazit në shkamb.

(19) *pelë-a*: tallaz-i (përdoret sidomos në shumës: *pela-t*).

Asht nata e buzmit! Nepër të tana katundet e Shqipnis së Veriut duhet me djegë buzmat në ketë natë ke fillon të knellunt e jetës së rë. Buzmat janë tri copa drû arre dy-vjeçe.

Paradite nji burrë shtëpije, mbassi të jët la shtetsh (20), pse nuk bân me i nxjerrë buzmat pa u lám, shkon në mal për me i nxjerrë dhe i bjen te shtëpija. I pështetë përjashta murit të shtëpis në nji vend ku mos t'i prekë kërkush deri të vijë koha e darkës.

Kur të bâhet koha e darkës, i zoti i shtëpis gaton zjarmin e rî.

Dy burra tjerë dalin jashta shtëpije dhe i marrin ata buzma për dy skâjesh tue ndëjë njâni mbas tjetrit e ashtu u ngjiten shkallvet deri te praku i derës. Aty i thrasin të zotit të shtëpis, si t'ishin miq të largët: o i zoti i shtëpis — Askush nuk u a dredhë gjegjen. Thrasin së dyti; prap heshtim i plotë prej mbrendanit të shtëpis; kur të thrasin së treti — Hojaa! përgjegjet i madhi i familjes prej së mbrendanit. —

— Po vjen buzmi bujar me dushk e me bar, me gjâ e me mall e me gjith të mirat e Zotit!

— Mirë se u bjen Zoti! Pastu prû ora me nafakë! — përgjegjë i zoti i shtëpis mbrendë.

Tue hÿm buzmi mbrendë, të gjith misat e shtëpis çohen në kambë; hjekin kapucat, e ndërsa i zoti i shtëpis njehë uratime, (21) dikush blegron si delme, tjetri virrë si dhí, kush pallë si lopë e kush brylekë si kau, fëmija ndjekin me zâ kingjat, edhat e viçat e vathit e kështu s'prajnë tue ndjekë me zâ të gjitha shtazët shtëpijake deri sa të vendohen buzmat në zjarm prej të zotit të shtëpis, i cili me mâ të madhin nderim i mbulon me shpuzë zjarmi, tue i ruejtë mos të digjen skâjesh, pse ato ûna duhen nesër për me bâ lamin.

Atëherë ulet treveza e vihet pija; por përpara do të kryhet edhe nji flijim i veçantë. Në nji kuk (22) të zgavrruem manakali (23) në trup të buzmit, i zoti i shtëpis qet farën e të gjith sendit shka t'i prodhojë toka, tue i a lypë Zotit emën për emën me i a falë secilen farë qi qet n'atë gropëz. Atëherë mërr gotën e rakis. Robët e shtëpis rrijnë gjithnji në kambë, ndërsa i zoti i shtëpis me gotë të pîjes në dorë kështu i falet buzmit bujar, ku kqyrin të gjith pjestarët e familjes: Të falemi buzmi bujar! Unë po të falem me krezhmí, ti m'u fal me bulshí e me gjith të mirat e Zotit; ti me na i falë e me na i bâ nafakë! — e gotën e parë i a derdh buzmit n'at kuk. Mun në ketë kohë e zoja e shtëpis, qi gjindet në tjetrën anë të votrës, qet edhe kjo n'at vrimë të buzmit pak tlynë e pak djathë, tue i u lutë Zotit e buzmit me i a falë bylmetin shtëpis. Barijt atëherë qesin përmbi buzma do pipa lejthije për mos me u dalë dybëza (24) dhivet.

Zjarmi do të ruhët gjith natën deri të bâhet lami, e askush s' do të frÿjë n'at zjarm, për mos me thyem era pëmët në verë. Mandej ulen të gjith në trevezë për me darkuem.

Në ketë natë, nuk ka shtëpi sado e vogël ajo të jët, qi nuk gaton

(20) me u la shtetsh: me lám shtatin, trupin.

(21) uratim-i: urim.

(22) kuk-u: kukë.

(23) manakali: nërgut, apostafat.

(24) dybëz-a: disa puçrra qi u dalin dhivet.

ferlikun e buzmit, — *nji laknuer petash të grâjta e arrash.* — Para se me nisë bukën, i zoti i shtëpis i bjen lehtë me sup të krahut të majtë shoqit qi ka për brî, tue uruëm këto fjalë: Ar m'arë si duejt n'arë; e ashtu si janë të gjith rreth treveze përsërisin këto fjalë me rend, tue ndeshë shoqishojnë me supa të krahut. Si të kryhet e ndeshuna e parë, fillon prap i zoti i shtëpis, por në krah të djathët e vetëm mbassi të kryhet kjo ceremoni, *hahet darka.*

Buka e lamit

N'agshol të dritës do të bâhet lami. E zoja e shtëpis, mbas mjesnate do të gatuejë bukën e lamit. Prap nji akt liturgjik, qi do t'a kryejë i zoti i shtëpis në mjedis t'arës.

I zoti i shtëpis mërr nji krah tallë (25) dhe i shkepë në mjedis t'arës rreth vehtes tue përftuëm nji rrotullak e pret prap kryq me tallë. Nji njeri i shtëpis i bjen bukën e nxehtë me nji pjesë djathë sipri më njënen dorë e më tjetrën majet e buz mavet të ndezun, të cilat në mjedis të lamit i a dorzon të zotit të shtëpis. Ky merr unat e ndezuna e tue i qërfatë (26) së pari përmbi bukë e djathë, thotë kto fjalë: Falna o Zot bukën e përditëshme! Mandej tue u sjellë rreth atij lami, qërfatë pa pushim unat tue përsëritë kto urime: gacë e karricë (27)! Si të silllet gjithkund rreth tallës, therë tokën për më mbytë urin mos të bâjë dâm. Then bukën e nji grimë djathë e i a nep bariut. Ky ulet në burg të gjâs e tue qërfatë unat rreth e rrotull, thotë vijanos këto fjalë: gacë e delme, gacë e dhî, gacë e lopë, e këshiu tue njuhë nji nga nji êmnat e gjâs së gjallë qi dishron t' i a falë Zoti në jetë të ré. Atëherë bariu njëtet nalt e të gjith zbashku n'agshol të dritës hanë bukën e lamit, bukën e jetës së re.

Porsa të hanë bukën, dy burra shtëpije dalin jashtë; njëni merr do tallë e tjetri nji këmesë e nji gjylpanë të madhe në dorë për me trëmbë pëmët e buta. Ai qi ka këmesën, porsa t'i afrohet pëmës, i turret tue e pyetë shoqin tri herë rresht: A e pres? — Mos e pre, se bân, i përgjegjet tjetri. Mbas tri heresh bân kinse po e therë me gjylpanë, tue pyetë shoqin prap tri herë rresht: A e theri! — Mos e thër, se lidhë. Mbas së tretës herë, ai qi ka tallën, e lidhë pëmën qi të bâjë kokrra. Këshiu i kerkojnë të gjitha pëmët e buta me rend. Mbas përbetimit të pëmvët, të gjith do të lahen shtetsh në nji uj qi hecë.

Ditën e Maranajvet, të gjith pjestarët e shtëpis, në Dukagjin, nuk shtijnë gjâ në gojë deri të kthehet dita, pse zgjidhen shpiriënt e të vdekunvet n'atë jetë.

Në fillim të secilës vjeshtë nepër Dukagjin lutet dita e qiravet, për gjith fis me fërlikë për të vdekun të trollit.

(25) tallë-a: bashë kallamboqi.

(26) me qërfatë: me përpjekë dy druut e ndezun për të qitë shkëndija.

(27) karricë-a: barrë 80 okësh.

Ditët e veravet

Shtëpi për shtëpi në ditët e veravet, pjestarët e familjes bashkohen rreth zjarmit për me lidhë shtrigat, mgjillçat, llûgjat, rrollçat e të gjitha shtësët dâmtuese; gjarpnin mos t'i nxâjë, lepurin mos t'u hajë laknat e bathën, e shpendin êmën për êmën e krymbat e tokës mos t'u bâjnë dâm ndër ara. Tri ditë përpara veravet duhet me mshefë shoshat, sitat, furkat e me çartë krojet, në mënyrë qi mos me i pâm këto sende asnji rob i shtëpis, pse për ndryshej nuk lidhet gjâ. Këto ditët e veravet bijnë gjithmonë ndër ditët e para të Marsit. Mbas darke, të gjith pjestarët e shtëpis bashkohen rreth zjarmit. I zoti shtëpis merr një pê leshti, e lidhë për vargue një nye e thotë këto fjalë: Lidhe Zot e nata e mojt e dita e verave! Unë pak e Zoti shumë! po lidhim shtrigat. Kështu përsëritë ket veprim për secilin shpirt, sëmundje, krymba a kandra qi don me lidhë.

Dita e Shen Gjergjit

Kreme me rrjedhje ilire âsht sigurisht kremtimi i prendverës, dita e Shën Gjergjit. Dyer shtëpijash, mjelca, djepa do të rrethohen me njomëz (28). Burrat në Dukagjin lidhin belin e kryet me kunora kurpnash. Në Malsi të Madhe përshëndeten në ketë ditë me shoqi-shojnë, tue i lëshuem fytyrës një grusht njomëz. Në ketë ditë barijt n'agshol të dritës marrin qetat, tue kërkuem këto bare: ltuk, ulëz, drokth (29), tufak, maranaj, sylk, shenkrycë, kokrra mërtiku (30), rrepa t'egjer, lisën (31), rruth, resa e tjera lule me erë të mirë për me i a shpërndâm gjasë së gjallë.

Nji kso kremtesh âsht edhe festa e bjeshkëvet, quejtë Shna Prendja. Nuk ka shtëpi qi nuk pjek fërlik, qi s'gaton ferli e qi në ketë ditë nuk kërkon mjaltin e ri (32).

Poeti

Tue e drejtue prap lexuesin, qi deshiron të kët njoftime mâ të gjâna mbi poezin e Palajt, ke vëllimi i nahtëpërmendun i Doktorëshë Cirrincione, këtu duem të flasim vetëm mbi poemthin e pakryem « Valët e një shpirtit ». Kjo vepër, qi përmban në 1533 vargje të veta, fuqi të rallë poetike, në disâ vende bje në shpraztina ku thehet hovi i frymzimit dhe filli bieret në kundrime fetare pa gjallni si në trajtë predku të zakonshëm. Fluturimi herë ngjitet herë zbret me një mungesë të shënueshme drejtpeshimi.

Vetë auktori, me një ndjenje së hollë autokritike, u kujtue se pikënisja e poemthit ishte e gabueme. Për kët arsye e la përgjymësë.

(28) *Njomëz-a*: gjeth të njomë.

(29) *Drokth-i*: thuhet edhe *karthpulë*, lat. *colutea arborescens*. it. *vescicaria*.

(30) *mërtik-u*: lat. *ricinus communis*, germ. *Wuderbaum*.

(31) *lisën-a*: lat. *thymus serpyllum*.

(32) Nxjerrë nga « Bota Shqiptare », Tiranë 1943, faqe 55-60.

Të shofim, para se me vû në dukje bukurin e fuqishme të pjesve mâ të pikatuna, ku janë të mbetat e kësaj vepre.

Pikë mâ s'pari, krejt i pavend asht titulli: *Valët e një shpirtit* nuk i përshtatet, si titull, një hartimi epik. Por dy lajthimet kryesore i gjëjmë njánin në përfitim e tjetrin në zgjedhjen e masës së vargut (të metrikës).

Dy idé luftojnë në mende të poetit qi i a turbullojnë disi kthielltin e frymzimit: ajo e lavdis ilire qi la tharme ende vluese në gjakun shqiptar dhe ngadhënjimi i krishtënimit nëpërmjet të Konstantinit qi mposhti fuqin e Maksencit dhe në vjetin 313 me Ediktin e Milanit pranoi si besim të lëjuem në Perandorin romake fën kristjane. Palaj përpiqet t'i lidhi e t'i shkrijë këto dy idé, por nuk i a del. Ai, pinjuell Malsorësh, t'atye Malsorve qi mâ theksueshëm se çdo tjetër rrëm gjindje shqiptare ruejten në vete palcin ilir, dalldiset me turr ndiesish pagane mbas kreshnikís luftarake. Gjâma e Ilirvet e i tjerave fise në Kolosé, ku për defrim të Romakve shkoí rrëkajë gjaku i vëllazënvët të tyne, qi ai përshkruen, shfaqë dashunín për doke e zakone para-kristjane, gjithënji të gjalla në malsít e Shqipnis.

Shkurt: ndiesít e krishtëna dhe mendesija qytetnore qi rrjedh sosh, çilterisht të pranueme e besnikisht të ndjekuna prej fratit, nuk përputhen në përfitim të poetit, por luftojnë tue u ternue në të dhe fiton këtu njâna aty tjetra, pa u harmonizue.

E mbeta tjetër ásht përdorimi i gjashtërrokshit, varg tepër i ngushtë për shfrim frymzimesh epike qi lypin ekzametrin, aleksandrinin, njimbëdheterrokshin, dhetërrokshin e rapsodive ase tetërrokshin. Por tetërrokshin Bernardini deshtas e shmangte në hartime epike pse e njehte monopol të Fishtës.

Palaj nuk njihte serbo-kroatishen e prandej nuk e ndiente masën e vargut dhetërrokësh të typit slav, masë qi në shqipe për shkak të fjalve me ë pazâne nuk e kapë veshi i pamësuem me metrikën popullore slave. Kuptohet menjihërë se edhe në mbledhjen e rapsodive i shpëton rythmi i përpikët i dhetërrokshit të typit slav, me gjithqi në *Hýmjen* e vëllimit të II të *Visarit Kombtar*, ka intuitën se kangatarët për me rrjeshtue, kur nevojitet, aqë rrokje në varg sa e lypë motivi muzikuer tradicjonal i kangve të lahutës, plotsojnë masën me një « *tha* » a « *kqyr* ».

Bernardini shkruesit të këtij syzimi i kushtoi një vjerrshë, qi mje sot mbet pa u botue, dhe e cila dishmon se ai nuk dinte theksimin (d.m.th. ku nevojiteshin theksat rythmike) të dhetërrokshit të rapsodive. Shembullin mâ të përsosun të këtij vargu e gjëjmë në rapsodin popullore të Gjergj Alez Alís:

...Sa her' trupin / motra p'e tërnueke,
Dhimb'n e varrve / vllau krejt e harrueke,
Dhimba e motrës / dekun n'tokë e lshueke...

Bernardini, ky rythëm qi ai ndiente si nëpërtë, i sugjeroi një farë vargu të lír, pa rrima, ku derdhi hirin e natyrës së vet muzikore tue gjetë një mënyrë të të shprehunit të vergjilët e të zgjidhun nga çdo pengim theksash të detyrueshme, në trajta krejt moderne.

Qe disá vargje të lyrikës së pabotueme :

...Gjithkund dhén po m'a kerkon. (33)
Te tânë copash mëndja m'i u ká b \bar{a} .
Kuer ndermëndi i Shqypnis po m'i bjen.
Gj \bar{u} mi i natës atë kurr nuk po e merr:
Sa fort djali m'ásht ngushtue;
Edhe ftyra aq fort m'i u ká rrënuë,
Nanddhet' vjeç kush e shef po e kujton:
— Dyshek toka, thotë, e jestek guri...;
— E un buk' tuj lypë nepër Shkjé t'Serbit...;
— Ani Shkjaut na dorën me i a shtrî...;
— Fort mâ mirë me m'mlue aj dheu i zî!
— Po kshtû t'gjallët un, moj nânë, shka t'a b \bar{a} j?
— Dishrò vorret e Shqypnis;
— Shqyp tuj folë veç me ata zogjt e malit;
— Pvete diellin, kuer po del,
— Pvete hânën, kuer po bjen,
— E dallndyshat kahë po vijnë e shkojnë;
— Por m'nji gjuhë te tânë zogit mue po m'flasin:
— Vijmë prejë s'zezes, moj Shqypni...
...Hajt e hajt, prap rrugat i ká marrë:
Nji mbas nji krajlit po m'i kerkon;
Kurrnjâ mënden s'po del qi m'i a zbutë;
Kurrnjâ zëmrën s'po del qi m'i a knaqë.
Si derdîmen djali m'ásht veshë,
Fitoe bukën me djersen e ballit,
Edhe njome me ata lott a mâllit.
Plot me rrudha balli i u ká mbushë;
Nâna e vet rrugës m'të me u ndeshë,
Tybe m'Zotin per dialë t'vet mos me e njoftë.
Kuer ká mrrÿjtë djali n'at Rromë,
Natë e madhe ajo natë kish qillue;
Kurr s'po prâjshin ato kumbonë tuj rá;
Do nën dhé e do mbi dhé,
N'treqind kishë treqind kumonë po bijshin.
Po don frÿma djalit me i u xânë;
Po xên shtati qaty me i u dridhë;
Tallaz zëmra qaq fort i u ká çue

(33) Cili zog Shqipje qi ásh marrë me punë Shqipnie s'ka nioftë mërgime të shpeshta? Këtu i qahet halli nji mërgimtari të ri, qi malli i atdheut dhe merzija qi po i shkon të rít kot në vende të hueja, lodhin shpirtnisht. Ndiehet në këto vargje ndikimi i gjuhës së rapsodive dhe preket me dorë mosnioftja nga Palaj e vargut dhetërrokësh typit slav (*deseterac*) qi këtu shkërbehet (imitohet) me vesh pa i a dijtë theksimin mbi rrokjet 3, 5, 9 (*Trin mbi trima Gjergj Alez Alija*). Përkundrazi dhetërrokshi n'italishte i ka theksat mbi rrokjet 3, 6, 9 (*S'ode a destra uno squillo di tromba*). Mosndjekja e shtrënguet e normave metrike i dhuron kësaj vjerrshe së Palajt nji larmi kumbimesh qi ledhaton veshin.

Sá edhe gjújvet djali u paska rá.
— Qetash jeta n't'sosun m'paska ardhë,
— E aní kú? Te harku i Konstantinit!
— Ke m' lshue shpirti, kurr mâ mirë nuk des! —
Ja lshon sýnin atij Pallatinit,
Ktej e andej veç troje t'shëmuna,
Troje t'shëmuna e shtylla t'coptueme.
Ja lshon sýnin atij Vatikanit:
Kupa e Kishës kahë qiella thue po ngjitet.
Ká i mëndon ato kohët e kalueme
Kur Duklani (34) sundoj ktú e Konstantini
Edhë trojet i a shef per gjith vënd,
— Si kém kënë, medet — thotë — e kú kém rá!
Sá 'i bé t'madhe aty m'Zotin e bâni.
— M'fal, o Zot, tha, per shka jam tuj bâ,
— E ju kumonë n'treqind kishë qi po bini!
— Ká ardhë shpirti per me dalë
— E as s'ká tjetër mâ shka pret.
— Prá a thue qiellës na Shqyptarët i jem rânduë,
— Tâna çajret kshtú né qi na u kan sosë?
— Pesmdhet vjet na rrugat tu' i kerkue...
... Ndimò Zot — tha — prá e kjo nata e sandit!,
— E ju kumonë per gjith kishë qi po bini
— Do nën dhë e do mbi dhë
— E atje n'Sh'Pál e te vorri i Sh'Pjetrit!
— N'kjoftë se uraten per n'e i a u kan lidhë,
— Kini dhimbë per djepa qi përkunden!
— Derdhni lot per nipnín e Skanderbeut!
— Derdhni lot per nipnín e Konstantinit!
— Qi prej dheut aj u pat xjerrë (35)
— Edhé Papës n'Vatikan aj i pat prí,
— Palladâ me lutë Zotin n'dritë të diellit,
— Njeri i tokës me Zot t'Oiellës pse luftë nuk ká!
Kuer ká mrriejtë te ledhi i Koloseut,
— Mrëndë do t'hí — tha — Zotit me i u lutë!
— Dita e dekës ndoshta ka me kënë.
— Do t'i lutem Zotit, qi rrí n'qiell,
— Per njat gjak ktyne trojeve qi ásht derdhë,
— Njânen dýsh me né i Lumi me e bâ:
— Ndo edhë 'i herë Shqypnín Aj me na falë,
— Ndo t'tânë faret mâ mirë me na qitë! — ...

Po të kishte përdorë një varg me rythëm të gjënë si këtë në poemth qi jemi tue përimtue frymzimi do të lëshohej në laverdâ e do t'arrinte në një lumní të rallë epike. Gjashtërrrokshi i a pret hovin. Filli i

(34) *Duklani*: Djoklecjani peranduer zânafillje ilire.

(35) Konstantini i Madh me Ediktin e Milanit 313 nxori kishën e krishtënë nga katakombet edhe i dha liri ushtrimi fetar pá pengesa.

frymzimit të Palajt humbë një pjesë të vrullit në vrap epik nëpër ngushtica të vargut gabimisht të zgjedhun e në çarravija të rrimës tepër të shpeshtë.

Ilirët e Konstantinit pushtojnë Romën

Fragmenti i botuem i poemthit « *Valët e një shpirtit* » ka si përmbajtje luftën e Konstantinit kundra Maksencit. Qe, në synthezë, ngjarjet historike prej kah merr shkas frymzimi i poetit shqiptar, çmues e përlavdues i zhuritun i prejardhjes së Shqiptarvet nga Ilirët në të shumtën e shkrimeve të veta.

Konstantini i Madh, qi sundonte një pjesë të perandoris preldimore të Romës, në vjetin 312 mbas Kr. sulmoi Italin e zotnueme prej shëmbërit të tij Maksencit. Kapercei Alpet, thei një ushtri të Maksencit në veri t'Italis e zbriti kah Roma, ku Maksenci peranduer kishte grumbullue pjesën më të zgjedhun të forcave të veta ushtarake. Pretorjanët i kishte besnikë. Përleshja përfunduese ngjau në bregun e djathtë të Tibrin në vendin qi edhe sot thirret Saxa Rubra (*Gurët e kuq*) n'Udhën Flaminia. Ushtarët e Konstantinit, në mes të cilvet kishte mjaft Ilirë (edhe vetë Konstantini ishte Ilir) sulmuen me rrebtësi ushtrinë e Maksencit, e cila tue u zbrapë bëni qindresën e fundit ke Ura Milvio (*Ponte Milvio*). Maksenci, i penguem me hy në Romë nga kacafytja e luftimit në ball t'Urës Milvio, kërkoi shpëtim tue u hjedhë me kal në Tiber, por veshë e hekurt e randë e pengoi kalin nëpër balta të bregut kundruell. Maksenci ra në lum e u mbyt. Ushtarët e Konstantinit i a prenë kryet, e ngulne në maje të një patërshâne edhe hynë me të ngadhnyesa në Romë. Ishte dita 28 tetuer 312.

Flet *Drita* dhe i kallzon të birit, *Hyllit*, si u pushtue Roma nga Konstantini. Ndoshta Poeti mendonte, në një poem të hapët, me përshkrue fazat më të randësishme të historis shqiptare. *Drita* shef ç'prej fillimit të botës shka ndodhë në të. Edhe ëmni Hyll i të birit të Dritës, me shije ilire (*Bardyl* = Bardh—hylli), dishmon gjakimin e Palajt për ilirizëm. Na la vetëm një fragment të poemthit.

Qe, tashti, pjesët e veprës ku më tepër shfaqet fuqija epike :

... Konstantini, dalë
Prej Galjesh, pá u ndalë
N' bjeshkë as n' fushë, ish' kapë
Me ushtri t'u perhapë
Rreth Rromës; n' sá, t'u zbrapë
Maksenci gjithkund,
Pá qindresë, katund
E gjytet kish' lshue;
Por aty ish' shterngue,
Pá u shkrí ushtár e mret,
Pá e lanë Rromen shkret,
Qi qyqet me i kndue,
I gjáll mos me e lshue...

... Perzi ishin komet
 N' at luftë. S' dy anësh stomet
 E ushtris ishin mbushë
 Me fise gjinduersh,
 Tuj luftue n'at fushë,
 Kû deka, me llâna
 T' shpulpueme, sá nâna
 Thán zêmrash, pa dhimë
 Uzdejët tu' - jau shkimë
 Na't lâinë, kû marë pret,
 Shka ndeshë me kosë t' vet
 Pá kqyrë të rí as mret
 Tuj lânë troje shkret.
 Germanin, — ballvrântin,
 E Ilirin — të merllânëtin,
 I shifshe tu' u shtÿ,
 Tu' u rrokë, tu' u merthye
 Me at Britin — shtatngrijtin;
 N' sá at Galsin — sÿ zjarrtin
 Me Grekun — ftyrëmarrëtin,
 I shifshe tu' u rrxue.
 Tuj britë, tuj gjimue
 Nën Thraksin — gjoksgjânin.
 Veç tjerësh, pásh Rromanin
 Tu' u rrxue tulësh (36) Dardhanin
 Sá e pá ké se i duel
 Para e m' të u shpervuel,
 Lodhë vesesh, nder kâmë,
 Pá brimë e pá gjâmë,
 Pikë-gjallë bite në lâinë
 Pá e vrá kush, pá e therë.
 Kshtû Itali i mjerë,
 Por kisht' per t'u knerë (37)
 Porsá ndeshej m' Dakun,
 Qi me sÿ t' pergjakun
 Turrej më të, si arí;
 Me thânë, nji ushtri
 Báll s'i bân atij,
 Jo mâ nji njeri.
 Paj, vetem n'p'r aradhe
 Tu' u rrasë, e, brit t' madhe,
 Ndersÿte shokët tjerë,
 Qi, mbas tij, per mnderë
 Shkojshin tu' e lshue zânin.
 Thue p'e thejnë balkanin (38)
 E luftës veç me ulrim.

(36) tutësh = prej friget (Duk.)

(37) m'u fikë (Duk.)

(38) balkani i luftës: fronti (Duk.)

Po: kaq me terbin
 Jânë dredhë n'at drejtim
 Per rreth Konstantinit,
 Shterngue si tortë blinit,
 E Dakej — e Trakej,
 Gjetëj - e Bardhëj (39),
 Peon e Panon
 Bashkë me Maqedon,
 Me Ilirë e Dardhanë
 Sá mendja me t' thânë,
 Mund token nën kâmë
 Po e shëmin me gjâmë,
 Kahë ndiqshin n' per lâinë
 Buztrashët e Numidjes,
 Ftyrë-zbëtit e Lidjes,
 E kalorët e Libjes,
 Qi me Arapë — leshdredhtit,
 E Ibersit — shtathjedhtit,
 Qat-herë dalë gjytetit,
 Kishin rrâ n' ndimë t' mretit,
 Të Maksencit, ngûjue
 N' ball t' urës, e ngushtue
 Per ânë me mizorë;
 Qi, gjallë e me dorë,
 Kalorë e kamsorë,
 Si ujq n' per rrethtorë
 Pshtjellë llavë, e ki'n msû,
 Thue, flegra (40), me e shkye,
 Mund n' zëmer t' ushtris,
 Duen djelt e Iliris...
 ... Le t' shkojë, prá, per drî (41)
 Maksenci me ushtri!...
 E na t' kqyrim burrin
 Qi gjâ s' ja ndalë turrin
 Rromës mrendë per pá i hî
 Me tânë at urdí,
 Qi valët shkon tuj çá
 Kahë bjen n' vá t' pá vá.
 Pse burrat, kúr dojshin,
 E n' Zotin shpresojshin,
 S' ki'n vá, qi s' mund t'çajshin,
 Pleqni, qi s' mund t' bâjshin.
 Po tham: kurr s' kam pá
 Si aty, kúr kan rá
 Pá argshita, (42) pá gjâ

(39) Vardej = Ardej, fis Ilirjan.

(40) fleger - flegra = copa copa (Duk.)

(41) Merret edhe per lum pergjithsisht.

(42) Argshit-i: një trinë, thuer thuprash të trasha qi rrethohet me rrshekë

Liburnt, vá — pá — vá:
Si rosat n' per l'qê,
Shoshojt tuj ju lkê
N'at valë e n'at shkâmë,
M'u dukshin n' per lumë, (43)
Me ato koka t' vogla,
Dishka porsi gogla;
N' sá djelt e Iliris,
Tribunat e ushtris,
Mbí argshta thuer bliënash —
— Jânë kto nji rodë trinash,
Per fundit, do rrshekë (44)
Lidhë mirë, si jestekë
Per argisht me do torta:
Me ato llana t' forta,
Tu' u zhytë orta-orta, (45)
Shtýjshin neper valë
Argishtat dalë kadalë.
Me i pasë pá ka'i qitshin!
Si i shtýjshin...! Si britshin...!
Po Trakt...! Lidhë do zhaba
Per bark, shterngue shkaba (46)
Me 'i dorë, tjetren rrëm
E ki'n bâ thuë 'i gêm,
Se jo 'i njerë, shtýn vala
Teposhtë.

Si njala

Nder shokë Delmatt dajn
Kahë valët n'not i çajn,
Tuj rá pash - e - n' pash,
Thue se hecin n' per mndash,
Si ata, qi, rritë n' ujë,
S' ja kishin kerkujë
Per lumë, as per dét,
Per shkam e per qetë.
Mbí kta, mâ perpjetë,
Grumllue porsi bletë
N'at breg veshë me qrrila, (47)
T' tânë varg, si kojrrila,
Mbi kual tu' u zhytë n'ujë

(lkura dhësh të frýme me frýmë) të lidhuna perfundit trinës, të cillën si të hypin gjind e të vëhen rraquet, e shtýjn voztarët per me dalë Drinin: — në Berishë, në Mertuer, në Toplanë e në Dushman.

(43) ndihet edhe lúmë-a: â mbytë jo në lum por në lumë (Duk).

(44) *rrshiq-i; rrshekë-t*: lkurë dhijet, çilë vetem në fyt pse repë nji copet pa e shpue kund manakali per argisht a per me shtî lágje, rakí, vënë etj. (Duk.)

(45) *orta-orta* = rende-rende; *serie* it. (Duk.)

(46) *shkabë-a* — shqype (flamuri rromak kishte nji shqype mbí shtizë).

(47) *qrrila-t*: vetem shumës; u thonë shkozave t' ulta e të kqija (Duk.)

U dukshin si bujë
 Gjetëjt e Peont.
 Mandej... Maçedont...!
 Kersitte aj breg lumit
 Kahë kcejshin prejë drumit
 E n' valë turre-e-turr;
 Thuë u shëm kund ndoj curr
 Qi n' lumë po rrgallë gur.
 Ah, t' idhtit e Lekës!
 Qi lojnat e dekës
 S'i tusin — s'i trëmbin,
 Por token do t' shëmin
 Kahdo qi t'u bjerë,
 Me rrâ kund n' poterë,
 Tu' u dá veç shokësh tjerë!
 Kalorë, t'tânë mbi gjoka
 Lidhë qafash me shoka (48)
 Tu' u tallë — tuj bâ hoka;
 Kacrrue n' per kerpeshta; (49)
 Kush tu' u mbajtë per jela;
 Tjerët, rrshekët lidhë me tela — a
 Me kurpna per bela:
 Si barken me vela — e
 Shtÿn era, ashtÿ shkojshin
 E shokve zâ u lshojshin
 Tu' u prrallë breg - e - n' breg.
 Si shtrrit (50) kund n' ndoj treg
 Qi qiten — kÿr t' shiten;
 Mbí argshita, thuer trenash,
 Mirë m' torta lidhë krenash,
 Germant, tuba - tuba,
 Shgarkojshin n'kaçuba
 Ushtarët, qi not s' dijshin,
 E prandej nuk kishin
 Si bijn n' vá- t' pa-vá.
 Qatje larg, një ânë,
 Kÿ ish' vau pak mâ i gjânë,
 E stomet veshë m' landë,
 Ndëjë Dâkajt per mrapa,
 Rrxojshin lândë per trapa.
 Kriste (51) pylla e butë
 Qi me t' vlue mund trût,
 Ka' u trupojshin drût
 E landët; qî, tu' u rrxue,
 Bâjshin me shungllue

(48) *shokë-a* = brez.

(49) *kerpesht-i* = jullár.

(50) *shtrri-ja*; í-t = berre t' ima.

(51) me *krisë* = me kersitë.

And-e-kand at breg,
 Si t' shêmej orteg, (52)
 E kshtû, tuj krisë spatat
 N' per shpifa, (53) e latat
 Tuj dhënë landët mâ t' thatat;
 N' sá u trupojshin trúgjt
 E u zgavrojshin lugjt,
 Voztarët parë e parë
 Trupat mirë me iltarë
 N' fund e n' krye i merthejshin,
 Valët mos t'i shperthejshin,
 E at-herë, marë e marë
 Mbí ta, kohë pá darë
 Qitshin nder do djerre
 Rrage, tesha e berre;
 Plaçka, armë e t' ligj
 Ja t' varruem, lidhë n' vigj.
 Pak ngjaten — shum s' ngjaten:
 Nuk ngjaten sá ndora,
 E t' gjith, dora-dora.
 Kush kje n' at ushtri,
 Ushtár e pari,
 Pá u mbytë njeri as kál
 N' at ânë shndosh kan dalë;
 Kú n' armë jânë shterngue
 Njatë Rromë me sulmue,
 Qi ç' se ish' themelue,
 Mizuer s' kish' guxue
 Pyrgjet e perhjedhuna,
 Ledhet e perdredhuna,
 Me i shperthye me ushtri,
 Perjashta njatí,
 Qi, 'i shtet n' gjak tu' e lá,
 Permbí Rromë pat rrâ
 Çezar per me u bâ;
 Por qi, shí n' at ditë
 Kúr n' Senat pat mrríjtë,
 Kesh per me u bâ mret,
 Permbí thika mbet,
 T' disá shokve t' vet...

Ndiehet në turr të vargjeve andja qi poeti ka në gjak, si shumica e Shqiptarvet, për rrëmujën luftarake, ku shkelqen trimnija e njeriut. Këtu ajo ndiesí përzihet me një lakmí ahmarrjeje. Ilirve, pushtue prej Romës, tashti të prím nga një Mbret fisit të tyne, u vjen radha me shtí në dorë qytetin zámadh e perandorín qi merr êmën prej si.

(52) *orteg-u; ortiqe-t* = bora qi shêmet lugjeve të bjeshkve tuj ushtue si gjâmë motit (Duk.)

(53) *shpif-i*: plep i eger qi rritet sidomos buzë lumeve (Toplanë).

Përpañohet në këto ndiesí edhe mendimi se me Konstantinin krishtë-
nimi del prej katakombeve për me ngrehë lëterët e vet në lirìn e dritës
së diellit. Por ndiesít pagane t'ahmarrjes nuk zbuten në frymzim
t'auktorit.

... *Hijet kishin nisë*
Me u kthye, tuj mertisë,
Si me nji pelhurë
Plot msheftsi e n' gjithnduer
Ngjyresh ëndë, njat muer
Jetik, qi aq madhnueshem
At gjytet t' bindueshem
Per fuqi e dije
E dritë gjytetnije
M' rreth shkote tu' e shtî,
Thue se e ká shkrî
Njájze nji fuqi
Mâ e madhe se dora
E njerit: paj, Ora, (54)
Me t' thânë mendja, e vendit
Prej gursh at farë rendit
Endë per bukurí
E ká, me aq madhshti,
Sá qi, tu' e kundrue,
Mund mendja me t' shkue,
Se, prá, 'i Perendi
Per rreth ja ká shtrî
Nji kind t' atij polit
T' vet hyjnuer ktij stolit
Madhshtuer t' njatí mret,
Qi pre' ktij gjytet
Vrân e kthiell n' nji shtet,
Megjët e t' cillit mrrîn,
Kû 'i botë darë kufi'n.
At ditë rreth kodrinave
E gjith kahë rrethinave
Zhdukë ishte edhe kithi, (55)
N' t' cillen pshtillet vrithi
Rreth Rromës, kur Tiberi,
Tuj avllue per seri,
Shkumzon tânë njiheri,
E merzitshem shtýn
Baticen, qi e msýn
Me at frashqín (56) e detit,

(54) *Orë-a*: mbas mendimit të popullit të Dukagjinit nji shpírt i shênjuem
prej Zotit per me ruejtë njerin fisin, lisiin, malin a bajrakun etj.

(55) *Kith-i*: lpë e hollë, qi u veshet maleve në zheg të madh ase edhë kur
don me ndrrue moti (Kelmendi).

(56) *Frashqí-ja*: era e shirokut (Duk.) « po frý frashqija ».

Gjithkund, per rreth gjytetit,
T' plojtë tuj ëndë një lpë;
Thue se neper rë
Një dorë e hyjnueshme
Kahë viset e ămshueshme,
Permbi hënë e diell,
At Rromë po e perciell
Madhnisht neper qiell.

Po, edhe drita e diellit,
Derdhë shllungë prej kupës s' qiellit,
Një t' kthiellit tënë acar
Lshue tokës, e kish' zvarë
Ande-kand natyren;
Qi edhe detit ftyren
Si me ár ja late
At ditë, kahë po bâte
Me prëndue, tuj hupë,
Si t' ishte një kupë
E zjarrët, nën at shtroje
Dritash, qi per mloje
Përmbi veti e merr,
Kur token me terr
Nisë muzgu me e mlue.
Por dielli tu' ague
Rishtas mbí ket dhé,
Me një uzdajë krejt t' ré,
Do t' knellte (57) njat idé,
Qi, at ditë, n' at prenim
Pagan, mbjellë, një zgjim
Do t' bijte n' marë boten,
Këqas darë me zoten
T' perftuem prej padijet
T' njerit a prej marrisjet
T' tij; qi n' ç do fuqí
T' natyrës, një hyjni
Aty mrendë t' strof'llueme,
Me mende t' peshueme,
Besote e adhrote.

Atditë - n' at prenim
Qielli e me at shndrrim
Epokash, - sí i rrxuem
Ftyret e i trazuem
Simoskurr, krejt shterrun
Fuqish e si i bjerrun
N' mjes zotash, ndëjë n' stol
Dukej n' Kápitól.
Hijerandi Jov;

(57) *Me knellë*: me pertrí; *me u knellë* = me i ardhë fuqít e bjerruna; këtej « Sh' knella ».

T' cillin, n' at prerov,
 Kû dý jetë (58) po ndrorojshin
 Cak, e vënd po i lshojshin
 Shoshoqes perdhuni,
 Mâ s' parit e vûni
 Nji Trojanësh, kur xûni
 Vend mrenda ktij mur.
 Po, Eneu, atherë kur
 Luften e pat bjerrë
 Me Akej, shkoj tu' u djerrë
 Herë poshtë herë perpjetë,
 Per tokë e per dët,
 Tuj kerkue me gjetë
 Truell, se kû me ngulë;
 Por mik kund s' i duel
 E as besë — as trevesë
 Nuk gjet kund per rresë,
 Jashta n' dhë t' Ilirit,
 N' at Butrint Epirit
 Me gruen e mâ t' mirit
 N' Trojanë, — me Andromahen;
 Qi, kuer deshten t' dahren
 Prej trevesës shqyptare,
 Si prej trolli s' t'par'e
 T' delshin, krejt ju già;
 E sýt n' lot tu' i lá,
 U falne e u perfalne
 Me ata miq t' papritun,
 Qi aq mirë kishin dijtun
 N' ditë t' ngushtë me ju gjetun
 Nji grues s' vejë e t' tretun
 Larg Trojes s' shkrumueme
 Prej mnís s' pezmatueme
 T' Akejvet t' Mikenës
 Mbas grabís s' Helenës.

Kshtû mëndja m' vallote
 N' kohë të largta e djerrote,
 Nsá sýni kundrote
 At Rromë, qi po vlote
 N' vedvedi kahë dote
 Me ndrrue mret e Zot.
 Kur, nji gjâmë, si mot,
 A si t' kriste 'i rrfé
 Ásht ndí n' Kolosé.
 Kush e ndieu n' at t' parë
 U shtâng; por kur marë
 Prap s' dyti ajo brimë

(58) Këtú mërret per mentalitet — Weltanschauung.

U ndi si ushtimë,
Me dridhë gur e dhé,
Bri'n Trakt: « N' Kolosé,
Gjâmë, burra! » E t' jânë lshue...!
Tuj ngâ e tu' u shterngue
Nder armë, tu' u tubzue
Mbas fisesh: Dardhânë,
Trak e Ilirjanë;
Peon e Maçedon;
Taulanët e Bardhëjt
Dakejt e Gjetëjt.
S' e ké besë sá shpejt
T' gjith ftyrash kan ndrrue:
Jânë mledhë e urtue
Pá fjalë; tu' u shestue
Per fis e vllazní,
Mâ t' parët tuj i pri
Vrà n' ftyrë, thue po hîn
N' tempull, Perendín
Per t' zbutë tu' i bâ flin
Mbí buzma vû rend
Permbi ltër.

Nder mend
Si sot m' bjen, n' nji vend
Koloseut per ballë
Kuer duelen, — per t' gjallë
Nuk ndij mâ aso brimet! —
Kaq kan britë, sá ushtimet,
Shtat kodrat shunglluene:
Atà, sá u shternguene
E n' rreshia u shestuene,
Tuj hecë e tu' u ndalë,
Thekshem, palë e palë,
Shqyptojshin kto fjalë:
« 'Mjeri un per tý,
« Vllau i êm, mjeri un-ooo! »
E gjoksat tu' i rrahë
M' grushta, ata krahë
T' gjith p'r 'i herë i lshojshin
Teposhtë, drejt me shtat;
E, kjáj e dihat,
Ijesh shpejt u lidhshin,
E token e dridhshin
Kahë Rânës ju avitshin
Herë « vllau i êm! » tuj vrritë,
Herë « kra'i i êm! » tuj britë.
N' mjedis t' Rânës, rrethue
Me armë, kishin shtrúe
Si për mort, do parë
Petka burrash. Marë

Râna ish' plym me Trak
Ilirë, Gjet e Dak
Peon — e Maçedon,
Qi vishin e shkojshin
Pá fjalë ka' u shndrrojshin
Me gjâmatarë tjerë,
Qi, tuj hî shqerë — shqerë
N' at vend plot me mnderë,
Me at lurimë, mâ t' mjerë
E bâjshin at rânishte,
N' vedveti se ishte.

N' sá do u shperdajshin,
Do tjerë n' gjak u lajshin
Mbi petka permysë,
Tuj dnesë e krejt rysë
Dhimet. Kahë gjimojshin,
Rânishten e lmojshin
E gjâmen e nisshin;
Prap mbi petka bijshin
E mâ me u çue s' dijshin,
Deri sa per zhguni
Tu' i t-hjekë, si perdhuni
Andej s' i largote
Fisi, qi n' Rânë shtrote
Ato petka gjâmet,
N' mjedis t' asaje lâmet.

Gjâma s' pritte gjâmen;
E ushtarët, tuj shndrrue kâmen
Me rend, msÿjshin lâmen
Mrenda Koloseut:

— Marrja e atij dheut!
Ishte 'i shkollë e mirë
P'r ata Rromakë t' vshirë
Me rob e t' pa-mshrirë,
Qi kta « barbarë » t' vîjshin
E 'i Rromës n' mend t'ja shtîjshin
Se ishte 'i pûnë e ligë,
Me i pá njerzt tu' u ftigë (59)
N' per çapojt e luâjve,
T' bishve ja t' çakajve:
Fmí pergjiut, tu' i blue
Luâni i terbue
Pleq e vasha t' reja,
Tu' i coptue shkerbeja;
E Trakt tu' u matë n' fuqí,
Me bishë, qi lshojn me i grí:
Nji kob, nji egersí!

(59) Me u ftigë: me i rá të lig, ase si thotë populli bota, ajo e tokës (epilepsia).

*Nji dhënë plot gjaksi
 Po, nji poshtersi
 P'r at qënderr njerzimit,
 Qi n' at vend mjerimit
 Knellej nder ditë gëzimit
 Tuj pá at farë trishtimit!
 Ah, po, se n' at prâme,
 Sá e ndjeva at brimë gjâmë'
 Përmbrenda asajë lâme'
 Gjaksijet barbare,
 Mue Rroma krenare,
 - Herrisë e dalë fare'
 Burrash e burrnijet,
 Trimash e trimnijet
 Dijet - e urtijet.
 Qe kahë ditë e mot,
 Si 'i grue e pá zot:
 Nji kolos i rrxuem
 M' u duk e i shëmtuem
 N'at Rânë shtrí për dekë;
 E ata Ilirë, tu' u rrekë
 Dhimen me e shprehë n' vajë,
 Si sherbtoret e asajë,
 Qi, për treqind vjet,
 Me ushtrí e me mret,
 E me gjoksa t' vet,
 E k' n' mbajtë si shtet
 Atherë, kur t' Rromës s' vjeter
 Ksajë s' i kish mbetë tjeter,
 Veç ëmni i shkruem n' leter.*

HYLLI

*Nânë! Ktú due me t' ndalë
 Për me t' pvetë p'r 'i fjalë.
 Po, kta Ilirë e Trak,
 Shi aty n' at cak
 Rromet, përmbí at rânë,
 Shka dojshin me thânë
 Me at gjâmë?*

DRITA

*Bír, mjerimin
 Për t'zbutë e trishtimin
 E fiseve t' shkreta;
 Qi për sá qindvjeta*

*Nën kthetra gjimuene
 T' Rromakvet e e zmrueene
 Me gjak at rânishte
 T' mjerë. Pse Rroma kishte
 Ket ligjë per rob t' xânun,
 Kur date me i lânun
 Lirisht me msý shpín:
 « Kush robsh don lirin,
 « Me dekë lirin t' mäsë!
 « Nji shkerbé do t' vrasë
 « N' at rânë t' Koloseut! »
 Kndej, burrat e dheut,
 Trak e Ilirë sá ishin,
 Per ditë n' Rânë u shifshin
 Tu' u pré — me shkerbé.
 Kto fise lirin
 E duen njaq, sá bijn
 N' luftë per têt: robnín
 Gjithmonë, ç' se e mbajë n' mend
 E ndrruen me dekë. S' ké 'i
 Komë tjetër, ke lé
 Nji diell e prëndon,
 Lirin qi e don
 Si ky. N' qafë s' i jet
 Kujë; por tok'n e vet,
 Pá u shkrî, nuk e lshon.
 Njimënd Rroma e shtron
 E boten sulmon
 Me ktë, qi n' gjak lahet
 Per têt; por i bâhet
 Mret ky Ilir ushtár,
 Rromës e shekllit marë,
 Kuer derdhet n' Gjytet:
 Shkon rob, — por kthen mret!*

Këto fletë të poemthit mbas mendes s'eme janë mâ të bukrat:
 hijet e mbramjes biejnë trishtueshëm mbi Romën pagane. Jovi në
 Kapitoll, midis zotave duket me fytyrë të rrëzue me simoskurr e i bjerrun
 fuqísh. E mendja e Poetit, me një fluturim të lum, shkon tu Eneu, prej
 të cilit ka zanafillen Roma. E përmendë epizodin e takimit të fatosit
 trojan me Andromakën në Butrint (60).

Shka bâjnë Ilirë e fise tjera sa hýjnë fituesa në Romë? Epen mbas
 plaçkës e mbas dhunimeve qi janë pasojë e çdo pushtimi me gjak?

(60) Eneu, në poemín e Virgjilit, tue udhëtue prej brigjeve të Trojës deri
 n'ato të Tibrit, u ndal në Butrint pranë mikut të vet Helen. Aty takoi edhe
 Andromakën, të vejen e të madhit fatos trojan Hektor. Kët takim përmendë
 Palaj tue levdue mikpritjen qi gjet Eneu në Butrint, tokë ilire. « *N'dhé t'Ilirit* »
 gjeti mikpritje në « *trevezë shqiptare* ».

Jo, i pari dishir qi trimat pushtuesa i rrëmben është nderimi vëllazënve gladiatorë të dekun ndër lojta të përgjakuna të Koloseut « Në Kolosë, gjâmë, burra! ». Poeti, si Dukagjinas, e ndien madhëni e prekëshme të zakonit të gjâmës. E përshkrimi i rritit të përmort shëm gojdhânuer, qi kumbon prej moteve mâ të lashta edhe në tashmen t'onë, zgjânon frymën e kësaj kange epike dhe na thekë me vegime të paprituna qi depërtojnë në thellësit e brumit t'onë iliro thrak: na bân të mendojmë se çdo lavdi e fitueme prej nesh fati na detyroi t'a paguejmë shtrëjt me lot e mjerim. Ngadhnjimi i Ilirve, s mâ vonë ai i Shqiptarve, nuk përfundon në një peana (valle ngadh njyese) por në një epiced (vajë e gjâmë).

Mjaftojnë pjesët qi vûme në spikamë për t'i sigurue këtij poemth si edhe veprave tjera të Palajt një vend të ndershëm në letresin shqipe

DISA FJALË TË RRALLA NË VEPRAT E PALAJT

<i>Agshol-i:</i>	agim.
<i>Anas:</i>	vendas.
<i>Ballđi-ja:</i>	zjarmi shtatit, merret edhe për nervozitet (Pshkash).
<i>Bërdil-i:</i>	shpatëz drunit.
<i>Bërdilë-a:</i>	pë i trashë me ulë e me çue pëjt e liqvet të vekës.
<i>Brahomë-a:</i>	vorbë me fund të ngushtë.
<i>Brevë-a:</i>	gjarpën i madh.
<i>Bucak-u:</i>	ënë druni për ujë me çep si jebriku.
<i>Cingë-a:</i>	vorbë e vogël me fund të gjânë.
<i>Cipun-i:</i>	vija e vogël e mullinit ku bje ujët për me rrahë përâjët.
<i>Crrâ-ni:</i>	bisht lumit.
<i>Cuhal:</i>	pëzull.
<i>Dors-i:</i>	dorca e parmendës.
<i>Drang-u:</i>	zog ujku, luâni etj.
<i>(I)dheas:</i>	i huej.
<i>Feçi e Judi:</i>	shpirtën të këqij.
<i>Ganec-i:</i>	kali i shtrigavet, i cili i kalon këto nëpër ujna
<i>Gërvallë-a:</i>	brimë e madhe.
<i>Gjije-ja:</i>	shtëpî e ulët.
<i>Kaçul:</i>	i shkjepët.
<i>(Me) kadue:</i>	me kemitë.
<i>(M'u) knerë:</i>	me u pakë, me u fikë.
<i>Kòret:</i>	shpirtën të këqij.
<i>(Me e m'u) kosavitë:</i>	me e m'u coptue.
<i>Kotrup-i:</i>	trungu ase cingu i parë i një fisi prej të cilit dalin mbrapa rrëma tjerë.
<i>Kraholi:</i>	jelek.
<i>Krevë-a:</i>	drû me gaxharrâj për me endë shermendin hardhija nëpër të.
<i>Kròkull-a:</i>	brëz i leshtë i gjânë.
<i>Kur-i (shm. kure):</i>	shtëpî, banesë e çelun në dhë; përpara ka murin me derë e me dritore e trí anët e tjera janë në mal.

<i>Latni-ja:</i>	trenët mbi mûr, ku pshtetet mloja e shpís.
<i>Lerë-a:</i>	gurcokë nëpër rrëgalle.
<i>(Me) liksue:</i>	me birue opangën e me e përmbledhë me pêj e me lajle.
<i>Llopar-i:</i>	drresa ku kapet palla e parmendës.
<i>Llugjë e mgjillcë:</i>	plaka, shtriga dâmtuese.
<i>Llum-i:</i>	fundrri lumit e çdo langut.
<i>Mushnik-u:</i>	vendi ku bje mielli i bluem (në mulli).
<i>Nxañç-i:</i>	copë drûni qi ndalë gurin e mullinit për mos m'u sjellë.
<i>Orrnishtë:</i>	bar i trashë.
<i>Palcak-u:</i>	qafza nën jelë të kalit.
<i>Paranik-u:</i>	bohçe qi vihet përpara e mund të jetë leshi ase pëlhure tjetër.
<i>Përajë-a:</i>	fletë mullini.
<i>Plaf-i:</i>	velenxë.
<i>Poshe, poshja:</i>	Shamí a mafër qi vên grát rreth ballit.
<i>Prerov-i:</i>	stom i keq (<i>precipizio</i>).
<i>Pshjellak-u:</i>	shamija qi lidhin në krye Malsorët.
<i>(Me) qesllue:</i>	me u kuell lehtë për të zgjuem Orët qi mos të shitojnë.
<i>Qorde-ja:</i>	tagân i shkurtë për brez.
<i>Quhaj:</i>	vorba të mëdhá.
<i>Qylë-a:</i>	spatë e drejtë dhe e ngushtë.
<i>Rashë-a:</i>	petk pëlhure qi ka fundin me rreza e veshet nën xhubletë.
<i>Rrask-u:</i>	rraqet, orëndit e shtëpis.
<i>Rrollcë-a:</i>	shtrigë e keqe.
<i>Stanish-i:</i>	Konstantin; përdoret në Dukagjin.
<i>Stenë-a:</i>	perde.
<i>Shtijë-a:</i>	boshti i qerres.
<i>Shtonë-a:</i>	lloguer nën dhë.
<i>(M'u) rrebnue:</i>	me u bâ si i trënët prej rrebesh.
<i>Rrëgallë-a, et:</i>	shumicë gurësh ndër gryka qetash.
<i>Tajë-a:</i>	vegël hekuri për me gërrye në drû.
<i>Tokës-i:</i>	nji farë gjarpni.
<i>(Me u) trucue:</i>	me u ngushtue.
<i>Thadër-a:</i>	nji farë qeseri me dy teha, njëni i gjânë e tjetri i ngushtë si dalta.
<i>Thupricë-a:</i>	meqik prej thupre.
<i>Urëzë-a:</i>	druni i parmendës qi shkon për tokë.
<i>(Me) vercatë:</i>	me kërsítë thikat nëpër thika.
<i>Vgjë-ni:</i>	nji farë pishe.
<i>Vizak-u, ët:</i>	djalë i hollë e i gjatë e i merdhânët.
<i>Vòrbull-a:</i>	gjiri i madh n'új të thellë, qi rri àmull.

Frati i kangve

(Kujtime të një verimi në Mertúr)

nga ERNEST KOLIQI

Trí dit ndeja në Palç pá fratin, tue pritun. Rrogtari e rrogtaresha më shikojshin sýt për të hetue dhe shpejt për të plotësue má të voglin deshir t'ëmin. Kurrgjá nuk më mungonte n'at qelë të paqët. Me gjithëkëtê, kallzoi të drejtën, ato trí dit pá mikun e dashun m'u dukën të gjata. Jo se e urrej vetmín. Përkundrazi shpesh e due dhe e kërkoj si një gjá të lakmueshme. Për né, qi ushtrojmë zanatin e shkrimtarit, ajo áshht gjithmonë pjellore. Por vetmija e maleve kish fillue me më lodhun, vetmija e një qytetari midis Malsorve me të cilët rryeshem mund të çelet nga shkaku i mendësis rránjesisht të ndryshme një marrëdhânje shfryese shpirtnore.

Pritshem me padurim shokun e vjetër, në vetmín e qelës së Palçit. Shum e rrebtë, vetmija e maleve. Vetëm ata qi e sprovuen mund të flasin për të.

Na qi kemi jetue përjashta, njofim vetmín e qyteteve të mëdhaja. Já krejt i vetëm ndër metropole në mes një morije njerzish të huej. Ecë brryl për bryl me ta, i panjoftun ndër të panjoftun. Por, në qytet, ndër udha të mbramjes plot drita e lëvizje e zhurma e kumbime, zëmrën nuk t'a ndrydhë një shtrëngim i papritun shkretnimi si në Malsi, ku prá flitet gjuha e jote. Edhe pse nuk flasin me tý, përjashta kalimtarët e udhavit të shoqnojnë me fytyra të qeshuna, me sympathí gazmore të shikimeve. E ndien veten në një botë të rregullueme, qi gjeti mjetet má të holla me luftue mërzín, me zbutë ndijen e tmerëshme të vetmís njerzore, të vetmís tragjike të shpirtit qi trupi ndán, robnues i verbët, nga njerzit tjerë e nga të gjitha sendet. E lehtë, prandej, e shpesh edh'e kandëshme vetmija ndër qytete të hueja.

Përkundrazi, ajo e maleve áshht e randë për né qytetarët dhe nganjihërë dërmuese.

Tmeri, mërzija randimplote e vetmís më kapi keqas e papritmas një natë në Shosh, mbas dý javësh qi kisha banue me qejf aty pá kurrnji takim me njerz qyteti. U kënaqa si përherë n'at mbramje — deri sa ngjaten ngjyrat e prendimit dhe xixilloi hylli i parë në kupë të qiellit — tue ndëgjue të folunit e pastër e symfoniari të Malsorve. Si u err, u ngjita n'odën t'ime maje kullës së Nik Gjonit. E, qe, aty, m'u duk shumë e zbët, trishtuese, drita e vogël e kandilit me vojquri sjellë me tesha tjera prej Shkodre. Do burra të shtëpis shtrúe kambë-kryq rreth meje, bisedojshin. E papritmas nuk më tërhoq má biseda e tyne, më dukej si të flitshin një gjuhë të huej qi un nuk kuptojshem. Si u kujtuen se un dojshem me ndejë vetëm ata, me shumë njerzi, zbritën poshtë. Nikën, qi përpiquej i shkreti t'a largoië me shpotína e gaz mërzín t'ëme, e nisa jashtë me fjalë idhnake. Vobsija e odës, të zít e trenave të tavanit, pabukurija e orendive, terri porsá i davaritun prej flakës dridhëse të

kandilit më hënë në shpirt. Deshirova Shkodrën, shtëpin t'ime qytetare, një shok qytetar, cilin do, për të thye at vetmi kapërthyesë. E, mbasi këto ngushillime nuk i kishem, e ndjeva veten të mjerë, tmerrsisht të mjerë. Por më kaloi.

I lajmuem ndoshta prej Nikës për të ngrysunit shpirtnuer t'imin u ngjit maje kullës plaku i shtëpis Prël Nika, me zámare të vet në dorë. Më përshndeti shkurtazi dhe, pá folun asnjí fjalë tjetër, porsá zú vend larg dritës në një skáj t'odës, nisi me i rá kallamit me gjashtë bira. Mue më pelqej siguria e tij se me ato tinguj të thjeshtë mund të shëronte çdo mërzí të shpirtit. Unë isha mbështetë në postiqe me krye në jestek. Mbylla sýt e u lëshova n'at varg tingujsh qi, herë të hollë e të naltë herë të trashë e t'ulët, mirreshin mbrapa bukurisht tue u gërshtetue e tue u shkri njáni në tjetrin. Zámarija përtrinte záneta e pyllit, të krojeve, të jehonave bjeshkore.

Kur çela sýt, pásh brí plakut por má në dritë, ndejë edhe ajo për tokë, Currilinën, blegtoreshën e ré. Heshte e më shikonte me vetulla çue përpjetë.

T'e vona, tue u avitë kadalë e tue më vërejtë me një tutë disí komike, kthei edhe Nika. Nji nga nji u shtruen prap rrotull meje burrat e shtëpis dhe pijme duhan e rakí së bashku si ndër mbramje tjera.

Ato çasa të shkurtë zymnimi midis malesh, më bájné të mendoj vetmín e kishtarve, të mësuosave, të nëpunsave t'onë qi jetojnë ndër vise má të humbuna t'atdheut. Sidomos mërzíja e gjatë dimnore, kur bora për gjashtë muej pret çdo marrëdhânje me qytete, tham do të jét e tmershëme. Por ndoshta e shumta mësohen. Ata qi nuk mund të mësohen në shkretí vucjné, por sigurisht u a lehtëson vucjten vetedija e lartë e detyrës, e misjonit qi n'ato vise vetmitare kryejné.

Unë, i a qájshe hallin fratit t'ëm. Famullija e tij áisht një ndër má të largtat e má të vishtirat. Me kureshtë të gjallë prítshem t'a shof aty midis asaj bote s'egër, midis njerzve mali, atë qi njofta dikur bisedár plot sqímtí e mendehapët në mes rretheve má t'arsimueme të qytetit.

Edhe frati erdhi.

Buzë mbramjeje, i a ndëgjue m thirrjen qi lëshoi nga kryet e li-vadheve. Plot m'a mbushi me gëzim zëmren zhapllima e thundrave të kalit, qi zbritte shpejt e shpejt kah qela.

At Bernardin Palaj, famullitar i Mërturit me ndeje në Palç.

Dashmirët e letrave shqipe e njofin émnin e tij. Me 1934 sigurisht ata lexuen në numrat e vjetit X të « *Hyllit të Dritës* », fragmentat e një poemthi me titull « *Valët e një shpirtit* ». Rrëfej se për mue ajo vepër qe një zbulim. Njifshem prozën e lidhun të mikut, një prozë e thukët (kompakte), plot vizllime arenzi, qi heraherë vringllon si shpatë e rrotullueme me vrull. Por vjerrsha e tij më çuditi për fuqín thadruese dhe rrëmbyese.

Me vargje të shkurta, me rrima të shpeshta e të pasuna, me fjalë çuditënisht të përpikëshme, frati i sotshëm i Palçit ndër fragmentat e përmendun, na bân të jetojmë, tue marrë pjesë në të edhe na, me të gjitha shiset e me gjith furín luftarake të gjakut t'onë shqiptar, be-tejën e Konstantinit me Maksencin brigjeve të Tibrít ke dyert e Romës. Ndër aradhet e Konstantinit peranduer, në báll të parë t'ushtrís, luf-

tojshin Ilirët. Sulmi i tyne flakurues përshkruhet me një lumni të rrallë shprehjesh sa m'u njuhë ai përshkrim një ndër copa qi, mbas mendjes s'ime, nderojnë në mënyrë të veçantë letrësin t'onë.

Por një tjetër shërbim të madh At Bernardini vjen tue i bâ kombit. Tash mâ se pesëmbëdhjetë vjet mbledh gjithënjë kangët shqipe të maleve. Ç'prej Shkumbinit e përpjetë, ka shkruar shumë kangë epike tue i marrë nga shqiptimi i gjallë i rapsodve. Se sa bukuri të çmeritëshme ndryejnë këto kangë, t'a diftojnë në *Hyllin e Dritës* të vjetit 1924 disa prej tyne qi At Bernardini botoi tue i nxjerrë nga përmbledhja e tij e çmueshme. Po t'u bânte një punë analoge edhe përtej Shkumbinit, po t'u shtypshin në një edicion me komentime kangët e vallet mâ të zgjedhuna të Toskënis e të Gegënis, atëherë letrësija e re shqipe do të ngjyhej mâ tepër me lîng rrâjësh ethnike. Auktorët tue lexue e studjue at visâr, pasqyrë e njimendët e jetës së Shqiptarit, do të nxjerrshin prej si frymzime pikpamje motive origjinare të reja gjithënjë mbrenda shijes shqiptare.

At mbramje (1) qi erdhi u kënaqme tue bisedue mbi folklorin t'onë. E, të nesërmën, frati më shtîni në një odë të vogël e aty, mbi lëpizat e një rafti të vjetër, më tregoi do turra letrash të zverdhueme nga moti e teftërësh të trashë. Kangët. Qinda e qinda kangësh kreshnikësh e trimnîsh, një mori vallesh darsmash: poezi shekullore e popullit shqiptar përherë e njomë, kalue nga goja e breznive në të sosun n'atë të breznive në të këndellun.

I shfletuem bashkë ato letra e ato teftërë mbushë me pluhun prej kah dilte fryma e një prendvere s'amshueme.

Qërthulli (cikli) heroik i Mujit dhe i Halilit këndue nga rapsodët e Dukagjinit me gjuhë të pastër e të thekëshme, aty gjindej në shumicën e motërzimeve (varjante) të veta. Po ato kangë në varjante mâ të lëvizëshme — por mâ pak të kullueta — të Malsis së Madhe, ku këngatarët kanë një fantazi mâ të gjallë. Këngët trimniye e vallet e Kosovës dhe të Dibrës diku plot turr luftarak e diku plot njomsi dashunore. Ato të Shestanit e t'Ulqinit me fytyrime detare, të holla e të lëmueta. Ato të Bizës, tu Kepi i Rodonit afër Durrësit, delikate plot analogjina me trajta të priruna kah toskënishtja.

Nuk di se kush pat thënë qi gjithkund në botë poetët këndojnë për popullin e vetëm në Balkan populli këndon për poetët. Deri tash për mue, poeti mâ i madh i Shqipnis është populli i ynë. Kjo e vërtetë më vetoi para sÿve të mendes në Palç, në qelën e Fratit të Këngëve. At Fishta u ngjit në maje të Parnasit shqiptar pse diji të bâhet goja nëpër të cilën populli i ynë shfroi afshin këngatar të shpirtit të vet. Këndoi, me hov epruer artistik, si këndon populli.

At Bernardini, në vetmîn e gjatë të malit, i a ká vû veshin këngës së pashterrun qi buron nga zëmra e thellë e kombit arbnuer tue i a rrëmbye harresës. Mbi lëpiza të pluhnueme të qelës së Palçit flën fara e prendverave të përtardhuna të poezis së ré shqiptare.

(Nga « *Gazeta Shqipëtare* » - Bari, e mërkurë 6 Kallnuer 1937).

(1) Në verë 1936.

Përkujtimi i njiqindvjetorit të lindjes së poetit At Gjergj Fishta nga «Vatra» në New York

nga SCODRENSIS

Me 23 Prill 1972, dega e New York e New Jersey e Federatës Pan-shqiptare *Vatra* përkujtoi njiqindvjetorin e lindjes së Poetit më të madh shqiptar, *At Gjergj Fishtës*, në Hotelin e përmendun *Waldorf Astoria*, në New York, Usa.

Salla e madhe e e bukur e hotelit ishte stolisë me një fotografi të madhe të Poetit në mes të fotografive të Fan S. Nolit dhe Faik Konicës. Bashkësia shqiptare i u përgjegj thirrjes së degës të *Vatrës* dhe më tepër se 150 vet muerën pjesë. Në Tryezën e Nderit ishin tre mikrofone.

Mbledhja u-hapë nga Kryetar' i Degës Nr. 29, *Z. Muharrem BABA-METO*, icili paraqiti kryetarin e mbledhjes « njërin nga intelektualët e mërgatës sonë, veprimtaria e të cilit është e njohur n'Atdhé dhe në mërgim, zotrin e Tij Profesor *Theodor Papalilon* ».

Prof. *Papalilo* falënderon Degën e *Vatrës* për nderin që i bëhet t'a kryesojë këtë mbledhje, me gjithse nuk është antar i Federatës *Vatra*, dhe me ngashrim të preکشëm thotë: « *Perkujtojmë Atë që kaloi tërë jetën e Tij me punë shqiptare, duke vënë në shërbim të vëndit, zotësin e fjalës e të pëndës dhe poezin e Tij hyjnore* ». Vënë në dukje se Fishta është i ndaluem të këndohet e të mësohet në Shqipnín e sotme, « *por natyrisht, dielli nuk zihet me shoshë. Fishta është Fishtë. Është e do të jetë, jetë pas jete, e do të jetojë në zëmrat e rinisë shqiptare q'është e bindur se nga fryma e Fishtës do të lindi një Shqipëri e Re, Shqipëria e të gjithë shqiptarve* », përfundon *Z. Papalilo*.

Folësi tjetër, që kishte ardhë apostafat nga Bostoni, ishte Kryetar'i sotëm i Federatës *Vatra* Advokat *Gregory L. Chiraco* (shqip *Ligor Qiriaku*) që flet në gjuhën anglishte. Ai nuk e njef Fishtën dhe flet ashtu siç ka ndigjue e çfarë i është thanë. I lutë të pranishmit të bëhen antarë të *Vatrës*, dhe e përfundon fjalimin e tij të bukur tue recitue, me habín tonë të madhe, me këtë rast të përkujtimin të një poeti, vjershën *Lule mi varr* të Victor Hugo, të përkëthyeme nga Fan S. Noli, dy vargjet e të cilës janë:

« *Dhe kur t'arrinjë, në gjunjë do të vë mi varr*
« *Një tufë lule bosilok e trëndelinë* »

(Marrë nga ALBUMI II i *Qerimi Panarit*, Botim i *Vatrës* 1966)
Këto dy vargje janë si një kunorë lari mbi vorrin e Poetit shkodran.

Folësi kryesor ishte caktue i mirënjohuni *Dr. Rexhep Krasniqi*, dikur arsimtar e drejtor shkollash të mesme, inspektor epruer i arsimit, ministër i Arsimit dhe tash shtatëmbëdhjet vjet Kryetar i Komitetit *Shqipëria e Lirë*.

Dr. Krasniqi e përgëzon degën e Vatrës të New York-ut për aktivitetet e denduna shoqërore e kulturore të këtyne katër vjetëve të fundit, por sidomos ky përkujtim i Poetit më të madh shqiptar e nderon Vatrën. Simbas mendimit të tij, dhe si u muer vesht edhe të shumë të tjerëve, ndërmjet të cilëve edhe mendimi i të mirënjohurit patriot e antar i qendrorit të Federatës Vatra Z. Kristo Thanas, konferenca duhesh t'ishte mbajtur në kryeqendrën e shqiptarve t'Amerikës, në Boston, me që atjeh është qendra e shqiptarve të vjetër, kështu, që t'u epesh edhe atyne rasti t'i njohin poetët e njerzit e mbëdhej që ka prodhues Shqipnija në këto 60 e 70 vjetët e fundit, të cilët fatkeqësisht nuk i njohin bashkëatdhetarët tonë.

Dr. Krasniqi kishte marrë mundimin me përkthye një studim të Prof. Maximilian Lambertz, q'ishte botue në revistën *Shëzjat* të Romës, me rastin e 90 vjetorit të lindjes së Fishtës, më 1961 (vjeti V, nr. 11-12).

Randësia e veprimtarisë së Prof. Lambertz vëhet me njëherë në dukje nga Prof. Krasniqi, me që Prof. Lambertz është jo vetëm një dijetar gjerman që është marrë me studime të letrave shqiptare dhe ka botue vëllime mbi popullin e letërsin tonë, por është edhe përkthyesi i *Lahutës së Malcís* në gjuhën gjermane, një gjë me shumë randësi me që Fishta është i pari Poet shqiptar që përkthehet në një gjuhë të madhe evropjane.

« Këtu shohim ftyrën e dyfishtë të komunizmit », vazhdon Dr. Krasniqi, « në një anë shohim një komunizëm evropjan i cili me gjithë brutalitetin e tij, vleron kulturën, dhe shohim komunizmin shqiptar që është kryekput jashtë njerzimit e nuk lëshon me njoftë edhe veprat më kryesore që ka prodhues populli e poetët shqiptar. Prof. Lambertz ka punue e ka jetue në Leipzig, në Gjermaninë Lindore, pra komuniste, dhe siç duket ka pasë lejen që t'a përkëthej Epopen e Popullit shqiptar, Lahutën e Malcís ».

Dr. Krasniqi paraqet një syzim të gjënë të studimit të profesorit gjerman, i cili studim me sa dijmë nuk është përkthye shqip.

Folëse e tretë ishte caktue Zonja *Fehime Pipa*, arsimtare e njoftun në mërgimin shqiptar, — auktore e një vëllimi *Fillestar'i gjuhës shqipe* në gjuhën anglishte, — e cila është profesoreshë në një kolezhë të New York-ut. Ajo bënë një analizë letrare mbi *Tringa*, Kanga e Njizetedy e *Lahutës së Malcís*.

Pastaj ishte caktue Prof. *Dilaver Berberi*, profesor i linguistikës në Universitetin e Indiana, Shtete të Bashkueme, i cili foli në terma të përgjithshme mbi bukurin e gjuhës shqipe, dhe ftoi të pranishmit që të mundohen me u a mësue gjuhën shqipe edhe fëmijve të tyne, ashtu siç bënë ai me fëmijët e vet, ashtu siç ka udhëzue Poeti i madh shqiptar, njëqindvjetorin e të cilit po e përkujtojmë sot.

Folsi i pestë ishte Dr. *Fejzi I. Domni*, drejtor i revistës *Përppjekja e Jonë* dhe nënkryetar i Qendrës Islame Shqiptare Amerikane të New York e New Jersey.

« Poezija e Fishtës — thotë Dr. Domni — nuk është gjë tjetër veçse një revelatë, një interpretim jetësh shqiptare ndër disa nga aspektet e saja tue vue në dukje më s'miri thesarin e çmueshëm dhe të bukur të gjuhës shqipe dhe tue i lënë shteg të lirë përfytyrimeve dhe visioneve më të nalta njerzore. Fuqija poetike e Fishtës e rrëmben fantazin e le-

xuesit dhe tue i a hjekë perden para syve e qetë në skenën e vërtetë të ngjarjeve tue e bā atë shpirtnaisht pjesëmarrës, tue e interpretue eksperiencën e jetën dhe tue e thellue atë n'emocjonet mā të prekshme për kah misteri, vuejtja, gzimi e boshlleku i kësaj jete. Ndërsa filozofët mundohen me përcaktue veprimet njerzore, poetët i paraqesin në momentet mā ekstreme, me kapërthime me tragjeditë dhe me fitoret ». Dr. Domni vazhdon: « Moralisti mund t'i shpjegojë mirfilli ligjët e moralit, por dramaturgu e vën me një herë në skenë momentin delikat e tragjik dhe e zgjedh aty për aty shkaku e fajit. Historjani mund të zbulojë vërtetsin e ngjarjeve të kalueme, por ai ka të bājë me mā shumë fakte e drejtime të ndryshme, kështuqë thelbi i problemit mbetet shpesh i errët. Poetët janë njerzit mā të kualifikuem për të na ndihmue për kah kuptimi i veprimeve njerzore tue përdorë gjuhën e tyne në mënyrë perfekte për të thënë se përnjimend poezija është gjuha mā a bukura e njeriut. » Dr. Domni krahason poetin me profetin. « Profeti ka revelatën, Poeti ka imagjinatën. Si poeti e Profeti flas:» si Orakuj, me autoritet dhe jo me arsyetim. Arsyetimi, thashë e thāna edhe kodra mbas bregu nuk është ofiqi i tyne ». « Autoriteti me të cilin poeti na flet është i bazuem kryekput n'eksperiencën e lashtë të popullit dhe të racës së vet ». « Autoriteti i poetve të mbëdhej është bazue në shprehjen e instinkteve të para dhe n'eksperiencën e thesarit prej një kohe të grumbullueme. Kjo është arsyeja për të cilën poetët duhen konsiderue si udhëheqësit — The Leaders — mā të besueshëm, sepse ata hecën në gjurmat e një instinkti shumë të vjetër, këndojnë ndodhjet e vjetra, mjerimet e luftat e kohës së kalueme. Urtësia e tyne nuk është rezultati i arsyetimit individual, porse distilimi i një trashigimi shumë të lashtë prej të cilve njeriu nuk mundet me hjekë dorë ashtu do si do. » « Çdo lexues i Lahutës gjën të shprehuna n'Atë, me një stil artistik e poetik të pashembulltë ligjët e doket e kohnave në të cilat protagonistat e Lahutës kanë jetue. » « Por na sot po i quejmë ata se gjoja qenkan arkaike ose rezultati i një shoq-nije njerzore gjysëm barbare. Ata që shprehin një mendim të tillë duhet mā parë të mendojnë mā gjatë e të reflektojnë mbi ata, para se me hapë gojën e me kapë penden ».

Folsi kapet me ata që e quejnë *Divina Commedia* të Dante-s si një vargëzim lirik, të pa randësishëm, por harrojnë se « poetët janë insp-ruesat mā të mirë dhe ndihmsat mā të sakët t'idealit njerzor » aqë sa Dante në *Ferr* dhe në *Purgator*, nuk muer si udhëheqës as Aristotelin, një filozof, as Aquinas, një theolog, por mori Virgjilin, një poet. « Fishta qëndron në horizontin tonë si një vigā, vazhdon Dr. Domni, si një mal i naltë që nuk tundet nga konvulsionet edhe epokat e errta, dhe në të njejtën kohë ai bāhet dëshmitar sublim i një kohe të largët por të madh-nueshme sepse njerzit sot, mā tepër se çdo herë tjetër, kanë nevojë për urtësi, fuqi mendore, inspirim të vazhdueshëm prej të cilave rrjedhë kreativiteti i mā vonëshëm në çdo lāmë njerzore ».

Dr. Domni mandej flet për Homerin në krahasim me Fishtën tonë. Ai bashkohet me thezën e Friedrich August Wolf dhe të Gilbert Murray që mohojnë se Homeri ka qenë auctor'i *Iliadhës* e i *Odisës*. Homeri ka qenë një rapsod, si shumë rapsodë tjerë të kohës. Pisistrati i bashkoi të gjithë këta rapsodë e urdhënoi mbledhjen e të gjithë kangëve heroike

helene dhe që më vonë u vuenë në një vijë kronologjike dhe doli *Iliada* e *Odisea*.

Më në fund *Zonja Prof. Lume Juka*, një bijë fisnike shkodrane, e mveshun me kostumin farfuritës të Shkodrës, përpara se t'i ftonte të pranishmit me këndue së bashku *Hymnin e Flamurit* të Fishtës, *Porsi fleta e Ejllit t'Zotit*, tregon historinë e këtij hymni i cili ishte përgatit nga Poeti i Ynë në Prandverë të 1913, dhe që u këndue për të parën herë nga i gjithë populli i Shkodrës me 12 Qershuer 1913, me gjithë protestat e Kolonelit De Philipps, përfaqësues i Ndërkombëtares, dhe sundimtari i qytetit, tue kqyrë një flamur katër metrash të madh, Flamurin Kuq e Zí, në maje të Kumbonares të Kishës Françeskane të Gjuhadolit të Shkodrës. « *Jemi përpara të njejtit Flamur, tha zonja Juka, le të çohena në këmbë, e tue i u lutë Zotit për të mirën e lirin e Atdheut tonë të dashtun, ta këndojmë këtë hymën të gjithë së bashku.* »

Dhe të gjithë të pranishmit u ngritën në këmbë dhe kënduen me zâ të fuqishëm *Porsi fleta e Ejllit t'Zotit*.

Dy të rij shqiptarë, njëni djali i vogël *Drini* i Dr. Selahedin Velaj, dhe një vajzë shumë simpatike e Mbishkodrës, deklamuen disa poezi të Poetit Kombëtar.

U lexuen letrat dhe miratimet që kishte marrë dega e New York-ut e *Vatrës*, dhe të gjitha u duertrokiten.

Të pranishmit u gostiten me nga një kafe e me një ambëlsinë.
Kështu muer fund kjo mbledhje.

...T'tâna mbretnit e shekullit
Bashkimi i ká ndertue;
E nepër t'endun t'moteve
Pa u thye kto kan qindrue
Me besë e me bashkim.
N'bashkim fuqit e vogëla
Vedit ngallisin t'mdhaja,
Por shuhet forca e popujvet,
Por n'rrënë të lën uzdaja,
Kû besë nuk ká e bashkim...

Gjergj Fishta : Nga « *Juda Makabé* »

Shqyptarët e të drejtat e tyre

nga GJERGJ FISHTA

(Teksti shqyp i konferencës së mbajtur frengisht prej të Perndritshmit e të Pernderueshmit Emzot Luigj Bumçit, Ipeshkvit të Lezhës, në salë t'Universitetit katolik në Paris).

I.

Prej brigjeve gjimuese t'Euksinit e më borë t'amshueme t'Alpeve Julje, prej bigave bumulluese t'Akrokeraunvet e më karma të thepisuna të Karpatve, enë të rijme me gjak njerit, n'ato kavaljetet e kalueme të vjetra banote, si zotnija e juej mirë e din, ajo familja e madhe trako-ilirike, në nâm e në zâ në histori të fisevet e të kombeve. Sot kjo familje âsht shue. Marrë per brî prej tallazeve të luftave të gjata e të padame, ajo edhe u zhduk permbrenda germazave të pangishem të gjireve të motit, e as s'mujt mâ, çë me ditë qi Gentiush, mbreti i mbramë i Ilirvet kandriti në 168 para Krishtit triumfin e Lucë Emil Palit, me pá diellin e majes s'lumnís së vet së hershme. Kû shue shqimit, kû shkri e shartue me familje tjera, ajo sot nuk ká mâ një fizjonomí individuale të veten në shtiell të punvet njerzore.

Porse, të thuesh, si një shkatrrinë e dhimshme anijet së mbytun në dét, prej së humbunit të ksaj familje trako-ilirike, atje ndermjet Thesalijet e Malit të Zi, prej brigjevet lindore t'Adriatikut e më stom të Vardarit, pshtoi gjáll një grusht njerzish, qi xânë vend a mbas murojet të do maleve titanike a se nen hije të kandshme të disá fushave gratshore e të kerthnesta, — bânë e permallshme e hyjvet të moshës prrallzore — u bân ball me fuqi kurr të perkulme të shpirtit të vet bujar e thellimeve të kavaljeteve e padrejtsive t'ipokrizis njerzore. Të stolisun me një forcë të jashtzakonshme qindrese, enë kta flasin at gjuhen e të Parvet të vet mâ të hershem; enë e ruejn të pandryshuem karakterin e hekurt e fisnik të stergjyshavet të vet, e sot edhe punojn shi njat tokë qi punuen të parët e tyne prehistorikë. E prá sa kavaljete nuk gjimuen mbi krye të tyne! sa ndollija e ndeshtrasha nuk u shkref mbi shpinë të tyne! Mbi ta, po, randoi pesha e fuqís rromake; mbi ta, po, u lshue e irun mnijet e gjithmonë e pabesë sfinksia slave; rresht per kater kavaljete të gjata i rá syfri boena e barbaris azjatie; por me gjith kta ata nuk dueren njinin e vet kombtare, e as s'lshuen doket e idealet e veta. Po: ky popull i paperkulun kurr enë gjindet atje mbi ato maje të thepisuna, mbi ato zallí të plleshme, ku të parët e tij a pefshin rrasat, per me çá me to rrashtat e anmiqvet, a u epshin ujë pallavet të hekurta, per me shtrúe me to mbarë boten nen kamë të një Lekës së Madh, kur mos t'ishte qi me bâ me kjá me to dhimbshem vashat e Romës para një Burrit.

E mirë, pra, zotni të mij, ky popull asht njëj populli i vogel shqyp-tar, aq pak i njoftun e aq zi i gjykuem n'Europë. I vjeter sa foksilat, sa stalagtitat e shpellavet jehuese të malevet të veta vigane, e lë, të thuesh, prej vetë bëcet të Shqypnis, aj është sot zot autokton e i pa-kundershtim i tokve të veta. — Enë Slavi s'kishte dalë prej breshet t'Uralit, e enë s' kje njeshë e sodmja frotë laramane neo-elenike, kur Shqypitari korrite më zagna të Balkanit edhe mbyllë e kishte një pe-rjudhë të gjatë të historis së vet në moshë të rruzullimit. Kush para Shqyptarit ngau qët sinjorevet të Balkanit? Historin e kemi aty, zotni të mij, qi na flet kjartë, e është kot qi hypokrizija diplomatike të mundohet me i a shue zânin me shtupa notash zyrtare a se gjymësë-zyrtare : zâni i saj i pingrueshem pershkem kavaljetet!

Per në kjoftë, prá, se ká nji popull, qi neper forcë të nji preskrip-cjonit e të nji trashigimit të pakputun etnik ká tager me dá vetë per vetvedi shartet politike, ky është pá dyshim populli shqyp-tar, i cilli vetem mund të levdohet se ka nji preskripcion prehistorik mbi tokë të Balkanit e nji kombsi kryekput të dame prej atyne të popujve tjerë balkanikë. Prandej, po kje se pernjimend parimi i autodeterminacjo-nit është marrë prej Konferencet të Paqit si kritër themeluer per traj-timin e Shteteve e caktimin e kufijvet të tyne, e drejta e lypë qi Shqypnija të qitet shtet mbë vedi permbrenda kufijvet të vet etnikë e geografikë.

Por shka, se mbas teorívet Wilsonjane, per me mujtë nji popull me u sundue më vetve, posë kombsijet, do të merret para sÿsh edhe ndergjegja e tij kombtare.

Tash, per në kjoftë se per ndergjegje kombtare do të merret vesh ndiesija e liris e njaj dishir, qi nji popull mundet me pasë të jetojë e të zhdrivillohet mbë vetvedi, permbrenda çarkut të fuqivet të veta, un tham se Konferenca edhe prej ksaj pikpamje do t'i a njose Shqypnis pamvarsin e syperanin e vet. E njimend : e po i cilli popull në Balkan ka ndiesi mâ të kthellta per liri të vet se populli shqyp-tar? a dro është Slavi i kadalshem e i ngathtë, qi, perkulë mbi shát, dër dje, pa një ukaz të Carit të vet autokrat, s'i bëhej, të thuesh, as me marrë frymë? e po a thue është Greku — ajo skilja e vjeter — qi gjithmonë, si nji bimë parasite ju njesh mâ të fortit, per me gjallue mbë shpinë të tij? a po është Shqiptari, qi, pshtetë të gjith shpresen në fuqi të vet e m'atë t'armvet të veta: qi i drejtë me miq, bukdhânës me të huej, i rrebtë me anmiq — qi nuk i mnin, veçse i perbuzzë — enë der më sot nuk i është permysë njaj force së huej? Çse mbi tokë nisen të derdhen lot, çse mbi botë forca i a xuni vendin së drejtës e hypokrizija gjeveritare filloi me u pí gjakun popujvet, balli madhshtuer i Shqyptarit s'ju perkul kurrkuj, perposë se Zotit të vet. Kjén, po, pushtuesa mbi Shqypni, por nuk kjén kurr zotnuesa mbi Shqyp-tarë. Porsi njaj cubi, qi, hì tinzi e me trathit në shpi të qytetarit të paqtë e shtit mbrendë drojen e pshjellimin, del, per pa mujtë me thânë se ká sundue mbrendë: njashtu hîne pushtuesa të huej në Shqypni pa mujtë kurr me shtrúe e me zotnue Shqyp-tarët. E mos kujtoni, zotni, se ktu jam tue u thânë sende, qi mos t'i kën vù n'oroe edhe shkrimtarë të huej të vltetë. Kshtu, fjala vjen, e ndritshmja Miss Durham thotë në nji liber të vetin mbi Shqypni : « Zotnimet e hueja kan kalue mbi komb shqyp-

tar, pa lânë më të kurrfarë gjurmet, si ujt qi kalon mbi shpinë të ro-sës ». *I ndritshmi zotni Renë Pinon, mandej, kompetenca e të cilit nder punë të Balkanit është fort e çmueshme, edhe përjashta Francet, në një artikull të vetin mbi Shqypni, botue në blënin e Dhëtorit të 1909 të perkohshmes REVUE DES DEUX MONDES shkruen: « Bulgari, atje nder fusha të Macedonis perkulet mbi shatë e punon tokët e Tyrkut: Shqiptari është mbreti i malevet. Gjuetar, bari, ushtar a se cub, ai s'i shtrohet veç se kanunit të vet e s'pret ndimë veçe prej armvet të veta ». Per liri të veten, zotni, Shqyptari bân fli shpin, token, e mje-risht edhe besimin. Puna vetun, qi Shqyptari në mes të sá ndollivet e ndeshtrashavet politike e per një perjudhë aq të gjatë kavaljetesh ka mrrijtë me ruejtë gjuhen, doket e karakterin e vet kombtar, e kta jo vetem në Shqypni, por edhe përjashta, difton, çiltas, se aj është e se edhë do me mbetë Shqyptar, e se prandej ndergjegja kombtare ká lshue rrâjë të kthellta në shpirt të tij.*

Por, mâ mirë se kurrkund njeti, dashtnija e popullit shqyptar per liri e per pamvarsi kombtare, duket prej historijet, e cila mundet me u thânë se është e endun vetem prej luftash per liri e pamvarsi. Un ktû, per mos me vû teper në provë durimin e Zotnis së Juej, po u permendi vetem punët e mdha, qi ndergjegja kombtare e ktij populli kreu çe prej së XV qindvjetë e mbrapa.

... (Ktu lêhet jashtë poezija e P. Gjergjit shtypë në « Mriz të Zanavet » me titull « In hoc signo vinces! »).

Por mundet, ndoshta ndokush me më thânë se kto lufta Skanderbegu i ka bân per qellime fetare, e jo i shtyem prej njaj ndergjegje kombtare, qi t'i dalë zot liris e pamvarsis së vendit. Se sá e patemel kishte me kënë kjo fjalë, duket prej punet qi Skanderbegu, mos me at mni, luftoi me aq trimni kundra Venecjanvet sa kundra Tyrqvet, atherë kur Venecjant deshten të pushtojshin vise të reja në Shqypni — Dêjen e Drishtin. — Ktu, disi per rrshtit, due t'u permendi Zotnis s'Uej edhe një tjetër punë. Deri sa Shqyptarët luftojshin kundra Tyrkut per liri të Shqypnis e t'Europës mbarë, shka bájshin Grekt e Serbi — njata qi sot Konferenca e Paqit është tue i mbajtë nen stjetull si djelm dishirit? Grekt, si zotnija e Juej e din mirfillit, edhe atherë kur Tyrqit kishin mrrijtë te dera e Stambollit, rrijshin tue u mârrë me çashtje fetare kundra Kishës së Romës. Kshtu edhe Despoti i Serbis, — sado qi kryetar i një populli trim e luftar, der sa gjaku shqyptar shkote rrkajë per liri e pamvarsi t'atdheut, aj niste krushqi me Tyrq, tue dhânë të bijn per grue Sulltanit, per të cilin shkak mandej, ndaloi të bashkuemt e ushtris s'Skanderbegut me atë t'Uniadit, e shkakttoi kshtû të thyemt e ushtris së krishtënë në Varna e muer në qafë mâ se gjysen e Europës. E tash shi kta Grek e kta Serb janë njata, qi mâ fort se kurrkush tjetër u shpifën Shqyptarvet e thonë se kta s'kan bân kurrnga per liri e pamvarsi të kombit të vet.

E mos kujtoni se me dekë të Skanderbegut u shue ndiesija liriye e pamvarsije në shpirt të Shqyptarvet. Historija e Tyrkis ka shenjue jo ma pak se 54 kryengritje të mdha, qi gjatë rrjedhet kater kavaljetesh kombi shqyptar i bân gjeveris othomane a per me pshtue zgjedhet së saj a per me e ngushtue qi mos t'i bâte n'asgjâ të drejtat e tija. Edhe pamvarsija e Greqis është një lule e rritun në gjak shqyptar. Zha-

vellat e Bocarat Shqypitarë kan kënë, shqyp kan folë e me trimni shqypitare kan luftue. Jo, po, Greqin e kan librue Shqypitarët e jo Grekt, e mâ pak e kan librue do Pushtete të mdha, qi aso kohe bâjshin spekulacione mbi Greqi, si di Zoti e sot mbi Shqypni. Ket punë, me pasë per t'a pvetë si dijetar e jo si diplomat, kishite me jau vertetue edhe Venizelos vetë; por mos me dashtë me jau thënë ai, jau kallxon Lamartine, i cilli, tue folë permbi pamvarsi të Greqis, thotë se kjo s'kje tjeter veç se rezultati i reaksjonit t'elementit shqypitar kristjan kundra elementit muhamedan.

Edhe konstitucjoni i Tyrkis kje një veper e shpirtit të lirë e të pamvarshem shqypitar. Shqypitarët, po, kjën ata qi e ngushtuen Sulltanin me dhënë e me shi në punë konstitucjonin në vjetë 1908. E kur Tyrqit e Ri nisen t'a perdhosin e t'a çorodisin konstitucjonin, tue u mundue me e sjellë krejt per dobi të veta të veçanta e jo per të mirë e dobi të mbretnis, Shqypitarët u ngrafen e me armë të dorë lypen prej Sulltanit decentralizacjonin e autonomin e krahinave të mbretnis. Edhe Sulltani kje gati me e çue dishirin e tyne në vend. Kur qe, shtetent e vogjel të Balkanit, — qi Shqypnin e kan pasë mbajtë si një trashigim të tyne — tue pa se neper autonomi Shqypnija po u dilte doret pergjithmonë, çohen e i qesin luftë Turkis. E vertetë qi një pjesë e shtypit europjan e pershndeti ket luftë si një luftë kryqtare per librim të popujvet kristjan prej zgjedhet otomane: por ajo, në vetvedi, nuk kje tjeter, veç se një luftë rrenimi çue peshë prej kristjanvet të Balkanit per me rrenue Shqypnin e me humbë të mjerin kombin shqyptar.

Arsyeja, pra, per të cilen kombi shqiptar nuk mujt me dalë shtet në vedi, s'kje puna qi atij i mungote ndergjegjia kombtare a se ndiesija per liri e pamvarsi; por kje fakti qi, shi ditën në të cilen ai ishte tue fitue lirin e vet, Shtetent e Balkanit i a njiten kthetrat edhe e bënë rob nen zgjedhë të veten, e kta, jo aq qi me e mbajtë në sherbim e në robni, su per me e shue shqimit e me e qitë faret. Kshtu qi prej ksaj pikpamjet duhet me thënë, se Shqypitarët gabuen e gabuen randë fort, tue u çue aso kohe kundra Tyrkijet; pse per ta do të kishite kënë dam fort mâ i vogel me u vue nen zgjedhë të Tyrkut, se me kenë gri prej kristjanvet.

Po e shof, Zotni, se kjo fjalë në gojë t'ëme disi po jau vret veshin e u duket një paradoks në vetvedi. Por shka t'i bâjm punës: janë faktet qi m'apin arsye. — Në vj. 1478 Tyrqit marrin Shkodren, e me të mundet me u thënë se pushtuen tanë Shqypnin. Por me gjithkta Tyrku i a njofti Shqypnis njiarë autonomijet; na la gjuhen e kanunet t'ona — e kurrkund s'lexohet në histori, se ky mbyti qinda mijash Shqyptarësh njiheri, sado qi kombi hoq zi e si âsht mâ zi prej sijt. Veç ndieni tash si u suellen kristjant me Shqypni e me Shqyptarë. Në vj. 1912 kerset lufta tyrko-balkanike e Balkanikët pushtojn Shqypnin. E mirë; shka bâjn kta? Njiherë mbysin, pak me thënë, dyqind mij Shqyptarë: vrasin Meshtarë katolikë, pse s'ndigjojn me mohue fën; grijn mysliman, pse nuk duen me dalë dinit; rrenojn me temel qinda e qinda katundesh, veç si të munden me e farue kombin shqyptar. — Në vj. 1914 ushtrit nderkombtare, mbas sa intrigash së poshterme, pushtojn Shkodren. Në kto ushtri kombi shqyptar ka pasë pshtetë gjith shpresen e vet, pse kto ishin të shprehunt e forcës qi rregullote boten e pasqyra të

thuesh e gjytetnís europjane. Por me gjithkta ato nuk sjellin kurrnjisend per sê mbarit në Shqypni. Ndrÿ mbrenda çarkut dhetê kilometrash në Shkoder, as s'çilen nji rrugê, as s'lshuen nji urê, as hapen nji shkollê, nji gjykatore, nji smuatore, nji send të vetun, qi të viejte per perparim e gjytetnim të kombit shqyptar. Të gjith kujdesi i tyne per Shqypni permblidhet në ktâ, qi mos me lânê të bâte pjesë Shkodra me Shqypni tjetër, e qi në Statut të Shtetit shqyptar t'u qitte nji paragraf i posaçem, me të cilin me u njoftê Çfutent në Shqypni nji tagrit me Shqyptarê, sado qi aso kohe nuk kishte, me thânê, nji çfut në Shqypni. Në të dalun të vet, mandej, prej Shkodret, Komanda Nderkombtare dogj të gjitha aktet e arkivet e veta. — Në vj. 1915 Malazezt pushtojn Shkodren me rrethina, sado qi Shqypnija ishte shtet neutral e s'kishte luftë me kurrkend. — Në fillim të ktij vjeti (1915) Italjant pushtojn Vlonen, kinsê me qellim qi me u perkujdesê per Shqyptarê të smut të Shqypnis jugore. Por shka se, në vend smuatoresh, ngrefin kalana; në vend barnatoresh, ngulin topa e gopedra; në vend hapash e baresh, mjellin mina në dêt: thue se dÿ vjet mâ para qeverija nuk kishte dorzanue integritetin e neutralitetin e shtetit shqyptar. — Vjetin mbrapa (1916) Austro-Ungart pushtojn Shqypnin, e mbas pak kohet, shi ata qi kishin bâ gjith at zhurmë e poterê per me mbëkambë Shqypnin shtet mbë vedi, i proklamojn kombit shqyptar, se ky do të kishte autonomin e vet atbotê, kûr ky t'ishte i zoti: si me thanë, se ata Shqypnin e mbajshin nji krahinë të veten. — Mâ teper: Grekt dogjen treqind e gjashtdhetê katunde në Shqypnin jugore, tue mbyttë të gjith ata qi u dishmojshin Shqyptarê. Sot Konferenca e Paqit lypê, qi shi nder kto vise të bahet plebishiti, per të caktuem kufijt e Shqypnis. Ironi e helmueme! Prej ktyne punvet, per mos me folê per tjera, duket çiltas, se Shqyptarët, prej pikpamjet kombtare, kan pasê arsye me drashtë mâ fort prej kristjanvet se prej Tyrqvet. Tyrku, si per princip, si në teori, i a kâ pasê njoftê Shqypnis nji farê autonomijet, sado qi i âsht kunder-shtue perparimit të tij.

II.

Thonê anmiqt t'onê e do mprojtsa të tyne, se e vertetê, qi kombi shqyptar âsht mâ i vjetri nder popuj të Balkanit e se kâ nji dashtni të gjallê per liri e pamvarsi të veten; veç se shka, se me gjith kta Shqypnija nuk mund të qitet shtet më vedi, pse Shqyptarët janê a) barbarê; b) nuk janê të zott me perparue e me u gjytetnue e c) eksperjenca kâ diftue në kohë të Princ Wiedit, se Shqypnija s'mund të mbahet shtet më vedi e krejt i pamvarshem. . . . Mbas mendimit t'anmiqvet t'onê, ase mâ mirê me thânê, mbas fjalvet të tyne lypet qi Shqypnija të cop-tohet e të nepet atyne në dorê, per m'e sundue e m'e vû në rregull; pse Shqyptarët janê barbar e t'egjër, e nuk janê popull qi me u qitê shtet mbë vedi.

Per me thânê të verteten, po të marrim para sysh mjetet e mndyren, me të cilat kâ nisê e vijue lufta e madhe europjane, kishë me thanê se barbarsija e egersija e popujvet kâ pak a aspak të perpjekun me liri e pamvarsi të tyne. Kûr popuj e kombe, qi kan vrâ e prê fmij, grâ,

pleq e të mbetun: qi kan bā me dekë ūjet e gazepit me mija njerzish të pafaj në ditë: qi kan djegë e rrenue, jo katunde e gjytete, por mbarë krahina të pamatuna: qi kan thye çdo të drejtë nderkombtare e njerzore e kan prë në besë me qinda mija robsh të ram në dorë, munden me kë në shtete të pamvarshme e të lira, pse s'mundet me kë në Shqypnija, kù, mos tjetër, grá nuk vriten, ku s'gjindet vorr të dekunit ūjet, ku ndorja e besa edhe ndaj ammikun janë të pathyeshme? Serbt, kohen e luftës balkanike, me shpata kan çilë nānat shqyptare e foshnjat të xjerruna prej sosh i kan ndezë si pisha, per me shndritë naten me to, e sot Konferenca ká trefishue shtetin e tyne. Grekt kan kryqzue gjinden shqyptare shi në XX qindvjetë, e sot Konferenca ká menden me u dhānë mandatin me shtrve e me gjytetnue disá kombe tjera: pse tash Shqyptari, i cili s'i njet kto mizori në vetvedi, s'mundet me dalë shtet mbë vedi, i lirë e i pamvarshem?

Por edhe me pasë per t'a marrë barbarsin si gjëje petkore të shpirtit të njerit, un mundem me u thānë pa droje kundershimit, se kombi shqyptar nuk āsht distue kurrjā mā i eger e mā barbar se do kombe tjera të gjytetnueme, kùr kto të jēn po n'ato mndorje nder të cilat ndolli kombi shqyptar. E per mos me shkue teper gjatë, ktu nuk po u permendi se si Spanjolt kan mbytë mā se 15 milion Hindjan t'Amrikēs, si kallxon Emzot De la Casa me nji relacjon qi i bāni mbretit të Spanjes; e as po u permendi se në çë mndyrë Enrikat e Elizabetat e Anglis kan vū reformat besimtare në mbretin të vet; vetem po due me ju qitë nder mend kobin e hallin e zī qi e mbloi ket të bukurin vendin t'uej, qi kje gjithmonë shkolla e liris e e gjytetnis, atherë kùr populli francez në kryengritje të 1789 mrrijti me marrë armët në dorë e me rrzue auktoritetet e ndertueme. Ju, Zotni, e dini mirë fort, se si ky populli francez, qi edhe atherë ishte pasqyra e modeli i elegancēs e i politesēs, jo veç qi e lau tanë Francen në gjak të vllazenvet të vet, por nuk fali as eshtent e atyne fatosavet të vet, qi aq lumni e nderë i kishin sjellë à la grande nation: dhunoj, po due me thānë, der kocat e të dekunvet në vorr. Kshtu edhe po due t'u qes nder mend sa gjaqet e dhunit bāhen shi nder kto kohët t'ona n'at lulishten e Europēs, qi āsht Italia. — E permenduna perkohshme e Romēs « LA CIVILTA' CATTOLICA » në numrin e vet të sē parēs gjymēs së Dhetorit të 1914 botote nji artikull t'interesantshem, të qujtun Il pericolo interno, në të cilin, me statistikë në dorë, thotë se n'Itali, per njizet vjet rresht, çë merr prej vjetit 1894 e deri në 1914, vjetë per vjetë kan ndollë ká njiqind mī vrasë në vjetë, me nji perqindore të trī per qind të popullsis. Kur prá në mjedis të nji mbretnis së gjytetnueme si Italia, qi āsht vendi i bukuris e i njerzis, e kù ká polici, gjendarmeri, ushtri, flotë, mund të ndollin kaq gjaqe e vrasë, pse s'do t'i njifet lirija e pamvarsija Shqypnis, ku, me gjith qi s'ká pasë polici, gjendarmeri, ushtri kombtare, gjykatore, shkolla e institucjone tjera kulture, numri i të vramvet, si dihet prej statistikave, me mzi mrrijte më nji per qind? Ah! po; duket çiltas, se s'duen me e qitë Shqypnin shtet më vedi e të pamvarshem, jo pse Shqyptarët janë barbarë e t'egjer, por pse kta nuk kan sot me sot nji ushtri e nji flotë të veten, per me u dalë zot tagreve të veta, si me thānë: u vëhet kamba Shqyptarvet, vetem pse

ta janë më të ligshhtë e jo pse janë më barbarë se kombet tjera të Ballkanit.

Por ktu vjen tash puna e gjakut — la vendetta — prej të cilit fakt anmiqt t'onë e kumbarët... e tyne duen me prû barbarsin e egersin e kombit shqyptar.

Kurrkush më fort se un — se një Prelat kishtar nuk mund të dnojë punën e gjakut në vetvedi e të marrun si një fakt të zdashun prej mndorjeve, ndermjet të cillavet ndollë. Veç shka se, për me caktue gjendjen shpirtnore, është a s'është barbare në një njeri a se në një komb, nuk do të merret aq fort në kujdes fakti sa shkasi psikik që e shtyn njerin a se kombin me veprue. Bje fjala: Kanibali mbytë një njeri, por edhe gjykatsi evropjan mbytë njeri: a thomë na se të dy janë një për një barbarë? Jo; pse Kanibali mbytë njerin, për me i hanger misht, e prandej është barbar; ndersá gjykatsi evropjan mbytë njerin, as për me i hanger misht as me shfrÿ min e vet me të, por me pshtue shoq-nin prej një elementi së rrezikshem, e prandej nuk është barbar. Për n'e marrshim punen prá prej pikpamjet psikologjike, un thom, se puna e gjakut në Shqypni nuk është një argument, për me percaktue barbarsin e egersin e kombit shqyptar; por është rezultati i do mndorjeve, që s'mvaren prej shpirtit të ktij kombi.

Mbas kanunit, që është të shprehunt e shpirtit të kombit shqyp-tar, vrasa është e ndeshkue me deké. Prandej, po t'i kishte rá gjaksi në dorë auktoritetit ekzekutiv të kanunit, ky do t'a kishte mbytë në vend, pa kurrfarë hutimit. Por gjaksi hiku; lshoi vendin e vojt e u struk, si mik, nën mproje të një bajrakut tjetër, e kshtu i rrshiti gjygit të bajrakut të vet. — Duhet dijtë, se miku në Shqypni është i patrazue-shem e s'mund të ngitet prej kurrkuj; pse, po ndolli që ngau kush mikun kuj, kjo dhunë e bame mikut s'mund të lahet ndryshej, veç me gjak prej anet së mprojsit të tij. Kshtu ndolli që autoktoritetet e baj-rakut të gjaksit nuk mbujten me i a dhënë ndeshkimin e dekës, tue kë në se, po t'a kishin vrá në ndorë të një bajrakut tjetër, do t'ishte ngrefë luftë ndermjet të ktyne dy Bajraqevet. Për mos me i dhënë shkas prá një luftë civile, auktoritetet e bajrakut të gjaksit, i dogjen shpín gjaksit — i vetmi ndeshkim që, mbas mndorjeve të vendit, mund të ju nepte atij — e për shka i perket ndeshkimit të dekës; i a la ket perlim shpís së të vramit, që t'a kerkote e t'a vritte gjaksin; pse në ket mndyrë mund të bite kundershëm, për shkak të vrasës së gjaksit, ndermjet shpís së të vramit e shpís mprojsit të gjaksit, por jo ndermjet të njënit bajrak e tjetrit. E ket punë kan mujtë me e bā auktoritetet e bajrakut, tue kë në se në sÿ të tyne secili njeri, zoti i armvet, është i mbajtun si ushtár i bajrakut. Mā teper, do dijtë edhe, se kto vendime të kanunit kan kë në njofte zyrtarisht prej suverenit të vendit, që ishte Sulltani i Stambollit.

Shqypitari, pra, tue vrá gjaksin e vet, nuk bān tjetër, veçse me çue në vend një ligjë, që ai e mban për të drejtë. Prandej, për me folë mbas pikpamjet psikologjike, veprimi i tij është një veprim i ligjshem, e nuk mund të quhet uhamarrme — vendetta. — As ai gjaksi i Luigjit XVI, kúr i a preu kryet ktij, nuk pveti a ishte gjygj a jo me e mbytë; por e mbyti, pse mendote që ligja ishte e mirë e e arrsyeshme. E prandej atij s'ju desht me i pergjegjë kurrkuj, pse i kishte pré kryet krajlit të Fran-

cës, e as s' thotë kush sot, se ai kje barbar. — E se vrasa e gjaksit prej pikpamjet psikologjike nuk është një vendetta, dën edhe prej faktit, qi vrasa ndermjet të dy familjeve hasme nuk shtjhet në një numer të pacaktuem; por, të vramen gjaksin, dy familjet marrin e apin njëna me tjetren, si me gjith familjet tjera të bajrakut — mos tjetet n'at masë, sá shtetet e gjyjetnueme t'Europës mbas luftet së perbotshme.

Por është edhe gabim, me thënë, se të marrunt e gjakut shenjon barbarsin e një kombit: per në kjoftë se nen ëmen barbarsi kuptohet egersija ase breshnija e shpirtit të tij, si duen me e kuptue kunder-shtarët t'onë, kúr flasin per kombin shqyptar. Të marrunt e gjakut burron prej mndorjevet të perjashtme e prej të metave t'organizimit shoquuer të një kombi, e jo gjithmonë prej gjëjet shpirtnore të tij. E verteta e ktyne fjalvet caktohet edhe prej historijet së popujvet, per të cilët s'mund të thohet se kjén t'egjer e breshnorë. Në Biblje shëjte kndohen kto fjalë: « Propinquus occisi homicidam interficiet: statim ut apprehenderit eum, interficiet . . . Cognatus occisi, statim ut invenerit eum (homicidam), jugulabit » (Num. XXXV, 19, 21). Kshtu edhe n'Iliade, në lib. IX gjëjm kto vjerrsha, qi un po i bij si mbas perkthimit të Montit:

« Il prezzo
Qualcuno accetta dell'ucciso figlio
O del fratello; e l'uccisor, pagata
Del suo fallo la pena, in una stessa
Città dimora col placido offeso. »

Duket prá mirfillit, se prej të marrunit të gjakut — vendetta — nuk mund të thohet, qi kombi shqyptar është barbar e qi nuk është i zoti me u qeverisë më vetvedi i pamvarshem.

Por, jo, thonë kundersharet t'onë. Të metat e organizmit shoquuer e të marrunt e gjakut në Shqypni nuk janë të shkaktueme prej mndorjeve të perjashtme, por, rrjedhin prej gjëjet shpirtnore t'eger të kombit shqyptar; pse Shqyptari vret njerin per istinkt e jo per një arrsyje, qi, edhe mbas mentalitetit të tij, të jët e temelueme mbi nevojë të të rujtunit të jetës, të gjås, a se të nderit. E per në kjoftë se është e vertetë, sikurse njimend është e vertetë, se poezija popullore është pasqyra e shpirtit të një kombit, kta duket, thonë ata, çiltas, prej kangvet popullore shqype; pse të tana, a gati të tana, tregojn punë të veçanta vrasat e gjakut.

Por edhe ktu dën mirfillit, se kundersharet t'onë ja kan zëjen të shpifunavet e genjeshtravet, e se kso dore flasin, jo pse ata kan dishirin qi të vëhet paqi nder kombe; por pse i lakmojn tokës shqyptare.

E vertetë qi poezija popullore shqype tregon punë të veçanta vrasat e gjakut; por kto nuk don me thënë qi kombi shqyptar vret njerin per istinkt; pse Shqyptari nuk kndon çfardo vrasat e gjakut; ai kndon vetem njato vrasë e gjaqe, qi të jén të bame per me i dalë zot jetës, gjås a nderit, e qi, per me u krye, të kén lypë një forcë e një trimni të jashtzakonshme, sikurse mundet me u vertetue prej kangvet heroike shqype, të mbledhuna në VISARI KOMBtar. E se kto vrasë e gjaqe nuk janë të bame gjithmonë per interesë të pergjithshme e çmimi i nderit të njerit në Shqypni nuk është i matun gjithmonë mbas kriterit të kombevet të gjyjetnueme, kta nuk do me thënë qi kombi shqyptar

âsht i eger e barbar; por do me thënë se organizimi shoqruer i tij ka nevojë me u permirsue e se do parime morale enë s'janë zhdrivillue plotsisht nder Shqyptarë. Na ktû s'flasim permbi moralitet t'akteve: flasim mbi movent të ktyne akteve, e thomi, se vrasa në Shqypni nuk bâhet per istinkt, por per nji shkajk, qi mbas mentalitetit të kombit, âsht i mirë e i arsyeshem. E sâ per kshu, kombi shqyptar nuk mund të quhet i eger e barbar. — Edhe ata paladinat e Ariostit e kreshnikët e Tasit nuk kan luftue gjithmonë per interesë të pergjithshme, as s'kan qindrue gjithmonë per nji ndër të kuptuem mbas parimesh s'Etikes së popujvet të gjydetnuem.

Por, per me distue egersin e kombit shqyptar e pazotnimin e tij, qi me u qeverisë m'vetvedi i pamvarshem, kundersharet t'onë kapen edhe per nji punë tjetër. Ata thonë: nuk mbahet në mend në histori, se kombi shqyptar âsht gjetë kurr i bashkuem e i unjisuem mnjâ si shtet; por gjithmonë, si edhe sot, tfaqet i dâm nder fise e bajraqe, shka ndollë vetem nder kombe t'egra.

Ket fjalë kâ mujtë m'e thënë e m'e shkruie edhe ndonji dijetar, qi drejt per drejt nuk hin në numer të frotës s'anmiqvet t'onë: se kombi shqyptar nuk tfaqet në histori i unjisuem në nji bashkim, qi të kët pasë formë shtetit. Né na duket, se kta dijetarë janë ngutë pak giâ me të dhanun të ktij gijqi. E vertetë se mundet me kënë, qi ky komb nuk tfaqet në histori i unjisuem gjithmbarë në nji shtet nën êmen shqyptar a se albanensis, nen të cillat emna historija e tashme quen kombin shqyptar; por duhet dijtë, qi fjala shqyptar e fjala albanensis nuk shenjojn individualitetin etnologjik e familjes së ktij kombi. Fjala shqyptar vjen prej verbit me shqyp tue, qi don me thënë enuntiare, exprimere, e shenjon njerin qi mundet me folë e me kënë kuptue prej tjerve. E prandej shqyptar âsht edhe Francezi per Francez, Kinezi per Kinez, Hindjani per Hindjan etj. mjaft qi të kën gjûhen amtare zbashkut. Per antonomazi, prá, e vetem para kuptimit të kombit shqyptar fjala shqyptar shenjon kombsi; pse në vetvedi, si thâm sypr; nuk e kâ ket kuptim. Kshu edhe fjala albanensis nuk cakton individualitetin etnologjik të nji familjes kombtare, por shenjon popullin qi banon n'Albanie ase në Shqypni.

Tash per me mujtë me thënë me arsye, se kombi shqyptar nuk tfaqet kurr i bashkuem në nji shtet, kishte me u dashtë mâ para, qi historija të caktoe, se kah e kâ rrâjen e vet ky komb: kê kâ fis e vllâ mbi botë, pse ky s'ka bjtë vedit prej toke: se der ku pershtrihej vendi i tij. Por kto punë historija enë s'i kâ caktue, e kushedi se kûr kâ me mujtë me i caktue; pse historija e kombit t'onë gjindet e shtjellme nder hije të myzta të kohve mâ të vjetra. Masandej ishte dashtë, qi historijograf e hershem, mbi të cilët themelohen shkrimtarët e sotshem, t'i kishin dajtë me nji êmen të vetun të tanë elementat prej së cilësh perbâhet ky komb. Kush mundet me thënë sugurisht, se Shqyp-tarët, Ilirt, Makedonast, Thrakajt, Epirott janë të gjith njëj fisi a jo? Prandej kurrkush nuk mund të thotë sugurisht, se Shqyptarët s'kan kënë kurr të bashkuem më nja e s'kan kënë shtet më vedi.

Por po e xâm, edhe, se Shqyptarët s'kan kënë kurr të bashkuem në nji shtet të vetun, me gjith kta nuk kan arsye anmiqt t'onë kûr thonë, se per ket punë kombi shqyptar nuk do qitë shtet më vedi, por

do dá ndermjjet tyne si gjá e pazot. Kush i mban në mend Grekt të bashkuem nen një skepter e kunorë para së XIX qindvjetë? Sá vjet jetë ká flamuri i Grekis?... Jo vetem qi Grekt, edhe në kohën má të lumnueshme të historís s'vet s'kan kënë të bashkuem në një shtet, por kta kan thirrë ushtri të hueja, per me shtypë shoqishoqin shi mbrenda Greqijet. Pse, prá, Shqyptarët, qi gjithmonë i a vûn pushken të huejve e kjën faktori má i parë i pamvarsis greke, s'do të kën liri e pamvarsi per arsye qi s'kan kënë të gjith të bashkuem në një shtet? — Franca, si dishmojn zyrtarisht diplomatt e saj, ka hû në luftë të perbotshme vetem, per me i dalë zot integritetit e pamvarsis s'Serbis. E prá Serbt, aso kohe, s'kan pasë kënë të bashkuem me Kroat, Sloven e Malazet, me të cilt, po thohet sot, se janë të tanë një fisi. S'kuptohet arsyeja, perse sot Shqyptarët do të bâhen robt e Serbvet e të Grekvet, per punë se kombi i tyne nuk ástht gjetë i bashkuem krejt në një shtet të pamvarshem.

Sa per at tjetren fjalë, mandej, qi kundershhtarët t'onë thonë, se kombi shqyptar do mbajtë per barbar, per arsye qi ástht i dâm nder krahina e fise, nuk duket se ástht má e temelueme se ato të shpifunat tjera, mbi të cillat, u fol má syprí. — Tue kënë e temelueme jeta shoqnore mbi bashkí t'interesavet, rrjedhë prej vedit, se shteti, qi ngallitë prej asajë bashkije, nuk mund të pershtrihet má pertej se mrrin forca, qi do t'i mprojë ato interesa. Tash, tue kënë se populli shqyptar, per shkak të pushtimevet të hueja, nuk mujt me organizue forcat në mndyrë, qi me mprojtë e me drejtue interesat e perbashkta të kombit, atij i u desht dmosdo me u dá në disá grupe má të vogla, e aty, permbrenda çarkut të posibilitetit, qi natyra e pozicjoni gjeografik u epte do familjeve me vllaznue e me mprojtë interesat e veta, me modelue shtetin e me organizue jeten e vet shoqnore. E ky ishte i vetmi system jetet shoqnore, qi mund të realizohej deri sot në Shqypni. Më njanen anë Shqypitari nuk dote t'i shtrohej pushtuesit të huej, më tjetren anë pushtesi i huej nuk lête Shqyptarin me organizue forcat e veta, sá me peshtrí pushtetin mbi të gjith kombin. Shqyptarit i u desht me lokalizue pushtetin ekzekutiv nder krahina të veçanta, tue mbajtë zbashkut parimet e kanunit kombtar per rregull jete. Prandej fakti qi kombi shqyptar gjindet sot i dâm nder fise, nuk rrjedhë prej shpirtit ekscentrik e barbar të tij, por prej mndorjeve të perjashtme, qi ai s'kishte si me i shndrrue.

E se nuk ástht e vertetë, se kombi, i dâm shum fisesh, ástht gjithmonë barbar, mundet me u vertetue edhe prej historijet. — Kohen qi Filip Macedonasi i kercnohej republikës s'Athinës, kjo republikë zû me u forcue, per t'i bâm ball atij anmiku, e mkambi një ushtri 500 vetësh kambzorë e 50 kalorë t'armatosun, si mundet me u pá në Filipike të I të Demostenit. Prej ktyne çifravet, prá, duket kjartë se republika e Athines, kohën e Demostenit, nuk dij a ká mujtë me kënë shum gjá má e madhe se ndonji fis i Shqypnis. Por me gjithkta, s'e besoj, se kundershhtarët t'onë mund të thonë, qi Atdheu i Demostenit ká kenë barbar, per arsye qi ajo republikë ishte má e vogel se Serbija.

Së mbramit kundershhtarët t'onë thonë, qi, jo, veç Shqyptarët janë barbar, por, má teper, se shpirti i tyne ástht i ngathë e i ploshtë, sd mos me mujtë kurr me u gjytetnue e me perparue.

Fjala fjalën s'e mûn, por shtaga shtagen, ká pasë thanë ai Gjako-vasi i motshem. Prandej un ktu s'po due me u hallakatë fort nder fjalë, veçse me arsye të forta, qi janë shtaga në kuvend burrash së mendshem, due me u distue, se shpirti a se psihja e kombit shqyptar nuk është kurrëgjia mâ e ngathtë se ajo e Slavvet.

Psihja e nji populli dán mâ së mirit në poezi popullore të tij. T'a perballsojmë, prá, poezin popullore shqype me atë të Slavvet.

Tue gjikue mbas poezijet popullore të Slavvet të Jugut, rodi i poezis, qi zotnon mâ së fortit nder Slav është Legenda. Legenda, si dihet prej natyret së vet, kerkon me lurtue veshët e të mdhejvet, e prandej ket rod poezijet e gjëjm të perhapun sidomos nder epoka despotizmi e autokracije, si edhe nder popuj, qi ndiesit e liris s'i kan fort të shqueta e qi edhe s'kan shpirt inicjative në vedi. E kshtu janë Slavi, perposë Malazesh qi janë të shartuem mâ fort se tjerët me komb shqyptar. Sado qi Slavi janë nji familje e madhe fort n'Europë, me gjithkia, der dje, të thuesh, i kemi pá tue vue pá zâ kush nen zgjedhë të nji Tsarit a të nji Habsburgut, kush nen tyrani të nji Kalifit a të nji Dhespotit autokrat; e qi per me i pshtue robnijet së huej, është dashtë gjithmonë a nji kombinacion politik, a se ndima e ndonji të tretit, qi i ká pshtue, per me i pasë mashë per vedi.

Por prej poezis popullore del në shesh edhe nji tjetër njollë e psihes slave. Fatosat e kombit slav, ashtu si i paraqet poezija e tij popullore, as s'janë njerz të nji force së jashtzakonshem, si Akili, Dhio-medhi, Aiaks Telamoni t'Iliades; as s'janë vehtje gati të hyjnueshme si Luciferri i Miltonit në « Parriz të Djerrun »; por janë do perbindsha të perçudshem, qi s'di njeri a janë kulshedra apor katallaj e maluketen të trishtueshem. Kshtu; bje fjala, Kraljevia Marku tash kcen me sharcin e vet prej nji malit më mal; tash han 50 okë groshë në hae; tash pin vënen me legëna 12 okësh; tash hjedhë topuzin trí dit udhë larg etj. Kishe me thënë, se madhnija e ktyne fatosave pergitet fort me madhni të nji sfinkses, qi s'është as shtasë as s'është njeri, as s'është gjasend qi të két nji gjasë në natyrë ase në mende të njerit; veç është nji peshë shtieilit të çuditshem, qi s'është gjâ, e as s'duehet gjâ. Tue ndie ato kangë, shum herë të duket se po je n'at kohë, kúr flitshin zogjt e hardhucat e ujku e dhelpna ishin ndrikull e kumbarë — në perjudhë të kulturës hindjane, kúr poezija perzjeu e bëni pshesh sendet e mbinatyrshme me ato të natyrshmet e perftoi sfinkset, piramidat, pöemet e pafundshme etj.

Mbasi, prá vjershtori slav, per me mujtë me bâ pershtypje në mende e në zemer të popullit me poezi të veta, është i ngushtuem me perftue do forma krejt shpellanike e fatosat matrahula e maluketen, duhet me thënë, se mentaliteti i atij populli nuk është zhdrivillue aq, sâ me kuptue plotsisht proporcjonet e numrit, të peshës e të masës, e se prandej ká mbetë enë më nji shkallë mjaft t'ulti të gjyetenis.

E vertetë qi poezija popullore slave ká nji trajtë të perjashtme fort të bukur; por kta nuk rrjedhë prej njomsijet të ndiesivet të shpirtit të tij, veç prej servilizmit. Tue pasë sherbye gjithmonë tyrana të huej a se të vet, ai, per me lurtue e me kndellë veshët e tyne, ká kë në i ngushtuem me zgjedhë fjalë e thâna sa mâ të hieshme nder poezi të veta. Kurrkush nuk ká mndyrë të folunit mâ të bukra se ata qi sherbejn

nder pellaza të mbretenvet. E as s'ka pse thotë kush, se edhe kombet e gjytenueme kan kso formash shpellanike e të perbijshme nder poezi të veta, si bje fjala, Ipogrifi i Ariostit; pse poett e kombeve të gjytetnueme i bijn kto forma, jo si një ideal të vetin, por si një çudë, një shtriganeri a si një ekspresjon të mentalitetevet të kalueme. Der sa qi per Slavin Kraljeviq Marku nuk kishte me këndë Kraljeviq Mark po s'hangri 50 okë groshë në hae e s'ju hodh kali mal e mbë mal.

Der sa poezija populllore shqype është krejt ndryshej. Shqyptari nder poezi të veta nuk kndon per tjerë: ai kndon per vedi. Nder lufta e nder punë trimnijet ai nuk u vën shëj fakteve, shklyrton vetem rrezet e namit e të lumnis, qi shkrepin prej atyne fakteve; e kshtu kah nami e lumnija janë ideali i tij e kah prej ktij ideali i mbushet shpirti me entuzjazem, vedit i gufon zëmra në kangë e kndon; si njaj, zogu i verës, qi kndon, jo per me e ndie tjerët, por vetem pse s'i rrihet pa kndue nder blerime e hije të rijta të lugjeve mbi ato stome gurrash s'arrgjanta. E kah ai s'i ká sherbye kúj, fjala, thánja e krejt forma e permbrendshme e e perjashme e poezis hecë lirisht, tash e amel si prendverat e Arbnit, tash e rrmYESHME si ato prrojet e Bjeshkvet të Namuna, kúr uluron Era atje prej vjeshtet. Ai nuk i dron nipat e fatosavet, qi kndon nder kangë të veta, as s'ka nevojen e tyne; prandej kndon lirisht, si t'ishte vetem mbi botë, qi per të permbliidhet krejt mbi ato majet e malevet të tija, ku ai vedin e mban mbret. Asht prá poezija populllore shqype një Odë rendit së parë, aq sá, s'ka shum vjet, shkruete filologu i permendun i universitetit të Graz, Prof. Meyer, se poezija populllore shqype, prej pikpamjet estetike, është më e bukra nder të gjitha tjerat t'Europës.

Per në daçim, prá, me e gjykue punen mbas kriteresh së njoftuna të Psihologjis, njani nder të cilët është shi poezija populllore, do të thomi, se psihja shqyptare, per shka i perket lakimit per gjytetni, rri kundruell psihes slave si Legenda perball Odes, due me thánë, se psihja slave është më pak e zhdrivillueme se ajo e kombit shqyptar. E per me forcue edhe më teper ket arsyetim t'emin, ktu due me u prú edhe do fakte, prej të cilave Zotnija e Juej ka me pá edhe më kjarisht, se gjyggjin e vet mbi Shqyptarët kundersharet t'onë e apin jo mbas së vertetet, por mbas intereset.

Slavt e Malit të Zí, ku prej forcet të vendit e ku edhe pse vetë kan zanát pushken, gjithmonë kan këndë të lirë e mbë vedi. E më teper, per më se 50 vjet rresht, sá mbretnoi mbi ta Nikolla I kan pasë një formë gjeverije të thuesh kryekput si nder kombe tjera të gjytetnueme. E mirë: në tanë Malin e Zí, kúr ka nisë lufta turko-balkanike, ká pasë një shtypshkrojë të vetme gjeveritare e një fletore politike të vetme, edhe ajo gjeveritare; e s'ka pasë asnjë shkollë të mbajtun me pare të popullit. Në vend qi në Shqypni prej vj. 1908, kur kje çpallë Konstitucjoni i Turkís e der në fillim të luftës ballkanike, prá më pak se në kater vjet, u ngrafen shtatë shtypshkroja; u temeluen më se njizet fletore politike e perkohshme; u çilen një shkollë Normale e një tridhetë tjera fillestare, e të tana të veçanta e të mbajtuna vetem me pare të kombit shqyptar. U perpiluen të tanë tekstet per shkolla fillestare e njado edhe per shkolla të mesme: kshtu qi msimi sot me sot epet shqyp nder të gjitha shkollat e Shqypnis. Janë botue edhe shum vepra

tjera letrare me randsi, qi kan nçue fort ndiesin kombtare e qi në pak kohë i kan dhënë aq zhdrivillim gjuhës shqype, sá qi ç' me kohë të pushtimit austro-hungar kje perdorue per gjuhë zyrtare nder të gjitha zyret administrative. Në ket kohë kjén mbajtë tri kongrese gjuhsijet e temelue disá shoqni letrare etj. etj. E gjith kjo veper ásht zhdrivillue pa kurrnji ndimë prej anës së gjeverís.

E po pse, tash, inteligencja slave, qi në Mal të Zí, gjatë 50 vjetve jetet konstitucionale, nuk perfton kurrjá të ré në lámë të gjytetnis, do të mbahet per má e naltë e má e hollë se inteligencja shqyptare, qi në pak vjet krijon një gjuhë letrare e perbân ni mentalitet të ri në komb? Zotní! Të lêhet njihërë në paq Shqyptari e t'i epet kohë me zânë, e keni me pá se ká me shkue gjurmë per gjurmë me kombe tjera të Ballkanit gjatë rrugës së gjytetnimit e të perparimit.

— Kombi shqyptar ká dhanë burra në zâ per urtí perandoris së Bizancit; má të mirët diplomat e generalat má të vjefshem të mbretnis së Turkís Shqyptarë kan kenë; Shqyptár ka kënë edhe statisti italian Françes Krispi; kshtu kan kënë Shqyptarë edhe Papa Klementi XI e Kardinal Albani, e si Venizelos shkruen në memorandum, qi i a ka paraqitë Konferencës së Paqit, Shqyptar ásht edhe generalissimi i gjith ushtris greke.

Por, per me jau mbushë menden edhe má mirë, se kombi shqyptar nuk e ká namin má të vogel se kombet tjera të Balkanit, ktu due me u prú fjalët, qi shkrimtarë të vltetë kan lânë të shkrueme mbi Shqyptarë. Shkrimtari francez Hecquard në liber të vet Histoire et description de la Haute Albanie ká shkruë, se në Historí të Shqyptarvet « ndeshen provë të lumnueshme energjijet, inteligencjet e aktivitetit »: se ata kan « ruejt doket e burrnin si veç kan mujtë me i pasë burrat e hershem qi ju kndohet kanga, se gjithmonë kta kan dhanë burra në nám e në zâ Greqís së hershme, perandoris së Bizancit, Turkís e Greqís së ksokohshme », si u tha per sypri. Lord Byron, mandej, prej anës së vet gerthet: « Permbi karpa të Sulit e gjatë bregut të Pargës ká burra, si veç motit i bájshin nanat dorike: atje ká enë do familje, qi kishe me thánë se janë fisit e gjakut të Heraklidvet ». Dishmí janë kto, Zotní të mij, qi kishin me i shtue nâmin edhe një kombit të madh të gjytetnuem.

III.

Tash, Zotní, mbasi u diftova se kush janë e se shka janë Shqyptarët, duhet qi un të flas mbi të drejta të tyne. E po u tham, se Shqyptarët, kan të drejtë a) në pamvarsí politike, ekonomike; b) në kufij geografikë e etnografikë të Shqyptnis.

Permbi pamvarsí të kombit shqyptar nuk kam shka u tham shum fjalë; pse kjo e drejtë i ká kënë njoftë e sugurue e dorzânue me një traktat prej Pushtetevet të Mdhá t'Ententës — prandej edhe prej Francet — çë prej Nandorit të 1912 në Konferencë t'Ambashjadorvet në London. Kto Pushtete, masandej i kan bâ me dijtë botës mbarë, se traktatet nderkombtare ato nuk i mbajn vetem per shtupa letrash, por i mbajn si akte, qi perkasin nderin e kombevet, qi i kan nen-

shkrue. E njimend, Hinglizi, po e xâm, thotë, se ja ká nisë njaj luftë aq të pergjakshme e shemtuese vetem per erz të dores qi ai ká pasë vù per pamvarsi e neutralitet të Belgjit. Pamvarsija e kombit shqyp-tar, prá, per në áshit një punë e kryeme e e dorzanueme mbi erz të kombevet të mdhá t'Europës; prandej tash na jet vetem me folë mbi kufij të natyrshem të shtetit shqyp-tar, qi áshit një çashtje aq me randsi sa ajo e pamvarsis.

Pushtimet e hueja e intrigat e paëmen të një diplomacije bakalle, të pashpirt e të pazëmer, kaq forti i a kan shndrrue e perçudnue fizjo-nomin geografike e etnologike Shqypnis, sa qi sot një i huej, sado i drejtë e i papajambajtas, me mzi mundet m'e dajtë me një të kqyrme. — Edhe një nânë shum herë e ká do mund me njoftë t'ytren e të birit, kur ktë t'ja két perçudnue me varrë e me të dermishme arma e anmi-kut. — Prandej lypet qi të caktoj m má para do kritere të sugurta, mbas të cilave me perskájue kufijt e natyrshem të Shqypnis.

Mbas parimit t'autodecizjonit, secili popull, qi mund të thotë se ká një omogenejtet të pakputun e të padám në vetvedë, ashtú si ky caktohet prej ndermyllzave të teorive wilsonjane, ká të drejtë, a se, mos tjetër, do të kishte të drejtë, qi vetë ai me dá kuvendin mbi sharte të veta politike e ekonomike, e me u ndertue shtet i lirë e i pamvarshem. Ky shtet, masandej, geografikisht do të pershtríhej der ku kapet kombsija e padame e vijue e atij populli. E në rasë qi në ndonji skundill toke të ktij shteti gjinden të shartuem elementa të huej, aty vullndeti i popullit do të vertetohej neper mjet të një plebishiti, lirija e të cilit të jët e dorzanueme e e sigurueme si duhet e sá duhet.

Mbas ktyne parimeve, áshit punë e arsyeshme, qi shteti shqyp-tar të pershtríhet geografikisht der kú mbrin kombsija e popullit shqyp-tar e vijue e e padáme prej centrit të vet; perse tagri i auto-decizjonit nuk áshit lidhë me individua a se me grupa të caktuem njerzish, por me avrom të gjithmarshem, prej të cilit perbáhet kombi. Prandej, çdo paksim toke së Shqypnis, qi mos të jët bâm mbas ktyne parimeve, do mbajtë i dhunshem e i padrejtë.

Por, mbas të cilit kritër ka per të mujtë me u caktue të per-shtrimt e kombsis shqyp-tare? Mbas gjuhët, qi në ket rasë áshit kritër i patundshem e qi s'mund të lëhet kurrsesi nën dorë.

Populli shqyp-tar flet një gjuhë krejt të veten, qi, (tue lanë më njan'anë transformimet e natyrshme t'elementavet, të cilave s'i pshon kurrnji gjuhë,) kurrfaret s'mund t'unjisohe me gjuhë tjera keltike, latine, germanike, slave a elenike, perposë se ku të perpiqet me to në rrajë të perbashkme indo-germane. Prej ktej prá rrjedhë, qi të gjith njata qi flasin ket gjuhë, kan një kombsi krejt mbë vedi e të dame prej asaj të kombeve tjera t'Europës. Pse nuk t'a merr mendja, qi një tjetër popull i gjallë i Europës t'i a két tatue Shqyp-tarit një gjuhë, qi as ai vetë as ndonji tjetër popull europjan mos t'a két folë. Një gjuhë e dekun nuk i tatohet një popullit mbarë. Por as populli shqyp-tar s'ka mujtë me i a tatue popujvet tjerë gjuhën e vet. Gjuha tatohet a me forcë t'armvet a me forcë të kulturës e të gjytet-nis. Por, si prej njânet si prej tjetret pikpanje Shqyp-tari s'ka kënë má i fortë se popujt, qi ká per brí. Prandej s'ka si mohohet,

se të gjith njata qi flasin shqyp, janë kombsijet shqyptare; e se per ket arsy shteti shqyptar do të pershtrihet geografikisht der kù pershin gjuha shqype.

Tue pasè caktue kto parime a se kritere, të shofim tash, se të cilët do të jenë kufijt geografikë të shtetit shqyptar. Por, per me u diftue krejt të papajambajtshem në ket çashtje aq me genjeshtra e aq pahijshem shoshitë prej anmiqvet, ktù un due me i a lânë fjalën shkrimtarit t'uej të vleritë të sypripermendun, z. René Pinon, i cili ká kënë në Shqypni e vetë ká pá me sý e ká prekë me dorë se kush mundet me pasè arsye në ket çashtje.

Zotni Pinon, prá, n'artikull qi prùm te « REVUE DES DEUX MONDES », tue folë permbi kufij të Shqypnis, thotë: « Prej fushavet të Vardarit e mb'Adriatik, prej Thesaliit e mbë Mal të Zí zot toket ásht Shqyptari, në daç pse ky hini mbrendë má i pari, në daç pse ky ndolli má i forti ». Të tanë krahina e Kosovës, prá, qi prej Konferencet të Londonit (1913) i kje lshue Serbis, e mbarë Epiri i Nordit, të cilit i lakmon Greqija, janë banue kryekput prej Shqyptarësh, e prandej e drejta e lypë, qi të njehen me shtet shqyptar. E mos të mendohet se z. Pinon ásht shtý teper me kto fjalë; pse e verteta e tyne duket çiltas edhe prej statistikavet qi prej vj. 1909 e tektej jan bâm permbi proporcjone etnologjike të popullsis së Shqypnis. Prej ktyne statistikave zyrtare del në shesh, se nder krahina të lshueme prej Konferencet të Londonit Serbvet e Grekvet, sado pak 80 per qind të popullsis janë fjesht Shqyptare. — Serbt duen me thànë, se banorët e Kosovës me ród janë të gjith Slav, por se perdhuni e me kohë janë çoroditë, (si thonë ata), e janë bá Shqyptarë. Ket fjalë e thonë edhe Grekt per banorë t'Epirit të Nordit. Por nuk flasin të verteten. Pse, po t'ishite, qi njimend banorët e Kosovës janë Serb e ata t'Epirit të Nordit Grek, per taman qi Serbi,ja s'kishte mbyttë e grì der sot afer dyqind mij vetësh në Kosovë, e Greqija s'kishte djegë má se treqind e gjashtdhettë katunde n'Epir të Nordit e kryqzue gjinden per së gjallit, posë se kan vrá e bá me dekë újet e sikletit má se pesdhetë mij vetë. Popujt e gjytnuem munden, po, në furit të nji kryengritjes, me vrá në trahiti mbretent e mbretneshat e veta e me dhunue trupent e tyne per së dekunit; por s'mbrrin kurr me grì — e në ç'mndyrë mandej! — me qinda mijash vllazent e vet. Qyshë se Serbt kan vrá me qinda mijash njerz në Kosovë, e Grekt kan djegë qinda e qinda katundesh n'Epir të Nordit, duket kjarisht, se as banorët e Kosovës s'janë Serb, as ata t'Epirit të Nordit s'janë Grek. Jo, po, Zotni; janë vrá gjindja me qinda mijash në Kosovë e janë djegë me qinda e qinda katundet n'Epir të Nordit, pse Grekt e Serbt duen me shue faren shqyptare n'ato krahina, per me mujtë me i thànë masandej Konferencës së Paqit, se atje s'ká Shqyptarë. Oh sa arsyen e ká pasë ai i moçmi, qi ká thànë: Ubi solitudinem faciunt, pacem appellant: Por sá të kën shkretnue vendet, thonë se vùn paqin!

Por, per me forcue edhe má teper fjalët e Z. René Pinon mbi kufij të Shqypnis, ktu due me u permendë, se shka shkruete, mbi ket çashtje Lord Fitzmaurice, misi i Komisionit të Rumelis Lindore, mbë Foreign Office e qi masandej kje botue në Liber Bleu të 1880.

Ai shkruen: « Per me folë shka është, kombit shqyptar i bje me u pershtrë edhe permbrenda kufijve të Serbis e të Malit të Zi, e krahina e Kosovës, shka merr prej Mitrovicet e teposhtë, është krejt shqyptare e ká vetem një skundill të vogel fort serb. Statistikat bulgare e greke, permbi të cilat gjeverit e Sofis e t'Atinës temelojn pretenzjonet e veta mbi Monastir, Oher, Korçë janë b́a me rrena: e lë ato të Greqis janë b́a ṕa kurrfarë turpit ». Qe, pra, Zotni, se der kú do të pershtrihet Shqypnija e se çë kufij do të kët shteti shqyptar; e, mbas vertetimit të ktij diplomatit hingliz në źa, Konferenca e Paqit kishte me b́a një paudhni të pergjakshme, po nuk i xuer e nuk i a kthei Shqypnis ato tokë, q́i Konferenca e Londonit, kundra çdo gjygit e drejtsijet, vjetin 1913 i a shkputi, per me jau lshue Grekvet e Serbvet.

Tue ju falë nderës me gjith zëmer per mirsi q́i keni dashtë me më diftue në ket rasë, do t'a mbylli ket ligjiratë të pervújte me ato fjalë, q́i me 24 nanduer 1880 thote në parlamentin italian Madero Savini, kúr Europa pat çue donamet e veta para Ulqinit, per me ngushtue Turkin, q́i me i a lshue Malit të Zi tokët e Shqypnis. E qe se shka foli n'at rasë aj Deputet italian. « E po pse Francezvet nuk u mbushet mendja me hjekë dorë prej Alsac-Lorenet? Pse nuk do të guzojshi ju (Deputet italianë) me hjekë dorë prej viseve italjane, q́i gjinden nen Austrí? Perse i keni dalë ju zot Greqis kundra Turkis në Kongres të Berlinit? Vetem per parim të kombsis! E prá kujtoj un, se, per me kënë burra fjalet, na duhet me thánë edhe per Shqypni njata shka thomë per tjerë në Pariz, Romë, Athinë, Varsavje... Grotius, në mos paça harrue, si kam ndie prej Profesorave të mij, ká pasë thánë, se është b́a si zanát me u shndrrue zot popujvet. Por perkundra Jean-Jacques Rousseau gerthet: Aní, por pvetni má para, mos tjetet, kto bagti njerzore! ».

Fishta i shkruen një sivëllaut franciskan nga Parisi në qershuer 1916:

« Nella settimana scorsa Turhan è stato ricevuto in udienza da Wilson, il quale fortunatamente lo ha mandato poi da un suo segretario, per redigere un rapporto, da cui Turhan poi è stato con Gurakuqi. L'impressione ricevuta è stata ottima. Pare che sui confini di Londra non c'è pericolo.

Il Rettore dell'Università di Parigi ha consigliato Mons. Bumçi di tenere una conferenza nella sala della Università. Per domani avrò finito di scrivere questa conferenza... sarà lunga di 32 pagine in iscritto ».

(Nxjerrë nga « AT GJERGJ FISHTA ». Perkujtimuer botue neper kujdes t'At. Benedikt Dëma, O.F.M., Shkodër 1941, faqe 113).

Erzbischof Vinzenz Zmajević als "Visitator Apostolicus Albaniae," (*)

von PETER BARTL

Als das Siedlungsgebiet der Albaner Ende des 15. Jahrhunderts endgültig Bestandteil des osmanischen Reiches geworden war, ist der Rest der im Lande verbliebenen alten albanischen Führungsschicht zur neuen Staatsreligion, zum Islam, übergetreten. Zu einer Islamisierung großer Teile der Bevölkerung — um die Mitte unseres Jahrhunderts bekannten sich etwa 70 % der Albaner zum Islam — kam es jedoch noch nicht. Der Erzbischof von Antivari Marino Bizzi, der 1610 die albanischen Diözesen besuchte, berichtet, daß erst 10 % der Bevölkerung muslimisch geworden wären (1). Im Laufe des 17. Jahrhunderts kam es dann zu einer weitgehenden Islamisierung der Albaner, die in ihren letzten Ausläufern bis zum Ende der osmanischen Herrschaft, also bis 1912, fort dauerte (2). Über die Kirschenzustände in Albanien sind wir für das 17. Jahrhundert durch die gedruckten geistlichen Visitationsberichte (3), für das 19.-20. Jahrhundert durch die zahlreichen Reisebeschreibungen und die Publikationen der europäischen Konsuln (vor allem der österreichisch-ungarischen (4)) gut informiert. Für das

(*) Diese Untersuchung entstand im Rahmen des Sonderforschungsbereiches 18 Südosteuropaforschung, München.

(1) Franjo Rački, Izvještaj barskoga nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610 po Arbanaskoj i Staroj Srbiji. In: *Starine* 20 (1888) S. 139; über Marino Bizzi s.a. Georg Stadtmüller, Die Visitationsreise des Erzbischofs Marino Bizzi. In: *Serta Monacensia* (Festschr. Babinger). Leiden 1952. S. 184-199.

(2) Über die Islamisierung s. Ettore Rossi, Saggio sul dominio turco e l'introduzione dell'Islam in Albania. In: *Rivista d'Albania* 3 (1942) S. 200-213; Georg Stadtmüller, Die Islamisierung bei den Albanern. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* N.F. 3 (1955) S. 404-429; Stavro Skendi, Religion in Albania during the Ottoman Rule. In: *Südost-Forschungen* 15 (1956) S. 311-327; Peter Bartl, Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912). Wiesbaden 1968.

(3) S. Fulvio Cordignano, Geografia ecclesiastica dell'Albania dagli ultimi decenni del secolo XVI alla metà del secolo XVII. In: *Orientalia Christiana Periodica* 36 (1934) S. 229-294; Injac Zamputi (Hrsg.), *Relacione mbi gjendjen e Shqipërisë veriore e të mesme në shekullin XVII*. 1-2. Tirana 1963-1965.

(4) Über die Tätigkeit der österreichisch-ungarischen Konsuln in Albanien liegen einige neuere Monographien vor: Gerhard Grimm, Johann Georg von Hahn

18. Jahrhundert gibt es derartige Veröffentlichungen nicht; über die religiöse Situation in Albanien zu dieser Zeit müssen wir uns aus archivalischen Quellen unterrichten: Hier sind gerade die Berichte und der Briefwechsel von Vinzenz Zmajević, der 1701-1713 Erzbischof von Antivari war, aber auch später, als Erzbischof von Zadar (1713-1745), das Geschehen in Albanien mit Interesse und Teilnahme verfolgte, von großer Wichtigkeit.

Der Kirchenhistoriker Butorac zählte Vinzenz Zmajević zu den « größten Persönlichkeiten des kroatischen Volkes im 18. Jahrhundert » (5) und die jugoslawische « Enciklopedija leksikografskog zavoda » nennt ihn gar « den bedeutendsten Kirchenpolitiker seiner Zeit auf dem Balkan » (6). Oft erwähnt und viel zitiert, blieben seine zahlreichen theologischen und kirchengeschichtlichen Werke zum Hauptteil ungedruckt. Auch eine Biographie dieses nicht nur für Dalmatien, sondern auch für Albanien bedeutenden Mannes, von einigen lexikalischen Artikeln abgesehen, gibt es bisher nicht.

Die Familie Zmajević stammte ursprünglich aus Montenegro, aus dem Dorf Vrba bei Njeguši. Sie soll dann, nach der Chronik von Andrija Zmajević, zusammen mit Georg Crnojević Ende des 15. Jahrhunderts in die Boka ausgewandert sein (7). Erstmals wird 1543 ein Nikola Zmajević als Bewohner von Kotor erwähnt. Die Vorfahren von Vinzenz Zmajević waren Händler, Kaufleute und Zollpächter der Türken in Hercegnovi. In der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts siedelte die Familie nach Perast um (8). Hier wurde Vinzenz Zmajević am 25. Dezember 1670 geboren; sein Vater war der Kapetan Krsto Zmajević (9). Sein Onkel Andrija, der Erzbischof von Antivari (1671-94) und ein bedeutender Kirchenpolitiker und fruchtbarer Schriftsteller war (10),

(1811-1869). Leben und Werk. Wiesbaden 1964; Gert Robel, Franz Baron Nopcsa und Albanien. Ein Beitrag zu Nopcsas Biographie. Wiesbaden 1966; Anneliese Wernicke, Theodor Anton Ippen. Ein österreichischer Diplomat und Albanienforscher. Wiesbaden 1967.

(5) Pavao Butorac, Četiri pisma nadbiskupa Vicka Zmajevića. In: Starine 41 (1948) S. 85.

(6) Bd. 7, S. 757.

(7) Država sueta slauna i krieposna carkounoga lietopisa. S. 817-18, zitiert nach Niko Luković, Boka Kotoroska. Kulturno-istoriski voć. Cetinje 1951. S. 105.

(8) S. Risto Kovijanić, Preci Admirala Matije Zamjevića. In: Godišnjak Pomorskog Muzeja u Kotoru 10 (1962) S. 65-78.

(9) Über Krsto (Christoforo) Zmajević ist nicht viel bekannt; ob er Seemann war oder ob Kapetan in diesem Falle einen militärischen Posten bezeichnete, habe ich nicht in Erfahrung bringen können.

(10) Er verfasste u.a. die schon genannte 2-bändige Chronik seiner Erzdiözese, von der auch eine lateinische Version vorliegt, ein Poemetto über den Kampf zwischen Peraster Bürgern und Türken am 15. Mai 1656 und, wie neuerdings bekannt wurde, ein Poem über das Erdbeben in Dubrovnik vom Jahre 1667 (= Miloš Milošević, Piesnička poslanica Andrije Zmajevića postradalom Dubrovniku 1667. godine. In: Anali Historijskog Instituta JAZU u Dubrovniku 12 (1970) S. 297-330). Andrija Zmajević sammelte auch slavische Volkslieder und antike Inschriften aus der Umgebung von Perast.

schickte ihn zur Ausbildung an das Kolleg der Propaganda Fide in Rom. Die Familie Zmajević dürfte ziemlich wohlhabend gewesen sein — davon zeugen nicht nur die Ruinen des Palazzo Zmajević in Perast, sondern auch die Tatsache, daß Vinzenz Zmajević aus eigenen Mitteln ein « illyrisches » (sprich slavisches) Kolleg in Zadar errichten konnte. Zmajević betont in seinen Briefen auch immer wieder, daß er sein « ricco patrimonio » dem Dienst der Kirche geopfert habe: So schreibt er am 17. Juli 1707 der Propaganda Fide über die beachtliche Summe von 100.000 Dukaten, die er aus eigenen Mitteln innerhalb von 6 Jahren für kirchliche Zwecke ausgegeben habe (11).

In Rom studierte Vinzenz Zmajević, wie einst sein Onkel, Theologie und Philosophie und promovierte innerhalb kurzer Zeit in beiden Fächern. Daß er auch künstlerische Neigungen hatte, davon zeugt, daß er der Autor einer « Corona poetica », einer Sammlung von lateinischen Gedichten, war, die 1694 in Rom unter dem Titel « Musarum chorus in laudem Antonii Zeni » gedruckt wurde. Innerhalb der Jahre 1699-1700 bemühte er sich vergeblich, das Hauptwerk seines Onkels — die bis heute unveröffentlichte Kirchenchronik — drucken zu lassen, zuerst in Venedig, wo man aber über keine kyrillischen Lettern verfügte, dann in Rom, wo die Drucklegung an Finanzierungsschwierigkeiten scheiterte (12). Nach seiner Rückkehr in die Heimat wurde Vinzenz Zmajević Abt von S. Giorgio bei Perast und Pfarrer der der Abtei angeschlossenen Pfarrkirche S. Nicolò in Perast selbst. Am 18. April 1701 schließlich wurde er, trotz seiner Jugend (er war damals 31 Jahre alt) von Papst Klemens XI. zum Erzbischof von Antivari, Administrator der Diözese Budva und zum Apostolischen Visitator der katholischen Kirche in Serbien, Albanien, Makedonien und Bulgarien ernannt. Der Informativprozeß (13), der am 11. März 1701 bei der Datarie in Rom (14) stattfand, und bei dem die beiden Geistlichen Francesco Georgiceus (aus Castro S. Georgius bei Split) und Petrus Balloevich (aus Poljica bei Split) als Zeugen auftraten, gibt für die Biographie des Erzbischofs wenig her. Von Interesse ist lediglich die Aussage von Georgiceus, daß Zmajević seit fünf Jahren Priester sei, mithin also um 1696 die Weihen erhalten haben dürfte (15).

(11) « Le vicende della mia casa possono servire per esempio dell'instabile fortune; dal comodo di sopra cento mila ducati si troua ridotta in soli sei anni p(er) tanti deplorabili falimenti nella miseria de debiti considerabili... ». Archivio della S. Congregazione de Propaganda Fide Rom (fortan abgekürzt *APF*), Scritture riferite nei Congressi (Albania) 5, f. 961.

(1) Zmajević an Abt Pastritio, Lektor am Collegio Urbano der Propaganda Fide, Perast 20-V-1699 und Venedig 9-X-1700 = *Biblioteca Apostolica Vaticana* (fortan *BAV*), Borg. Lat. 499, f. 426-427; f. 413-413v.

(13) *Archivio Secreto Vaticano* (fortan abgekürzt *ASV*), Processi Datarie 78, f. 139-148v.

(14) Bei der Datarie wurde i.A. nur über die Besetzung der italienischen Bistümer verhandelt: s. Karl August *Fink*, *Das Vatikanische Archiv*. Rom 1943. S. 59-60.

(15) *ASV*, Processi Datarie 78, f. 139v.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Zmajević behielt mit päpstlicher Erlaubnis seine Residenz in seinem Heimatort Perast bei.

Wie er gleich nach seiner Amtsübernahme feststellen mußte, befanden sich die Christen seiner Erzdiözese in einer schwierigen Lage: Die osmanischen Behörden, die Unruhen in den Grenzgebieten vermeiden wollten, versuchten, die dort ansässige katholische Bevölkerung entweder umzusiedeln oder zur Annahme des Islam zu veranlassen. Zu diesem Zweck erhöhten sie Steuern und Abgaben so stark, daß viele Familien es vorzogen, auf venezianisches Territorium auszuwandern, was von den Türken stillschweigend geduldet wurde. Zahlreiche Katholiken versuchten auch, durch Religionswechsel den gesteigerten Forderungen der Regierung zu entgehen. Zmajević schickte vier Männer seiner Diözese mit Empfehlungsschreiben nach Konstantinopel, um die Rücknahme der staatlichen Maßnahmen zu erreichen (16). Er selbst versuchte so gut es ging, den Flüchtlingen aus Albanien zu helfen: Im April 1702 berichtet er der Propaganda Fide, daß es ihm gelungen sei, 27 Familien in Perast unterzubringen; für 50 Männer konnte er Stellen in der venezianischen Miliz beschaffen. Geeignete Jugendliche wollte er im Kolleg von Fermo studieren lassen (17). Um sich persönlich über die Lage in den seiner Jurisdiktion unterstehenden Gebieten, die ja zum größten Teil im osmanischen Reich lagen — den Provinzen « Servia » (vor allem Alt-Serbien), « Albania » (worunter nur Nordalbanien zu verstehen ist) und « Macedonia » (etwa Raum Dibra bis Ohrid) — zu überzeugen, beschloß Zmajević dorthin zu reisen. Bereits Mitte September 1702 brach er, begleitet vom Cavaliere Giovanni Bolizza (18), der auch die Mittel für die Geschenke, die man an die türkischen Beamten zu überreichen gedachte, zur Verfügung gestellt hatte, von Perast auf (19). Die beiden reisten zunächst nach Skutari, wo sie die Einladung von Choda Verdi Pascha (20) Mahmutbegović erhielten, ihn in seinem Feldlager bei Podgorica aufzusuchen.

Zmajević wurde dort vom Pascha mit außergewöhnlichen Ehrenbezeugungen empfangen und erreichte für seine Diözesanen Steuererleichterungen: Zmajević schreibt begeistert, der Pascha erscheine ihm eher als Christ denn als Türke (21). Für seine geplante Visitationsreise durch die nordalbanischen Diözesen gab ihm Choda Verdi Pascha seinen

(16) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 5-III-1702 = APF, Scrittura Originali Congregazioni Generali (fortan SOCG) 541, f. 482-83.

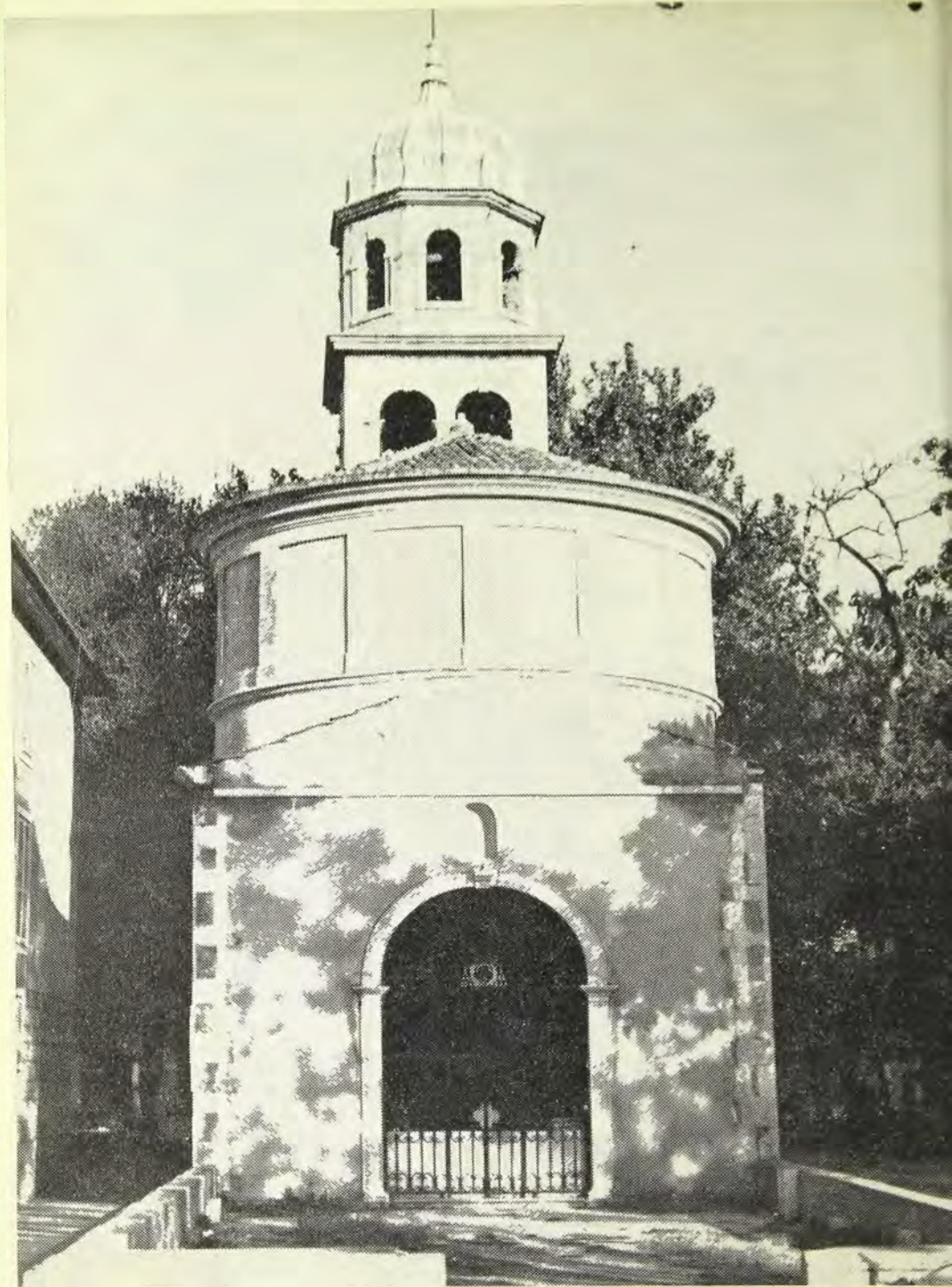
(17) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 25-IV-1702 = APF, SOCG 541, f. 481-481v.

(18) Giovanni Bolizza gehörte mit Wehrscheinlichkeit der gleichnamigen in Kotor ansässigen Adelsfamilie an, die im 16. und 17. Jahrhundert eine Vielzahl von Offizieren und Schriftstellern hervorgebracht hat.

(19) « Notitie universali dello stato di Albania, e dell'operato da Monsig.r Vincenzo Zmaievich Arcivescovo di Antivari Visitatore Apostolico dell'Albania » BAV, Barb. Lat. 4577, f. 6-7.

(20) Zmajević schreibt Odda Verdi Pascha; der Name bedeutet « Gott hat's gegeben » = diese Auskunft sowie andere osmanistische Hilfestellungen verdanke ich meinem Kollegen Dr. H.-G. Majer, München.

(21) Notitie universali, f. 8.

B. V. del Castello in Zadar (Aufn. d. Verf.)

« Sciator Bassa » (21) mit; außerdem begleiteten Zmajević eine bewaffnete christliche Eskorte sowie der Präfekt der albanischen Mission P. Egidio d'Armento und dessen Sekretär P. Raimondo Gallano (23). Seine Reiseindrücke schildert Zmajević in seinen Briefen an die Propaganda Fide ausführlich — sie waren alles andere als positiv. Vor allem kritisiert er die Unbildung des niederen Klerus und die Mißbräuche, die im religiösen Leben des Landes eingerissen waren — die Taufe von Kindern muslimischer Eltern, die Erteilung der Sakramente an mit Muslimen verheiratete christliche Frauen u.a. Die Ergebnisse seiner Visitationsreise faßte Zmajević noch in einer besonderen Schrift zusammen, unter dem schon zitierten Titel « Notitie universali... », die vom Dezember 1703 bis Februar 1704 in den Congregationi Generali der Propaganda Fide besprochen wurde.

Daß die Visitationsreise des neuen Erzbischofs so reibungslos verlief, hatte er zum großen Teil dem Wohlwollen der osmanischen Behörden zu verdanken, was er in seinen Briefen an die Propaganda Fide auch gebührend hervorhebt; besonders betont er immer wieder die Hilfe, die ihm Choda Verdi Pascha Mahmutbegović zuteilwerden ließ (24).

Seine Reise hatte Zmajević davon überzeugt, daß es unerläßlich sei, ein albanisches Nationalkonzil abzuhalten, um die weit verbreiteten religiösen Mißstände abzustellen. Dieses Vorhaben wurde von Papst Klemens XI. (1700-1721) aus dem Geschlecht der Albani, der an Albanien als dem vermeintlichen Ursprungsland seiner Familie besonders interessiert war (25), unterstützt. Am 2. Dezember 1702 verschickte Zmajević von Kurbini aus das Einladungsschreiben an die albanischen Bischöfe und Geistlichen. Er weist auf die geänderte Einstellung der osmanischen Behörden in Albanien gegenüber der katholischen Kirche hin und betont, daß dadurch das Zustandekommen eines Konzils möglich werde. Er bittet die albanische Geistlichkeit, sich am zweiten Sonntag nach Epiphania, also am 14. Januar 1703, in der St. Johannes-Kirche in Merchigna (26) in der Diözese von Alessio zu versammeln (27). Ob das Konzil zu diesem oder einem etwas späteren Zeit-

(22) Damit ist wohl Şatır Başı gemeint; die Träger dieser Funktion genau zu definieren, fällt schwer: Es waren Führer von Gefolgsleuten von Grosswürdenträgern, die besonders bei Aufzügen und zeremoniellen Handlungen auftraten, aber auch polizeiliche Aufgaben wahrnahmen.

(23) Notitie universali, f. 9-10.

(24) APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 665.

(25) Ludwig Freiherr von Pastor, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Band 15. Freiburg i.Br. 1930. S. 266.

(26) Merchigna = Merçija, Dorf in der Nähe von Alessio; dort war die Sommerresidenz des Bischofs von Alessio — s. Relation des Bischofs von Alessio, Benedetto Orsini, 1629, an die Propaganda Fide, in: Relazione mbi gjendjen e Shqipërisë 1, S. 400.

(27) Das Einladungsschreiben ist, ebenso wie die Konzilsdekrete, abgedruckt bei Daniele Farlati, Illyricum Sacrum. Band. 7. Venezia 1817. S. 142 f.; weitere Ausgaben der Konzilsdekrete: Concilium Albanum provinciale sive nationale ha-

punkt stattfand, ist nicht bekannt. Konzilsteilnehmer waren außer Zmajević die Erzbischöfe von Durazzo und Skopje, die Bischöfe von Sappa, Alessio, Skutari, Pulati, die vier Generalvikare der Mission, die beiden Präfekten der Franziskanerprovinzen Albanien und Makedonien, 43 weitere Geistliche sowie mehr als 200 Gläubige. Das Konzil dauerte drei Tage (28). Zmajević betonte in seiner Eröffnungsansprache seine Zufriedenheit darüber, daß nach Jahrhundertentürkischer Herrschaft jetzt endlich ein Nationalkonzil in Albanien zusammentreten könnte und forderte die Teilnehmer auf, über alle ihnen bekannten Mißstände zu berichten, damit dann durch die Beschlüsse des Konzils die rechte kirchliche Ordnung wiederhergestellt werden kann (29). Auf die Konzilsdekrete, die in vier Hauptteilen insgesamt 37 Kapitel umfassen, will ich hier nicht eingehen, da es darüber bereits eine ausführliche Darstellung gibt (30).

Die Zusammenkunft der albanischen Geistlichkeit in Merchigna wurde von den osmanischen Behörden und den muslimischen Bewohnern der Umgebung nicht nur nicht behindert, die Behörden boten sich vielmehr sogar an, die Bestrafung derjenigen zu übernehmen, die gegen die Beschlüsse des Konzils verstießen, was Zmajević aber für überflüssig erachtete (31). Der Erzbischof konnte das Konzil so mit Recht als einen vollen Erfolg bewerten. Er kehrte bald darauf nach Perast zurück und verfaßte dort seine « Notitie universali », die bereits im Sommer gleichen Jahres in Rom gewesen sein dürften (32). Nach einem kurzen Bericht über das Konzil bringt Zmajević darin eine ausführliche Schilderung der einzelnen Diözesen und Pfarreien, berichtet über die Zahl der Christen, den Zustand der Kirchen, befaßt sich mit den einzelnen dort amtierenden Geistlichen, schildert Bräuche und (Un-)Sitten und zählt schließlich die finanziellen Mittel auf, die notwendig wären, um den baulichen Zustand von Kirchen, Kapellen und Klöstern sowie die materielle Lage der Bevölkerung und der Geistlichkeit zu bessern.

Auch in den Jahren nach dem Konzil bemühte sich Vinzenz Zmajević unermüdlich, nicht nur die kirchlichen Verhältnisse in Albanien zu regeln, sondern auch die materielle Not der albanischen Christen zu lindern. Im Herbst 1703 verhandelte er mit Ali Aga Omerbašić, dem Chef der osmanischen Behörden in Antivari, um für einige arme Familien die Befreiung von der Tributzahlung zu erreichen (33). Im Früh-

bitum anno MDCCIII Clemente XI Pont. Max. Albano. Roma 1706, dazu gleichzeitige albanische Übersetzung; *Mansi*, Suppl. VI, S. 215 f. und *Acta et decreta sacrorum conciliorum recentiorum*. Collectio Lacensis I. Freiburg i.Br. 1870, S. 283-340.

(28) Notitie universali, f. 16.

(29) Die « Cohortatio » Zmajevićs steht bei *Farlati* VII, S. 143-144.

(30) Georg *Stadtmüller*, Das albanische Nationalkonzil vom Jahre 1703. In: *Orientalia Christiana Periodica* 22 (1956) S. 68-91.

(31) Notitie universali, f. 16.

(32) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 12-VII-1703 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 694-694v.

(33) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 15-X-1703 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 729.

jahr 1704 bat er die römische Kurie, sich dafür einzusetzen, daß die Botschafter der christlichen Mächte in Konstantinopel Schritte unternehmen, um bei der Pforte die Bestätigung der Privilegien einiger nordalbanischer Bergstämme zu erwirken (34). Im März 1704 reiste er selbst zu Verhandlungen mit Choda Verdi Pascha nach Skutari. Grund für seine Reise waren die Schwierigkeiten, die die Beamten des Paschas und einige einflußreiche Türken den katholischen Priestern machten; besonders schlimm sei die Situation bei der Mission von Makedonien und in Skutari selbst, schreibt Zmajević. Er wurde, zusammen mit Bolizza, der ihn auch diesmal begleitete, mit militärischen Ehren empfangen. Acht Tage blieb er in Skutari und konnte erreichen, daß Choda Verdi Pascha in einem schriftlichen Erlaß alle Beamten seines Machtbereiches aufforderte, den katholischen Priestern die freie Ausübung ihres Amtes zu gestatten; den osmanischen Behörden in Makedonien empfahl er in Briefen das Gleiche; direkt eingreifen konnte er dort nicht, da dieses Gebiet der Jurisdiktion des Paschas von Ohrid unterstand. Bei der von Zmajević erbetenen Erlaubnis, die Kirchen in Albanien reparieren zu dürfen, zeigte er sich nicht ganz so nachgiebig: Um nicht das Mißtrauen seiner Glaubensgenossen zu erregen, war er nur bereit, die Reparatur von fünf Kirchen nach vorheriger Rückfrage in Konstantinopel zu genehmigen. Die erhöhten staatlichen Abgaben wollte er nur für die kleinste Zmajević unterstehende Diözese, Antivari, zurücknehmen; für 25 der ärmsten Familien wurde der Tribut ganz erlassen (35).

Im Sommer gleichen Jahres mußte Zmajević erneut nach Albanien reisen, um mit dem Pascha von Skutari zu verhandeln. Auch diesmal wurde er wie immer von Choda Verdi Pascha sehr freundlich empfangen; es wurde ihm zugesichert, daß die Tätigkeit der katholischen Kirche in keiner Weise behindert werden würde (36). Auch im folgenden Frühjahr 1705 traf sich Zmajević wieder mit dem Pascha in Skutari (37). Dieses gute Verhältnis, das der Erzbischof zu den osmanischen Behörden in Albanien unterhielt, fand ein Ende, als Choda Verdi Pascha, wahrscheinlich Anfang 1706, starb (38). Zmajević beklagt sich in Briefen an die Propaganda Fide über den Abfall zahlreicher Katholiken vom Christentum, besonders in Makedonien; der Pascha von Ohrid trage daran die Hauptschuld (39). Zu Übertritten zum Islam

(34) Zmajević an Abt Pastritio, Perast 28-II-1704 = *BAV*, Borg. Lat. 499, f. 339-340v.

(35) Zmajević an die Propaganda Fide, Budua 5-VI-1704 = *APF*, SOCG 548, f. 337-42.

(36) Zmajević an Abt Pastritio, Perast 8-VII-1704 = *BAV*, Borg. Lat. 499, f. 2-3v.

(37) Zmajević an die Propaganda Fide, Budua 17-IV-1705 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, l. 803.

(38) Zmajević an Kardinal Sacripante, Perast 18-I-1706 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 836.

(39) Zmajević an Kardinal Sacripante, Perast 26-I-1706 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 840.

kam es auch im Gebiet der Mission von Biscasi (Bishkazi), Chidena (Çidhna) und Mazuculi (40); diese Mission hörte fast auf zu bestehen (41).

Zmajević gab aber sein bisher geübtes Verfahren, mit den türkischen Behörden direkt zu verhandeln, nicht auf. Bereits Mitte Februar 1706 konnte er nach Rom vermelden, daß er bei Demir Pascha von Skutari erreicht hatte, daß die Mission von Kastrati, die aufgelöst werden sollte, bleiben durfte (42). Auch eine Abordnung, die Zmajević zu Tahir Pascha von Serbien geschickt hatte, kam mit dem Eindruck zurück, daß dieser den Christen wohlgesonnen sei; Schwierigkeiten machte lediglich der Pascha von Ohrid (43).

Zmajević konnte so durch Verhandlungen und angemessene Geschenke (am 9. August 1706 bat er die Propaganda Fide um Geld, da seine Schulden infolge der hohen Unkosten, die er in Albanien hatte, mehr als 3500 Dukaten betragen (44) den albanischen Christen einige Erleichterungen verschaffen: So wurde in der Diözese Sappa der Tribut, der kurz zuvor erhöht worden war, auf ein Fünftel der ursprünglichen Summe ermäßigt; der für die Mißstände verantwortliche Beamte wurde abberufen (45). Daneben gab es auch noch verschiedene andere Schwierigkeiten, mit denen sich Vinzenz Zmajević auseinandersetzen hatte: Es gab Konflikte mit dem griechisch- bzw. serbisch-orthodoxen Klerus, der es verstanden hatte, die türkischen Behörden dahingehend zu beeinflussen, daß es den Katholiken nicht erlaubt wurde, direkt bei der Pforte gegen Ungerechtigkeiten zu protestieren (46) — so jedenfalls Zmajević, der den « Schismatikern » nicht besonders wohlgesonnen war (47).

Ein zweites Problem, das dem Erzbischof und der katholischen Kirche in Albanien Schwierigkeiten bereitete, war der Aufstand des nordalbanischen Bergstammes der Këlmendi (48). Die Këlmendi, die wäh-

(40) Das Wirkungsgebiet dieser Mission lag in Nordalbanien, etwa zwischen den Oberläufen der Flüsse Drin und Fani.

(41) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 26-I-1706 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 838.

(42) Zmajević an Kardinal Sacripante, Perast 13-II-1706 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 842.

(43) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 20-II-1706 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 844-844v.

(44) Zmajević an Propaganda Fide, Perast 9-VIII-1706 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 857.

(45) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 1-VIII-1706 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 859-859v.

(46) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 31-VIII-1707 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 971-972.

(47) Zmajević befaßte sich auch in seinen theologischen Schriften ausführlich mit der « schismatischen Irrlehre » der Serben, u.a. in « Dialogo tra un Serviano » und « Specchio della verità » = s. Simeone *Glubich*, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Wien 1856. S. 321-22.

(48) Die Këlmendi (bekannt auch als Clementi oder Klimentiner) siedeln im ehemaligen montenegrinisch-türkischen Grenzgebiet, das heute größtenteils

rend des letzten Türkenkrieges (des « Heiligen Krieges » 1684-1699) offen die Partei der Venezianer ergriffen hatten, waren von den Türken nach dem Frieden von Karlowitz nach Serbien umgesiedelt worden. Jetzt, im Sommer 1707, begannen sie mit Gewalt in ihre alte Heimat zurückzukehren; Zmajević berichtet begeistert, daß sich selbst die Frauen des Stammes am Kampf gegen die Türken beteiligen (49).

Im Sommer 1708 bemühte man sich türkischerseits, die Tätigkeit der katholischen Mission in Albanien zu reduzieren und zumindest die ausländischen Priester auszuweisen. Man warf ihnen vor, auch Muslime zum katholischen Glauben bekehren zu wollen. Zmajević gelang es, diesen Vorwurf zurückzuweisen und das Verbleiben der Missionare in Albanien zu erwirken (50). Daß die türkischen Anschuldigungen aber nicht ganz aus der Luft gegriffen waren, dafür spricht Zmajević's Bericht in seinen « Notitie universali »: Renegaten kehrten während seiner Visitationsreise wieder zum alten Glauben zurück und heimliche Christen (die sogenannten « Kryptochristen » (51)) legten öffentlich das Bekenntnis ihres katholischen Glaubens ab (52).

Es kam soweit, daß die türkischen Statthalter in Albanien Anordnungen der Pforte direkt sabotierten: Als im Herbst 1708 ein neuer Steuereinnahmer nach Albanien kam und ein Pfortendekret mitbrachte, nachdem die Missionare aus Albanien, Makedonien und Serbien ausgewiesen werden sollten, weigert sich der « Pascha von Albanien » (jener Demir Pascha von Skutari?), die Maßnahme durchzuführen (53). In diese Frage schaltete sich auch der französische Botschafter in Konstantinopel, Charles de Ferriol Baron d'Argental, ein, was den Unwillen des Großvezirs (Baltac Mehmed Pascha) und des Kapudan Paschas (?) hervorrief; die Pforte forderte in Paris die Abberufung des Botschafters, ohne damit jedoch Erfolg zu haben (54). Zmajević bemühte auch den ihm befreundeten russischen Botschafter in Konstantinopel, Petr Andreewič Tolstoj (55), um die albanischen Katho-

zu Montenegro gehört und gliedern sich in vier Bajrak: Selce, Vukli, Nikshi und Boga.

(49) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 31-VIII-1707 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 971-972.

(50) Zmajević an Mons.r de Cavalieri, Propaganda Fide, Perast 31-VIII-1708 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 17-19.

(51) s. Peter Bartl, Kryptochristentum und Formen des religiösen Synkretismus in Albanien. In: Grazer und Münchener balkanologische Studien. München 1967. S. 117-127

(52) Notitie universali, f. 27.

(53) Zmajević an Kardinal Sacripante, Perast 5-XI-1708 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 24-24v.

(54) Zmajević an die Propaganda Fide, Perast 9-XI-1708 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 27-27v.

(55) Zmajević's Bruder Matija trat 1710 in russische Dienste, und zwar bei dem gleichen russischen Botschafter Tolstoj in Konstantinopel; 1712 kam er nach Rußland, wo er 1714 das Kommando über die Baltische Flotte übernahm. 1735 starb er in Tavrov. Über Matija Zmajević s. Pavao Butorac, Matija Zma-

liken in Serbien von dem Einfluß der serbisch-orthodoxen Kirche zu befreien (56). Die Möglichkeiten Zmajević's, bei den türkischen Machthabern in Albanien etwas für die albanischen Katholiken zu erreichen, wurden seinen eigenen Aussagen zufolge dadurch erschwert, daß er nicht über die notwendigen Mittel verfügte, um die Beamten zu bestechen (57).

Aber immerhin konnte er ab und zu über bescheidene Erfolge nach Rom berichten: für die allerärmsten Familien wurde dann und wann der Tribut ganz erlassen, bei anderen wurde er vermindert, etc. (58).

Seine Hauptsorge wurde Zmajević jedoch während seiner Amtszeit als Erzbischof von Antivari nicht los: Die Këlmendi verharrten in ihrem aussichtslos scheinenden Widerstand gegen die osmanische Verwaltung, die sie aus ihrem Stammesgebiet vertreiben wollte. Bei ihnen herrschte Hungersnot; die wenige Unterstützung die Venedig heimlich gewährte, reichte bei weitem nicht aus (59). Zmajević gab deshalb im Sommer 1710 dem Präfekten der albanischen Mission Geld, damit er Getreide aufkauft, das dann in Orten, die von den Türken nicht überwacht wurden, an die Këlmendi verteilt werden sollte (60). Er appellierte immer wieder an die Kurie, etwas für die « poueri Clementi » zu tun, wobei er selbst mit Wortspielen wie « Clemens » (Papst Klemens XI.) — « Clementi » nicht sparte (61).

Allerdings gelang es auch den Türken nicht, diesen Stamm mit militärischen Mitteln zu unterwerfen. Zmajević konnte immer wieder über Erfolge der Këlmendi gegen türkische Truppen nach Rom berichten (62).

Inkonsequent war er in seiner Haltung gegenüber den Osmanen indes insofern, als daß er sich dafür einsetzte, daß die nordalbanischen Bergstämme eine Teilnahme an der pro-russischen Aufstandsbewegung in der Hercegovina ablehnten, weil er meinte, daß die serbischen

jević Peraštanin. Organizator i Admiral ruske flote (1680-1735). In: Ruski Arhiv 26 27 (1934). S. 241-254.

(56) Zmajević an Monsig.r de Cavalieri, Perast 16-IV-1709 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 35-36.

(57) ebenda; Zmajević an Kardinal Sacripante 14-III-1710 und 4-IV-1710 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 77-77v., 82.

(58) Zmajević an die Propaganda Fide, Budua 5-VI-1704 = APF, SOCG 548, f. 337-342.

(59) Zmajević an Kardinal Sacripante, Cattaro 14-III-1710 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 77-77v.

(60) Zmajević an Kardinal Sacripanti, Cattaro 30-VII-1710 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 115-115v.

(61) Zmajević an Papst Klemens XI., Cattaro 21-IX-1710 = ASV, Albani 222, f. 49-49v.

(62) Zmajević an die Propaganda Fide, Cattaro 18-VI-1711 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 148-148v. und August Theiner (Hrsg.), Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia. Bd. 2. Zagreb 1875 S. 240-1 (Nr. CCLIII, 1) und ebenda. S. 241 (Nr. CCLIII, 2).

« Schismatiker » schlimmere Feinde der Katholiken seien als die Türken (63).

Zum Schluß seiner Amtszeit in Antivari bekam Zmajević auch noch mit den Dulcignoten (d.h. den Bewohnern von Ulcinj im heutigen Jugoslawien), die als Seeräuber berüchtigt waren, Schwierigkeiten: Diese hatten einen Laienbruder, den Zmajević zum Präfekten der Mission von Makedonien geschickt hatte, gefangengenommen und forderten für seine Freilassung Lösegeld. Als sich der Pascha von Skutari und die Pforte selbst in diese Affäre einschalteten, behaupteten die Dulcignoten, bei dem Mann Briefe gefunden zu haben, die darauf hindeuteten, daß er mit den Venezianern, die an eine Rückeroberung Albaniens dachten, im Bunde stand (64).

Es ist verständlich, daß Zmajević aller dieser Schwierigkeiten, die ihm die Arbeit in der Erzdiözese Antivari bereitete, allmählich müde wurde. Bereits seit 1709 wird aus seinen Briefen deutlich, daß er auf seine Ablösung hindrängte: Ende Dezember 1709 schlug er den « Missionario Apostolico » Bernardo Leoni als seinen Nachfolger vor — dieser hatte allerdings den Nachteil, sehr arm zu sein; noch geeigneter erschiene ihm, so schreibt Zmajević, sein Vetter Matteo Stucanovich, der allerdings noch sehr jung sei, aber seine guten Beziehungen zu den türkischen Machthabern übernehmen würde. Der Nachfolger sollte seine Residenz in dem der Diözese näher gelegenen Budva nehmen, schlägt Zmajević, der selbst seinen Amtssitz in Perast hatte, vor (65). Ende Mai 1713 war es dann soweit: Zmajević wurde zum Erzbischof von Zadar (Zara) ernannt. Diese Ernennung soll nach Simeone Glubbich auf ausdrücklichen Wunsch des venezianischen Dogen (Giovanni Corner) erfolgt sein (66). Das ist nicht verwunderlich, wenn man bedenkt, daß Zmajević sich während seiner ganzen Amtszeit bemühte, seine guten Beziehungen zur venezianischen Staatsführung nicht trüben zu lassen: So ermahnte er in seiner Instruktion für den neuernannten Vikar des lateinischen Patriarchats von Konstantinopel, Raimondo Gallani, diesen, sich in der Türkei vor allem auf den venezianischen Bailo zu verlassen; gegenüber den Botschaftern der anderen christlichen Mächte, besonders gegenüber dem Frankreichs, sollte er dagegen Vorsicht walten lassen (67).

Die Venezianer wußten diese Haltung auch zu würdigen, was sich u.a. darin zeigte, daß die 1710 konfiszierten Güter von Zmajevićs Bruder Matija, der — wahrscheinlich wegen seines Dienstes in der russischen Flotte — vom venezianischen Territorium verbannt worden war, be-

(63) Zmajević an Kardinal Sacripante, Cattaro 1-IX-1711. In: *Theiner*, *Vetera Monumenta* II. S. 241 (Nr. CCLIII, 3).

(64) Zmajević an die Propaganda Fide, Cattaro 4-IX-1712 und 15-IX-1712 = *APF*, *Scritt. rif. nei Congr.* (Albania) 6, f. 216, 218.

(65) Zmajević an Kardinal Sacripante, Cattaro 29-XII-1709 = *APF*, *Scritt. rif. nei Congr.* (Albania) 6, f. 70-71.

(66) *Dizionario biografico*. S. 321-22.

(67) Zmajević an Raimondo Gallani, Perast 1707 = Pavao *Butorac*, *Četiri pisma nadbiskupa Vicka Zmajevića*. In: *Starine* 41 (1948) S. 87-94.

reits ein Jahr später, im Dezember 1711, dem Erzbischof zur freien Verfügung gestellt wurden (68).

Es dauerte einige Monate, bis Zmajević seine Diözese verlassen konnte; erst am 20. November 1713 übernahm er feierlich sein neues Amt in Zadar (69). Zur Wahl eines Nachfolgers für Antivari kam es, wohl wegen des Ende 1714 ausgebrochenen Krieges zwischen Venedig und der Pforte, nicht. Erst nach dem Frieden von Passarowitz, 1719, wurde mit Aegidius Quinctius ein neuer Erzbischof von Antivari ernannt. Drei Jahre später, 1722, erhielt dann der von Zmajević 1709 vorgeschlagene Matteo Stucanovich dieses Amt.

Diese lange Sedisvakanz mag u.a. auch die Ursache dafür gewesen sein, daß sich Zmajević auch weiterhin mit albanischen Problemen zu befassen hatte. Er verfolgte weiterhin mit Aufmerksamkeit die Geschichte seiner « natione prediletta » (70) und versuchte, sich vermittels des französischen und des russischen Botschafters in Konstantinopel für die albanischen Christen einzusetzen, ein Unternehmen, das allerdings von geringem Erfolg gekrönt war. Lediglich der russische Botschafter, der bei dem Erzbischof in Perast zu Gast gewesen war, konnte bei den osmanischen Behörden erreichen, daß der serbische Patriarch von den katholischen Geistlichen keine Abgaben mehr erheben durfte (71). Auch seine sonst so guten Beziehungen zu den osmanischen Statthaltern halfen ihm jetzt nichts mehr. Er lobte Köprülü Pascha von Bosnien (72), weil er den Christen Gerechtigkeit widerfahren ließ und sich schriftlich bei den albanischen Paschas für die Katholiken einsetzte, ohne damit allerdings viel zu erreichen, denn die Adressaten erklärten, ihm nur bei der Expedition gegen die aufständischen Montenegroiner unterstellt zu sein, in inneren Angelegenheiten aber selbst entscheiden zu können (73). Die Repressalien gegenüber den Katholiken in Albanien hielten an; besonders die Bewohner der Ebenen hatten darunter zu leiden, da dieses Land zur Nachschubbasis der Türken gegen Venedig geworden war (74). Die Hoffnungen, die man bei den albanischen Christen auf die Bildung einer europäischen Liga gegen die Türken gehegt hatte (75), erwiesen sich als illusorisch — von den

(68) *Historijski Arhiv Zadar* (fortan HAZ), Atti del Provveditore Generale in Dalmazia ed Albania Carlo Pisani dall'anno 1711 all'anno 1714 II, f. 25v-26 und III, f. 217-217v.

(69) Carlo Federico *Bianchi*, *Zara cristiana*, Bd. 1. Zara 1877. S. 71.

(70) Zmajević an die Propaganda Fide, Budva 28-VI-1704 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 5, f. 771.

(71) Zmajević an die Propaganda Fide, Zara 10-X-1714 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 335-336v.

(72) Zmajević schreibt Chiuperli Bassa!

(73) Zmajević an die Propaganda Fide, Zara 10-X-1714 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 335-336v.

(74) Zmajević an die Propaganda Fide, Zara 26-XI-1715 = *APF*, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 365.

(75) Zmajević an Kardinal Sacripante, Zara 11-III-1716. In: *Theiner*, *Vetera Monumenta* II. S. 248 (Nr. CCLXV).

europäischen Mächten war keine Hilfe zu erwarten (76). Als schließlich 1718 in Passarowitz Frieden geschlossen worden war, befand sich die katholische Kirche in Albanien in einer schier hoffnungslosen Lage: Zmajević mußte der Propaganda Fide nach Rom berichten, daß z.B. der Franziskanermission in Albanien nur noch 11 Priester und Laienbrüder zur Verfügung standen (77). Die Lage in Albanien besserte sich nur langsam; die Konflikte zwischen Christen und Muslimen hielten an. Noch 1727 mußte Zmajević aus Zadar zu berichten, daß neuerdings bis auf eine Ausnahme sämtliche Missionsstationen in der Diözese Durazzo zerstört worden seien und daß den Christen das Vieh geraubt wurde (78). Gleichzeitig mußte er sich noch gegen Maßnahmen der italienischen Bürokratie wehren, die die Lage der albanischen Christen unnütz zu erschweren drohten: so, als 1727 auf der Messe von Senegaglia, die von den Albanern sehr stark frequentiert wurde, die Waren von vier Skutariner Kaufleuten (drei Muslimen und einem Christen), die über Zol- und Messebestimmungen nicht genau Bescheid gewußt hatten, beschlagnahmt wurden (79). Auch die Haltung der albanischen Geistlichkeit selbst bereitete Zmajević Sorgen; man scheint sich in kirchlichen Streitfällen, obwohl es bereits seit Jahren wieder einen Erzbischof von Antivari gab, immer wieder von albanischer Seite an ihn gewandt zu haben. Die zahlreichen Briefe aus den 20er und 30er Jahren, in denen sich der Erzbischof von Zadar mit den Kirchenzuständen in Albanien befaßt, geben ein beredtes Zeugnis dafür ab: In der Diözese Alessio wurden Pfarrstellen verkauft (80), der Erzbischof von Durazzo, der Bischof von Alessio und die Franziskanermission stritten sich über die gegenseitigen Amtsbefugnisse (81) etc. Zmajević kam zu der Ansicht, daß sich die Verhältnisse innerhalb der katholischen Kirche Albaniens nur bessern würden, wenn der Klerus albanisiert würde. Man müsse mehr Wert auf die Ausbildung von albanischen Geistlichen legen, denn die Ausländer seien im Lande nicht gerne gesehen. Die zahlreichen Italiener, die in Albanien amtierten, beherrschten zudem nur in Ausnahmefällen die Landessprache; allenfalls könne man Dalmatiner heranziehen, da in deren Heimat Sitten und Bräuche denen der Albaner ähnlich seien (82). Der Erzbischof bemühte sich von Zadar aus deshalb immer wieder um Studienplätze

(76) s. Johann Wilhelm Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Bd. 5. Gotha 1857. S. 466 f.

(77) Zmajević an die Propaganda Fide, Zara 7-VII-1719 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 6, f. 482.

(78) Zmajević an die Propaganda Fide, Zara 9-III-1727 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 7, f. 479.

(79) Zmajević an die Propaganda Fide, Zara 1-VIII-1727 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 7, f. 505-505v.

(80) Zmajević an die Propaganda Fide, Zara 1-II-1728 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 8, f. 1-2.

(81) Zmajević an die Propaganda Fide, Zara 20-VII-1737 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 8, f. 619-619v.

(82) Zmajević an die Propaganda Fide, Zara 26-VIII-1737 = APF, Scritt. rif. nei Congr. (Albania) 8, f. 671-671v.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

für Albaner an italienischen Priesterkollegs, vor allem in Rom und Fermo.

Auch albanischen Flüchtlingen versuchte er zu helfen. 1724 wandte er sich an den Provveditore Generale von Dalmatien Nicolò Erizzo (1723-1726) um die Erlaubnis, Albaner in der Umgebung von Zadar anzusiedeln zu dürfen (83). Mit diesem Projekt, das bereits 1726 in die Tat umgesetzt wurde, begann der letzte Akt der albanischen Siedlungsausbreitung, der in seinem Umfang natürlich nicht mit den großen Auswanderungsbewegungen der vergangenen Jahrhunderte, die hauptsächlich Süditalien und Sizilien zum Ziel hatten, zu vergleichen ist. Zunächst waren es 16 Familien, die in einem verlassenen Vorort Zadars, der den Namen « Borgo Rizzo » erhielt (manchmal wird er auch « Borgo degli Albanesi » genannt), und in der Ortschaft Zemunik im Gebiet Kotari (ebenfalls unweit von Zadar) angesiedelt wurden. Ihre Häuser wurden auf Kosten des venezianischen Staates errichtet und auch die Ländereien, die zum Unterhalt der Albaner dienen sollten, kostenlos zur Verfügung gestellt. Bald danach kamen noch vier weitere Familien nach, so daß die neue albanische Kolonie bei Zadar 147 Mitglieder zählte (84).

Die Neuankömmlinge wurden für 12 Jahre von staatlichen Abgaben befreit. Sie konnten sich den Vorsteher ihrer Gemeinde, den « capitano », selbst wählen, ebenso die Richter; die Wahl mußte allerdings durch den Provveditore Generale bestätigt werden (85).

Den ersten Einwanderern folgten bald andere nach: Schon 1727 kamen 7 neue albanische Familien (insgesamt 71 Personen) nach Zadar und wurden in Zemunik angesiedelt (86). 1733 kamen 150 neue albanische Flüchtlinge (87). Nachdem die albanischen Kolonie bei Zadar auf knapp 400 Einwohner angestiegen war, ergab sich für Zmajević die Notwendigkeit, dort auch eine Kirche zu errichten; er bat den venezianischen Senat um die Erlaubnis für den Bau einer Kirche in Borgo Erizzo, den er aus eigenen Mitteln finanzieren wollte; am 17. September 1735 wurde ihm dafür die Genehmigung erteilt (88). Wann genau der Kirchenbau fertiggestellt wurde, ist nicht bekannt: Die Inschrift über dem Hauptportal der der Madonna von Loreto geweihten Kirche nennt das Jahr 1734, was verwundert, da die Baugenehmigung erst 1735 erteilt wurde; der Zadrenser Kirchenhistoriograph Carlo Federico Bianchi datiert die Fertigstellung sogar auf 1739 (89).

(83) Angelo de *Benvenuti*, Storia di Zara dal 1409-1797. Milano 1944. S. 169.

(84) Tullio *Erber*, La colonia albanese di Borgo Erizzo presso Zara. Zara 1939. S. 15.

(85) *Erber*, S. 16-17.

(86) ebenda, S. 17-19.

(87) ebenda, S. 22-24.

(88) ebenda, S. 27-28.

(89) Carlo Federico *Bianchi*, Fasti di Zara religioso-politico civili dall'anno 1184 av.Cr. sino all'anno 1888. dell'era volgare. Zara 1888. S. 108. Die Inschrift der Kirche von Borgo Erizzo, die 1734 als Baujahr angibt, befindet sich heute im Kircheninnern.

« Parochorum comoditati » (90) ließ Zmajević, ebenfalls auf eigene Kosten, neben der Kirche ein Pfarrhaus errichten. Zum ersten Pfarrer wurde der Albaner Michele Toksi (1734-1737) ernannt (91).

Die albanische Kolonie von Zadar besteht bis auf den heutigen Tag; Borgo Erizzo heißt heute Arbanasi und ist praktisch in Zadar eingemeindet.

Es wäre natürlich übertreiben zu behaupten, daß Zmajević als Erzbischof von Zadar sich ausschließlich mit albanischen Fragen beschäftigte. U.a. setzte er sich stark für den Gebrauch seiner kroatischen Muttersprache im kirchlichen Bereich ein. Paul J. Šafarik schreibt über ihn: « Er war sowohl für die gemeine Redesprache der Illyrier, als auch für die Kirchensprache der Glagoliten mit gleichem Eifer beseelt und schätzte jede nach ihrem Werthe. Er empfahl öfters die neuern ragusanisch-illyrischen Schriftsteller, verglich den Gundulić an Majestät des Gesangs dem Virgil, den Gjona Palmotić an Leichtigkeit dem Ovid, den Abbate von Meleda Ignazio Giorgi an Höhe der Gedanken dem Horaz » (92).

Da bisher in Zadar für den nur kroatisch sprechenden Klerus eine Ausbildungsstätte fehlte, und Zmajević erkannt hatte, daß es dringend notwendig wäre, das Bildungsniveau der in den Dörfern amtierenden Geistlichen, die teilweise kamm lesen und schreiben konnten und von Theologie überhaupt nichts verstanden, zu heben, bemühte er sich, ein « Seminario illirico » zu errichten.

Aus Rom erhielt er dafür Unterstützung: Papst Benedikt XIII. überließ am 30. Dezember 1729 die Einkünfte der Abteien S. Crisogono und S. Pietro d'Ossero in Zadar nach dem Tode der beiden Äbte dem künftigen Seminar. Das Seminargebäude ließ Zmajević auf eigene Kosten bauen (93). Die Eröffnung dieses Seminars, die am 1. Mai 1748 stattfand, erlebte der Erzbischof nicht mehr: er starb am 11. September 1745 im Alter von 75 Jahren. Sein Grab befindet sich in der Kirche der Beata Virgine del Castello in Zadar.

Von den zahlreichen Schriften Zmajević sind, wie bereits erwähnt, nur die wenigsten veröffentlicht. Neben den in Rom in lateinischer und albanischer Sprache gedruckten Akten des albanischen Nationalkonzils von 1703 und seinem poetischen Frühwerk verfaßte er die « Notitie universali dello stato di Albania », die der Verf. demnächst zu veröffentlichen plant, einen « Dialogo tra un Serviano ed un Cattolico », den « Specchio della verità », der sich gleichfalls mit der serbischen « Häresie » befaßt (94) und diverse andere theologische Schriften (95).

(90) Inschrift über dem Tor des Pfarrhauses.

(91) *Benvenuti*, S. 173.

(92) Paul Jos. Šafarik, Geschichte der südslawischen Literatur. Aus dessen handschriftlichem Nachlasse herausgegeben von Josef Jireček. Bd. 1. Prag 1864. S. 158.

(93) *Bianchi*, Zara cristiana I, S. 267-69.

(94) HAZ, Biblioteka Rup. 1.

(95) s. Antonio Bassich, Notizie della vita e degli scritti di tre illustri Perastini. Ragusa 1833. S. 14-16.

L'Arcivescovo Vincenzo Zmajević come « Visitator Apostolicus Albaniae »

L'autore intende dare un contributo alla storia della chiesa e del popolo albanese nel sec. XVIII.

Mentre esistono sufficienti informazioni sullo stato ecclesiastico dei secoli XVI e XVII grazie a notevoli relazioni stampate e conosciamo la situazione dei secoli XXI e XX attraverso i rapporti dei consoli europei e per mezzo dei libri di viaggio, mancano invece fonti e pubblicazioni circa alle vicende del Settecento.

Per tale ragione, la corrispondenza e le relazioni dell'Arcivescovo di Antivari Vincenzo Zmajević (1701-1713) il quale anche come Arcivescovo di Zara (1713-1745) ha seguito con ocularato e accorto interesse gli eventi di Albania, debbono considerarsi di grandissima importanza. Di particolare rilievo ed entità sono le Notizie universali dello stato di Albania, che l'autore spera di pubblicare fra breve.

La famiglia Zmajević è oriunda di Montenegro, e precisamente dal paese Vrba presso Njeguša. Nel sec. XVI emigrò nelle Bocche di Cattaro e nella prima metà del sec. XVII si stabilì nella città di Perasto. In tale località nacque Vincenzo Zmajević nel 25 dicembre 1670. Lo zio Andrija, Arcivescovo di Antivari (1671-1694), lo mandò a Roma a compiere gli studi nel Collegio di Propaganda Fide, dove si laureò in poco tempo in teologia e filosofia.

Tornato in patria, lo Zmajević viene nominato Abate di S. Giorgio presso Perasto e poi, il 18 aprile 1701, elevato da Papa Clemente XI al posto di Arcivescovo di Antivari con le funzioni anche di Amministratore della Diocesi di Budua e di Visitatore di Servia, Albania, Macedonia e Bulgaria. Poco tempo dopo la sua nomina, intraprese la visita dei distretti posti sotto la sua giurisdizione i quali nella maggior parte appartenevano all'Impero Ottomano. Per questi viaggi trasse profitto dall'amicizia di Choda Verdi Pascià Mahmutbegović, Governatore ottomano di Scutari.

Visitando l'Albania, lo Zmajević si convinse della necessità di indire un concilio nazionale albanese per far cessare i diffusissimi abusi religiosi. Il 2 dicembre 1702 da Kurbini diramò l'invito per il concilio ai Vescovi e prelati albanesi. Il 14 gennaio 1703 ebbero inizio nella Chiesa di S. Giovanni di Merchigna le consultazioni, che durarono tre giorni. I decreti del Concilio, contenuti in 4 parti e divisi in 37 capitoli, sono stati pubblicati nell'originale italiano e in traduzione albanese a Roma nell'anno 1706.

Anche dopo il Concilio lo Zmajević si adoperò instancabilmente non solo a regolare la vita religiosa dell'Albania ma anche a lenire la miseria materiale dei cristiani albanesi. Ogni anno viaggiava attraverso l'Albania per negoziare coi pascià ottomani la diminuzione dei tributi, per salvaguardare i privilegi delle tribù montanare, per assicurare e garantire la libertà religiosa ecc. Fu causa di grave preoccupazione per lui la ribellione della tribù di Kelmendi, che, nella guerra del 1684-99 contro i Turchi, prese la parte dei Veneziani e per tale ragione venne costretta a trasmigrare in Servia.

Nel 1707 i Kelmendi cominciarono a tornare in patria nelle vecchie sedi usando le armi. Zmajević tentò di aiutarli in tutti i modi, trattando coi funzionari turchi e inviando viveri. Più tardi, già Arcivescovo di Zara, nel 1726 lo Zmajević, aiutò gruppi di Albanesi, perseguitati dai Turchi, a stabilirsi a Borgo Erizzo, sobborgo di Zara. Tale colonia esiste tuttora e si chiama Arbanasi.

Lo Zmajević, nonostante la sua molteplice attività e i suoi numerosi impegni (fondò a Zara un collegio per il clero slavo col nome di Seminario illirico, oggi chiamato Seminario Zmajević) si è vivamente interessato sino al termine della sua vita al destino e alle traversie del popolo albanese, la sua « nazione prediletta » come scrisse qualche anno dopo il suo trasferimento a Zara.

STUDI ALBANESI

Pubblicati dall'Istituto di Studi Albanesi dell'Università di Roma
sotto la direzione del Prof. Ernesto Koliqi

(cm. 18 x 25,5)

Tradizioni popolari degli Albanesi d'Italia

- 1 - *Novellistica italo-albanese*. Testi orali raccolti dal prof. Luca Perrone. 1967, XXVI-602 pp., con 77 tavv. f. t. e 1 cartina L. 9.000
- 2 - *Racconti popolari di S. Sofia d'Epiro, S. Demetrio Corone, Macchia Albanese, S. Cosmo Alb., Vaccarizzo Alb., S. Giorgio Alb.* 1970, XXXII-448 pp., con 6 tavv. f. t. e 1 cartina L. 7.500

Studi e testi

- 1 - De Rada, G., *I canti di Milosao. Traslitterazione, varianti delle edizioni a stampa e traduzione*. A cura di Giuseppe Gradilone, 1965, VIII-136 pp., 7 tavv. f. t. Lire 3.000
- 2 - Schirò, G., *Kethimi. Il ritorno*. Poema postumo con introduzione a cura di Giuseppe Schirò jr. 1965, XXIV-262 pp., con 5 tavv. f. t. L. 5.500
- 3 - *La legge delle montagne albanesi nelle Relazioni della Missione Volante 1880-1932*. A cura di G. Valentini, 1968, XVI-288 pp. Lire 4.500
- 4 - Camaj, M., *La parlata albanese di Greci, in provincia di Avellino*. 1971, IV-120 pp. Lire 3.500
- 5 - Koliqi, E., *Saggi di letteratura albanese*. 1972, IV-260 pp. Lire 5.500

CASA EDITRICE LEO S. OLSCHKI - CAS. POST. 295 - 50100 FIRENZE

Infanzia ed educazione di un giovane albanese (1844 - 1860)

di ISMAIL KEMAL BEY VLORA

Le alterne fortune di una famiglia albanese - Tempi turbolenti dell'Impero ottomano - Il « Leone di Janina » - Mia infanzia - L'educazione di un giovane albanese - Il mio primo esilio.

Sono nato il 16 gennaio 1844 a Valona, la città albanese dove molti anni dopo io avrei proclamato l'indipendenza della mia patria. Mio padre era Mahmud Bey Vlora, mia madre Hedié Hanëm di Argirocastro.

L'epoca della mia nascita seguiva uno dei periodi più importanti che avesse attraversato l'Impero ottomano, di cui l'Albania faceva parte. Il crollo del potere sovrano di Alì Pascià di Janina, la costituzione del regno di Grecia, il riconoscimento del governo semindipendente di Mehmet Alì in Egitto, l'ingresso dell'Impero ottomano nel Concerto europeo e, corollario di quest'ultimo evento, la promulgazione del *Hatt di Gülhané* (1), che inaugurò l'era di uguaglianza e di giustizia per tutti i popoli dell'Impero indipendentemente dalla razza o religione, furono tutti questi avvenimenti di grande e durevole importanza. La Grecia era una specie di cuneo inserito nel corpo dell'Impero in Europa, che in qualunque momento poteva essere spinto più profondamente, in modo da spezzare la compattezza europea della Turchia e da mettere in pericolo la sicurezza della stessa capitale. Nel medesimo tempo, l'istituzione di una dinastia musulmana in Egitto che creava un centro islamico contrapposto a quello del Heggiaz, era pregiudizievole per il califfato del Sultano.

Il più significativo di tutti questi mutamenti, fu peraltro l'ingresso dell'Impero nelle file delle Potenze civili ed il primo passo sulla nuova

(1) Il *Hatt* (o Rescritto) di Gülhané (detto anche *Tanzimat*, plurale della parola araba *tanzin*: ordine, organizzazione) può essere definito la *Magna Charta* del popolo ottomano. E' una legge costituzionale che garantisce a tutti, senza distinzione di razza o religione, l'inviolabilità della persona e della proprietà. Il *Hatt* fu letto il 3 novembre 1839 dal Ministro degli Esteri, Rescid Pascià, alla presenza del Sultano Abdul-Megid, degli ambasciatori delle Potenze, di tutti i dignitari e del pubblico al *Gülhané* (giardino delle rose), l'immenso parco del *Saray* (palazzo imperiale) a Istanbul. Con questo rescritto, il Sultano s'impegnò a rispettare le leggi durante tutta la sua vita, chiamando a testimoni i rappresentanti delle Potenze, e invocò la maledizione di Dio e del Profeta su chiunque dei suoi successori che avesse in qualsiasi maniera violato il rescritto stesso. Dopo la lettura del *Hatt*, il Sultano si recò nella sala dov'erano conservati lo stendardo e il mantello del Profeta e prestò giuramento nei medesimi termini.

strada dell'eliminazione del regime di disordine. Fu una sfortuna, però, che il sultano di allora ed i suoi illuminati consiglieri si trovassero costretti dai passati eventi a stabilire un sistema eccessivamente centralizzato, il quale, già difettoso e viziato nella sua stessa natura, era in contraddizione con lo spirito e con le tradizioni dell'Impero. Mi azzardo a credere che se la Sublime Porta, invece di accentrare tutto il potere amministrativo a Istanbul, avesse migliorato il sistema esistente dell'autonomia regionale eliminandone gli abusi, l'Impero avrebbe compiuto un immenso progresso nella sua gestione interna. Gli statisti che a quel tempo presiedevano ai destini dell'Impero si ispirarono soltanto all'ordinamento francese, che colpisce la fantasia ed è facilmente assimilabile per la sua chiarezza logica e teoretica. La conseguenza è stata che in Turchia esiste una legislazione amministrativa completa dal punto di vista teorico, ma assolutamente negativa nei suoi risultati pratici.

Per quanto riguarda l'Albania, due fattori principali indussero il governo turco ad essere particolarmente vigile e cauto nella politica da seguire in quel paese: primo, i rischi determinati dalla reazione di un nuovo Stato confinante; secondo, l'automatica reintegrazione di tutte le famiglie potenti albanesi nelle loro sedi ereditarie, da cui erano state spodestate durante il governo di Ali Pascià. Questi due elementi, considerati insieme con i legami che esistevano fra i capi dell'insurrezione greca (che erano in maggioranza albanesi cristiani) ed i capi delle famiglie nobili albanesi, spinsero la Sublime Porta a rivolgere un'attenzione particolare all'Albania meridionale ed a prendere provvedimenti eccezionali nei confronti di quella regione. Il timor era che potesse ricomparire un altro capo dello stesso stile di Ali Pascià.

Il capostipite della famiglia Vlora (2), dalla quale provengo, fu Sinan Pascià, il quale, dopo aver ricoperto la carica di Gran Visir, si recò a Valona all'epoca di Solimano il Magnifico in qualità di Capitan Pascià, cioè Grande Ammiraglio della Flotta. Vi stabilì definitivamente la sua residenza e lì terminò i suoi giorni.

Dopo la conquista turca, e specialmente dopo la conversione della maggioranza della popolazione all'Islam, molti albanesi cercarono di scoprire un titolo di nobiltà per la loro famiglia collegandosi ad origini anatoliche, esattamente come gli antichi greci asserivano di essere i discendenti di nobili famiglie egiziane. Ma la verità è che il nostro antenato Sinan era un albanese puro, e noi siamo orgogliosi

(2) Le famiglie nobili albanesi prendono il nome dalla località dove risiedono o dal fondatore della Casa. Quando una di queste famiglie è unica in un luogo, è comunque sempre nota col nome della località. Così la nostra famiglia porta il nome di *Vlora*, che è la parola albanese per *Valona*. Queste famiglie nobili si sposano soltanto con famiglie di altre zone; mai ha luogo un matrimonio tra la famiglia nobile ed altre famiglie di rango inferiore della stessa zona. Il capo della famiglia nobile è considerato come un padre in tutta la zona e le donne del luogo non coprono il volto davanti a lui, indipendentemente dalle prescrizioni religiose.

di sapere che durante la dominazione ottomana, nonostante il trattamento assai ingiusto dei governanti turchi, abbiamo servito l'Impero con fedeltà, pur conservando allo stesso tempo puro e intatto il nostro patriottismo albanese.

I discendenti di Sinan Pascià hanno continuato a godere di posizioni importanti nella susseguente, turbolenta storia dell'Impero. In particolare avevano il governo delle zone di Berat e di Valona, che insieme formavano uno dei tre sangiaccati (o mandamenti) del vilayet (o provincia) di Janina. Questa successione ereditaria di potere durò fino a quando il famoso Ali Pascià divenne il padrone assoluto di Janina.

La nostra famiglia, a causa della sua antica origine e del peculiare carattere geografico della regione dove esercitava il suo potere, ha sempre avuto una grande influenza sulle cose e sui destini dell'Albania. Per oltre quattro secoli, la nostra famiglia è stata molto considerata dall'Impero, sebbene di tanto in tanto abbia sofferto gravemente per i misfatti e la tirannia capricciosa dei dominatori ottomani. A volte, passando in rassegna le vicissitudini dei miei antenati, mi sorprende il fatto che nonostante il trattamento ingiusto continuamente ripetuto, la famiglia sia rimasta attaccata all'Impero.

Il fatto è che gli uomini sopportano con una certa rassegnazione le disgrazie che attraverso una continua ripetizione assumono l'aspetto di una fatalità. Gli abitanti dei paesi intorno al Vesuvio che tante volte sono stati sommersi dalla lava eruttata dal terribile vulcano, ritornano sempre dopo ogni catastrofe e ricostruiscono sulle rovine delle loro case. Così accadeva con quel vulcano politico, l'Impero ottomano: le sue vittime, generazione dopo generazione, ritornavano sempre alla loro obbedienza.

Ali Pascià, il « Leone di Janina », proveniva da un'oscura famiglia di Tepeleni e non aveva alcun titolo per sostenere qualche ruolo in Albania (3). Insieme astuto, coraggioso e selvaggio, incominciò la sua carriera come capo e ricettatore di briganti. Gradualmente si assicurò una certa influenza nelle immediate vicinanze del suo paese natale. Grazie ad un'alleanza matrimoniale con la famiglia dei Delvina, riuscì ad allargare l'area delle sue attività tiranniche e poi, dopo aver tradito suo suocero denunciandolo come traditore e facendogli comminare la pena capitale, pervenne ad installarsi al suo posto, a

(3) Il paese, diviso in Albania Settentrionale e Meridionale, continuò ad essere amministrato, sempre sotto la sovranità del Sultano, dalle famiglie nobili locali. Fra quelle che governarono in questa forma di autonomia, vanno annoverate, nell'Albania Settentrionale, la famiglia dei *Bushati* a Scutari, il cui ultimo rappresentante fu Mustafa Pascià; nella Kossova, la famiglia dei *Pristhina* e quella dei *Tetovo*. Nell'Albania Meridionale veniva in primo luogo la nostra famiglia per Berat e Valona, nonché quella del Pascià *Kallo* per Janina. Oltre a queste, vi erano famiglie che avevano un'autorità locale, talvolta disputata a famiglie rivali della stessa località, come nel caso dei *Toptani* a Tirana, dei *Plasa* nell'Albania centrale, della famiglia di *Kaplan Pascià* ad Argirocastro e di altre più o meno influenti a Elbasan, a Ocrida, nel Mati e altrove.

capo del governo di Delvina. In breve riuscì anche ad impossessarsi del governo di Janina.

Mai esitante di fronte a un fatto di usurpazione o a un crimine, eliminò gradualmente tutte le famiglie influenti dell'Albania meridionale allo scopo di rafforzare la sua autorità.

Rimaneva ancora la nostra famiglia, che gli opponeva resistenza a Berat e a Valona. Prima di tutto, con il fine di impadronirsi di queste due città, egli fece in modo di stringere un'alleanza con il doppio matrimonio dei suoi due figli, Muktar Pascià e Vely Pascià, con le due figlie del mio prozio Ibrahim Pascià, prefetto appunto di Berat e di Valona. Poi, col pretesto di render vane le ambizioni della Francia, che a quell'epoca esercitava un protettorato sulle Isole Jonie e le loro dipendenze di Preveza e di Parga sul litorale albanese, affermando che voleva proteggere la costa dell'Albania da un'invasione francese assai Ibrahim Pascià, dando a credere alla Sublime Porta che questi trespava con la Francia. L'esito di questa breve campagna fu favorevole ad Ali Pascià, che catturò Ibrahim Pascià e lo incarcerò a Janina, dove morì dopo dodici anni di maltrattamenti proprio mentre le truppe del Sultano stavano assediando Ali Pascià.

In seguito alla temporanea sparizione della nostra famiglia, Ali Pascià divenne il dominatore indiscusso di Janina, Berat, Valona, Delvina, Argirocastro, di una parte della Macedonia fino a Monastir, della Tessaglia e di quasi tutta la Grecia continentale e della Morea. Il Sultano, preoccupato di questo crescente potere, dichiarò Ali Pascià ribelle o fuorilegge e organizzò una spedizione contro di lui.

I suoi due figli, ai quali aveva affidato il governo della Grecia e della Tessaglia, si arresero al Sultano: arrestati, uno a Konia e l'altro ad Ankara, furono decapitati. Mio nonno, Ismail Bey, e quelli che restavano della nobiltà albanese, si affrettarono a prender parte nella campagna contro il comune aggressore.

Dopo un assedio di diciotto mesi, Ali Pascià non poteva tenere oltre. Esitò a lunga fra la tentazione di saltare in aria con tutta la guarnigione, facendo esplodere la polveriera sotto la cittadella, e lo istintivo desiderio di vivere: preferì infine la vita e si affidò alla clemenza del Sultano. Sulla via di Istanbul, venne trasferito sull'isola nel Lago di Janina ed ospitato nel convento di Pantaleimon con la celebre Bassiliké, la sua moglie cristiana (4). Qui, malgrado la parola

(4) *Bassiliké* era caduta nelle mani di Ali Pascià a Suli, nell'Epiro. Quando le truppe del Pascià entrarono nel villaggio per distruggerlo, lei, che aveva tredici o quattordici anni, si gettò ai piedi del conquistatore e offrì se stessa in sacrificio chiedendo la salvezza per la madre, il fratello e le sorelle. Ali Pascià, profondamente colpito dalla sua abnegazione e dalla sua bellezza, aderì trattando lei e lasciando salva la sua famiglia. L'ammirazione si trasformò in amore ardente e Bassiliké divenne la sua moglie preferita e la sua sovrana. Dopo la morte di Ali Pascià, essa rimase devotamente affezionata alla sua memoria. Il Sultano Mahmud, che l'aveva fatta condurre a Istanbul con i superstiti della famiglia di Ali Pascià, le offrì di accoglierla nel *harem* del suo palazzo, ma Bassiliké respinse l'offerta e preferì una vita nomade all'estero.

che gli era stata data, venne aggredito dalle truppe ottomane e nonostante la sua grande età resistette strenuamente, ma fu sopraffatto e decapitato.

Per quanto i suoi figli lo avessero abbandonato allorché si affidarono alla sperata clemenza del Sultano, Ali Pascià aveva continuato a fomentare disordini in Grecia appoggiando gli Armatoli insorti, contro cui aveva tante volte combattuto quando deteneva il potere e che erano per la maggior parte capi albanesi cristiani. Questa sommossa, mentre non riuscì a salvare il « Leone di Janina », si sviluppò rapidamente in un'insurrezione generale mirante all'indipendenza greca.

Se Ali Pascià fosse stato meno uomo dei suoi tempi e più dotato di previdenza politica, avrebbe lui stesso organizzato questo colpo in tempo e l'Albania e la Grecia, con tutta la Tessaglia e la Macedonia, sarebbero forse diventate uno Stato indipendente e di grande importanza.

Durante questa insurrezione dei greci, mio nonno Ismail Bey, che aveva ripreso l'amministrazione di Valona, e suo cugino Suleyman Pascià, che era stato reintegrato nel governo di Berat, si schierarono contro di loro a capo delle truppe del sangiacato, ma in seguito ad una disputa con il comandante dell'armata turca di Missolongi abbandonarono l'impresa e rientrarono in sede al completo.

Quando la campagna greca si concluse e fu costituito il nuovo regno, Rescid Pascià, Gran Visir e Comandante in Capo dell'esercito turco (5), si recò a Janina per ristabilire l'ordine e rafforzare la sovranità del Sultano in Albania. Per vendicarsi di mio nonno, Rescid Pascià lo invitò a Janina dichiarandogli che era stato designato governatore generale della provincia. Nonostante fosse stato messo in guardia da diversi capi albanesi di Janina, Ismail Bey, che sfortunatamente attribuiva i loro avvertimenti a gelosia, vi si recò ugualmente, accompagnato da una forza di cinquecento uomini. All'arrivo, i suoi armati furono subito acquarterati in varie case della città, mentre lui venne invitato a recarsi immediatamente da Rescid Pascià per essere investito nelle sue nuove funzioni: una cerimonia, questa, che non tollerava ritardi.

Ismail Bey, senza indugio, con un piccolo seguito raggiunse a cavallo il palazzo del governatore, situato nella famosa cittadella. Il portone si richiuse dietro di loro e mentre stavano smontando da cavallo furono tutti abbattuti a fucilate. Mio nonno venne decapitato.

Dopo questo fatto, mio padre ed i miei tre zii, tutti bambini, vennero deportati col resto della famiglia e rinchiusi nella fortezza di Berat. Trascorsero diversi anni, prima che venisse loro concesso di ritornare a Valona. Intanto Suleyman Pascià era morto e il governo di Berat era stato accordato alla famiglia di recente nobiltà dei Vrioni. I Vrioni furono scelti esclusivamente per indebolire e distruggere l'influenza della nostra famiglia nel paese. D'altronde, gli stessi principî ven

(5) Quello stesso che venne poi catturato da Ibrahim Pascià d'Egitto a Konia, nel dicembre 1832.

nero seguiti in altre parti dell'Albania, dove persone di oscure origini furono spinte avanti a svantaggio delle vecchie famiglie nobili.

La fiducia pubblica era appena stata ristabilita dopo questi mutamenti che avevano così gravemente scosso l'assegnamento che gli albanesi facevano sui loro amministratori, quando la Sublime Porta decise (6) di applicare all'Albania la legge fondamentale nota sotto il nome di *Tanzimat* (promulgata con il Rescritto di Gülhané), che fra l'altro imponeva le imposte dirette ed il servizio militare obbligatorio. Questi provvedimenti, posti di colpo in vigore, risultarono altrettanto dannosi agli interessi dei nobili quanto odiosi al resto della popolazione. La conseguenza fu un sollevamento generale in tutto il paese.

L'esercito turco, inviato contro di noi per terra e per mare, si inoltrò nel paese e per diversi mesi seguirono violenti combattimenti, che più di una volta videro la sconfitta delle truppe imperiali. Tutti i capi albanesi, fra i quali primeggiavano mio padre e mio zio Selim Pascià, alla testa dei loro seguaci e delle loro truppe presero posizione nelle parti più imberve del paese. Uno dei principali capi militari dell'insorti era Gjon Leka (7), molto legato alla nostra famiglia, che vendicò mio nonno Ismail Bey uccidendo il Maestro delle cerimonie di Rescid Pascià mentre questi si vantava di aver decapitato Ismail Bey.

Quando le forze imperiali riuscirono a domare la rivolta, tutti i capi dell'aristocrazia ed i notabili che avevano preso parte al sollevamento vennero arrestati e deportati a Konya, nell'Asia Minore, oppure incarcerati a Istanbul. Le famiglie dei capi principali furono deportate a Salonico e in località varie della Macedonia. Naturalmente vennero arrestati anche mio padre e mio zio Selim Pascià e condotti a Monastir (Bitola), dove risiedeva il quartier generale del corpo di armata della Rumelia. Gli altri due miei zii furono arrestati a Valona, quando le truppe regolari turche, giunte per mare (fu la prima nave a vapore che arrivò in quella regione e venne chiamata dagli albanesi «vascello senza vele»), presero possesso del porto e della città. La loro partenza fu causa evidentemente di molti guai per la famiglia, tanto più che fu seguita dall'ordine per noi (mia madre, con mio fratello, mia sorella ed io stesso, tutti bambini piccoli, nonché la nonna di mio padre) di lasciare la città e partire per l'esilio.

Questi avvenimenti, che sconvolsero l'intera Albania Meridionale, si svolsero quando io ero troppo piccolo per comprenderne il significato e ancor più per poter formare un giudizio su di essi. I frequenti andirivieni di mio padre, dei miei zii e degli altri capi del tempo, con i loro numerosi seguiti tutti splendidamente equipaggiati, avevano semplicemente svegliato la mia curiosità fanciullesca e anche mi divertivano, salvo quando, come talvolta capitava, avvenivano spargimenti di sangue.

La nostra partenza, con un seguito di oltre cinquanta albanesi a

(6) Tra il 1848 ed il '49.

(7) Famiglia cattolica della Mirdizia, nell'Albania Settentrionale.

cavallo, aveva più l'aspetto di una gita festiva che di un così triste esodo. Dove stessimo andando, con quale scopo e per quale motivo, nessuno lo sapeva. L'ardente desiderio di ricongiungerci con i nostri familiari esiliati era, agli occhi di noi bambini, la sola attrattiva di questo salto nel buio. Il viaggio si svolse senza guida e scorta ufficiali. Sostammo in ciascuna delle principali città albanesi: Berat, Elbasan, Ocrida e Monastir, dove fummo accolti con tutti gli onori dalle autorità e dalla popolazione. Prima di continuare il viaggio, trascorremmo settimane, in queste città, e qualche volta anche mesi. Ripartimmo da Monastir, e dicemmo addio all'Albania, dopo una sosta di quindici giorni e dopo avervi lasciato una parte ingombrante del bagaglio e del seguito.

Nonostante il piacere che ci dava il viaggio e il mutevole scenario delle regioni che percorrevamo, mia sorella ed io ci domandavamo ogni tanto quale potesse essere la ragione di tutto questo pellegrinaggio e se avremmo dovuto restare per sempre esiliati da casa. Più ci inoltravamo in regioni non albanesi, dove lo stesso paesaggio, i costumi, la lingua e tutto il resto contrastavano in modo così stridente con quello che ci era familiare in Albania, il nostro entusiasmo di fanciulli tendeva a svanire e una certa tristezza e nostalgia presero possesso di noi. La tristezza, poi, fu aumentata dalla morte della nostra bisnonna, che soccombette alle fatiche del viaggio e venne sepolta a Genitsà. Noi sentimmo questo colpo molto profondamente, quanto ce lo permetteva la tenera età.

A Salonico, il signor Grasset, il console di Francia, che conosceva la nostra famiglia da quando era stato console a Janina e che era un grande amico di mio padre, apprendendo che stavamo per arrivare ci venne incontro con una carrozza e ci condusse nella casa che aveva preparato per noi. Gli onori e le cortesie di questa eccellente persona suscitarono molta curiosità e stupore nella popolazione turca della città, che non riusciva a capire come una famiglia potesse essere musulmana eppure non parlare turco e non arrivava a rendersi conto di come una famiglia musulmana potesse essere imparentata con il *balioz* (console) cristiano, in quanto una manifestazione di cortesia di quel genere era per la gente concepibile solo con l'ipotesi che ci fosse una parentela fra noi. Durante i tre anni del nostro esilio a Salonico, vivemmo sotto la diretta e attiva protezione di questo console così gentile. In uno o due casi che io ricordo, la sua protezione fu veramente di grande valore. Una volta, Kahia Bey, il capo di gabinetto del governatore generale di Salonico, venne da noi con l'intenzione di buttarci fuori di casa per prenderne lui stesso possesso: il signor Grasset accorse rapidamente in nostro aiuto e non si mosse fino a quando Kahia Bey non ebbe abbandonato il suo progetto e non se ne fu andato. Un'altra volta, mia madre ebbe il tifo e fu data per morta, e il signor Grasset venne ad apporre i sigilli a tutti gli armadi ed ai bauli per misura di precauzione, proprio come se fossimo stati dei veri protetti francesi.

Mia madre, giovane com'era e in un paese straniero del quale ignorava i costumi e la lingua, dimostrò molto tatto e abilità nel dirigere la vita quotidiana della famiglia. Sia per noi stessi, sia per i fa-

miliari dei bey di Elbasan, che in esilio abitavano vicini a noi, riuscì a stabilire rapporti di amicizia con le migliori famiglie di Salonico, musulmane, cristiane o israeliti. Durante questo esilio, non solo riuscì a mandare avanti la casa, ma amministrò anche le proprietà della famiglia, inviando uomini di fiducia a prender cura degli affari a Valona e mandando danaro a mio padre a Konya.

Noi bambini ci abitammo alla vita di Salonico, ma ci fu un avvenimento che guastò tutto il nostro soggiorno: la morte del fratellino Suleyman. Fino ad ora, tutte le volte che capito a Salonico mi faccio un dovere di visitare la sua piccola tomba di marmo nel cortile della Moschea di Ortaj.

Mentre lo scopo dei severi provvedimenti della Sublime Porta in Albania, era quello molto lodevole di applicare riforme generali in tutto l'Impero, essi nascondevano in realtà il costante intendimento degli sciozionisti turchi di raggiungere l'unificazione di tutte le razze e nazionalità dell'Impero stesso. Ripensando ora a quegli avvenimenti, sembra quasi che rappresentassero l'inizio del programma dei Giovani Turchi, ma con questa differenza: che allora gli animatori erano Rescid Pascià, l'autore della legge *Tanzimat*, ed un gruppo di uomini di grande talento e patriottismo che avrebbero fatto onore a qualunque paese del mondo. Comunque riconobbero l'errore politico commesso nei riguardi dell'Albania ed i suoi effetti e successe un mutamento di sentimenti e di sistemi verso questo paese. Prima di concedere un'amnistia generale, sembrò utile manifestare le nuove intenzioni del governo imperiale e come impegno della sincerità di questi proponenti furono nominati: Ismail Rahmy Pascià, nipote del famoso Ali Pascià, governatore generale dell'Albania Meridionale (con residenza a Janina), e Ismail Pascià Plasa governatore generale dell'Albania Settentrionale (con residenza a Prizren).

Recandosi a prender possesso dei loro posti, tutti e due i governatori generali passarono da Salonico. Poiché uno era mio zio paterno e l'altro mio zio materno, visitarono la nostra famiglia e ci portarono la buona notizia della nuova politica albanese della Sublime Porta, assicurandoci che entro breve tempo ci sarebbe stato concesso di rientrare nel nostro paese. Infatti, entro due mesi potemmo ritornare in Albania insieme agli altri nobili e ci ristabilimmo a Valona. Poco dopo rientrò mio padre e poi mio zio, come pure gli altri sopravvissuti fra i capi deportati ed i nobili incarcerati. Solo mio zio Selim Pascià ed il famoso capo militare Celo Picari, che erano considerati dal governo elementi pericolosi, furono obbligati a risiedere per qualche tempo in Tessaglia.

Il nostro ritorno a Valona fu il segnale della partenza automatica del governatore interinale e l'amministrazione della regione ripassò a mio padre, come capo della famiglia. Trovammo la nostra casa quasi distrutta: durante la nostra assenza era stata occupata dal governatore, il quale, alla notizia del nostro arrivo, si portò via tutto ciò che poteva, facendo a pezzi il resto. Fummo costretti a rimanere per diverse settimane nella casa di un notevole di Valona, mentre la nostra veniva rimessa in ordine. La popolazione ci accolse con grande gioia e coloro che alla nostra partenza per l'esilio avevano comprato

mobili ed altri oggetti nostri, ora ce li restituirono, offrendoceli in regalo.

A Salonico avevo frequentato la scuola elementare e più tardi apprezzai il grande vantaggio di aver imparato il turco (8) da bambino. Al nostro ritorno a Valona continuai lo studio di quella lingua e inoltre un profugo italiano m'insegnò la sua. A parte questi studi, ricevetti una educazione tipicamente albanese, sotto la guida di mio padre e di mia madre, e specialmente di questa, che teneva molto a che io diventassi un perfetto albanese. Mio padre, che aveva ricevuto un'educazione europea, cosa assolutamente straordinaria per quei tempi, leggeva e scriveva il turco, l'italiano e il greco e comprendeva il francese, inoltre era molto versato nella letteratura delle nazioni occidentali, con le quali intratteneva frequenti relazioni. Perciò, fin dai miei primi anni, egli cercò di inculcarmi il gusto per la cultura europea.

I principali elementi dell'educazione di un giovane albanese di quell'epoca consistevano nell'equitazione, nel tiro a segno e nella caccia. In ciascuna delle quattro stagioni, venivo mandato a compiere un giro a cavallo nell'interno del paese, accompagnato dai due miei precettori, da alcuni compagni della mia età e da un numeroso seguito. In queste occasioni io visitavo i vari villaggi, dove venivo ospitato dai notabili, e si svolgevano feste di ogni genere soprattutto con l'esecuzione delle danze nazionali, ciò che faceva parte dell'educazione dei giovani. Durante la stagione della caccia, me ne andavo con i cani, cosa facile in quei giorni in cui ogni uomo teneva un branco di segugi. La caccia alla lepre veniva praticata soprattutto allo scopo di fare esercizio di equitazione. Ma il nostro sport principale col fucile era quello di sparare alle anitre selvatiche e alle beccaccie. In maggio, invece, andavamo in montagna a catturare le pernici con le reti: dietro queste, dentro alle gabbie, sistemavamo delle pernici femmina che richiamavano i maschi.

Il seguito consisteva di giovani in servizio domestico e di cacciatori di mestiere. Non esistevano servitori pagati di livello superiore: i giovani appartenenti alle famiglie dei notabili venivano addetti al servizio della famiglia principale della regione a titolo completamente onorario e come elemento della loro educazione o apprendistato. Questo sistema permetteva loro di partecipare agli avvenimenti del giorno, di apprendere finezza e buone maniere e prendere dimestichezza con gli affari pubblici. (Solo gli staffieri, i cocchieri e i cuochi erano pagati e venivano considerati servitori). Tutti questi giovani andavano vestiti col costume nazionale di lana o velluto riccamente ricamato ed erano armati con pistole e pugnali damascati d'argento che portavano in cinture di cuoio trapunto. La maggior parte di loro posse-

(8) Il turco non assomiglia affatto all'albanese, che è una lingua ariana, e a quell'epoca non era conosciuto per niente in Albania. Anche Ali Pascià si esprimeva a stento in turco ed i suoi ordini e rescritti erano stilati in greco, su piccoli fogli di carta che recavano un sigillo con scritto in turco semplicemente il suo nome, Ali.

deva il proprio cavallo da sella. In occasione di feste o ricorrenze, il padrone di casa usava regalare loro armi o altri oggetti di conto.

Anche le domestiche erano giovani ragazze della regione, per lo più contadine dei villaggi, mai delle famiglie dei notabili. Non ricevevano stipendio, ma rimanevano al servizio della famiglia fino a quando si sposavano. Il loro matrimonio veniva combinato e organizzato dalla famiglia nobile, che sosteneva tutte le spese e continuava anche dopo ad interessarsi dell'avvenire degli sposi. E' un peccato che il cosiddetto progresso del nostro tempo abbia determinato la scomparsa di queste interessanti usanze patriarcali, che creavano dei veri legami di attaccamento reciproco fra la nobiltà e il popolo del paese.

Allo scopo di approfondire la mia esperienza e di farmi apprendere le migliori consuetudini nazionali, mio padre pensò che fosse utile condurmi con lui a Janina, dove fui presentato al governatore, ai vari dignitari ed ai consoli. Durante il nostro soggiorno a Janina venne dichiarata la guerra alla Russia (9) e mio padre, in conseguenza, ricevette l'ordine di ritornare a Valona per raccogliere uomini capaci di portare le armi contro i russi. Furono arruolati più di 1500 soldati, ma apprendendo l'intenzione dei greci di approfittare dell'occasione per invadere la Tessaglia e l'Epiro, la Turchia fu costretta a tenere le reclute albanesi sul posto per fronteggiare tale eventualità. .

In effetti, poco dopo gli *andartes* greci, al comando di ufficiali regolari, iniziarono l'invasione della Tessaglia e dell'Epiro e mio padre lasciò immediatamente Valona con le sue truppe per raggiungere il comandante e alto commissario turco, che era il celebre Fuad Effendi, ex Ministro degli affari esteri e più tardi Fuad Pascià, Grand Visir. I greci, agli ordini del generale Grivas, si erano fortificati a Metsovo, ma, attaccati dalle truppe di mio padre, furono cacciati da un posto che era considerato imprendibile e l'intera regione venne liberata e l'ordine ristabilito. Per quest'azione, Fuad Effendi conferì a mio padre un'alta onorificenza ed una sciabola d'onore. Successivamente, come comandante della milizia albanese, ebbe il compito di mantenere l'ordine delle regioni che erano state teatro dei conflitti.

Durante l'assenza di mio padre, l'amministrazione locale era diretta da mio zio Selim Pascià. In quell'epoca, ricevevmo a Valona due visite interessanti: quella dell'Arciduca Massimiliano, più tardi Imperatore del Messico, e quella degli ufficiali della flotta francese in rotta per la Crimea. Siccome io ero il solo maschio della famiglia, per quanto ancora assai giovane mio zio mi teneva sempre con sé e mi trovai a far parte della delegazione ufficiale che rese visita all'Arciduca, a bordo della nave da guerra austriaca. Ci ricevette in un salone splendidamente arredato, dove egli attendeva col comandante e gli ufficiali della nave e col suo seguito, e rimanemmo colpiti tanto dai suoi modi affascinanti che dal suo aspetto fisico. Era un bellissimo giovane di una ventina d'anni, dai lineamenti molto fini che costituivano un'eccezione col resto degli Asburgo, che apparivano un po' sfi-

(9) La guerra di Crimea, il 4 ottobre 1853 (N.d.T.).

gurati dalle loro labbra prominenti. L'indomani l'Arciduca restituì la visita, accompagnato da un numeroso e brillante seguito.

In occasione della visita della flotta francese avvenne un episodio che non ho mai dimenticato. Alcuni straccioni albanesi che avevano sottratto un po' delle provvigioni che i marinai francesi stavano portando a bordo, furono arrestati e pubblicamente fustigati su ordine di mio zio. Le loro grida e lamenti commossero così tanto il mio cuore di fanciullo che corsi da mio zio, gli gettai le braccia al collo e lo implorai di far cessare la bastonatura.

In seguito a queste due visite, la mia famiglia si arricchì di due interessanti ricordi: un orologio smaltato e con il suo monogramma in brillanti, offerto dall'Arciduca, ed un regalo ancora più prezioso da parte della flotta francese: una medaglia che era appena stata conosciuta in onore dei marinai turchi rimasti uccisi nella distruzione della flotta turca da parte di quella russa a Sinope e che recava questa iscrizione: « *Europa, sono morti per te!* ».

In quel periodo morì il mio nonno materno e mia madre si recò a Janina per partecipare al cordoglio familiare. Io l'accompagnai e successivamente mi iscrissi al locale Ginnasio Zossimea (10). Dato che io fui il primo e per allora l'unico allievo musulmano, divenni oggetto di una speciale attenzione, non solo da parte dei miei compagni di scuola, ma anche dei professori. Ho veramente il migliore ricordo di quegli insegnanti e sento una profonda gratitudine per la memoria di Omer Effendi e del Professor Tsima, che ogni giorno venivano a darmi lezioni private, l'uno in arabo e l'altro in francese. Una cosa che mi divertiva era la perseveranza con la quale il buon pope greco, che secondo la consuetudine ogni primo del mese veniva a benedire la scuola aspergendola con acqua santa, continuava a presentarmi la croce, nonostante sapesse che io mi ritraevo invariabilmente.

Al termine dell'ultimo anno scolastico, mentre stavo per affrontare gli esami finali, mio padre ritornò a Janina da Istanbul e mi fece presente un desiderio di mio zio Ismail Pascià Plasa, che viveva ritirato nella capitale. Tanto lui, che non aveva eredi maschi, quanto il Ministro degli affari esteri Fuad Pascià volevano che mi trasferissi a Istanbul, e mio padre si adoperò perché accettassi. Il preside e gli altri professori, con molta cortesia anticiparono i miei esami e mi conferirono un regolare diploma nonché un ulteriore certificato di buona condotta. Così io lasciai il Ginnasio, dopo aver compiuto i miei studi umanistici (greco antico e latino) e preso una buona conoscenza di scienze fisiche e matematiche. In realtà avevo una particolare attitudine per la matematica e avevo svolto parecchi esercizi molto apprezzati dal mio professore.

Quando ripenso agli anni della mia giovinezza e dei miei studi, sono persuaso che esiste una qualche correlazione fra gli ambienti iniziali e il destino successivo di ciascuno di noi, per quanto mi sarebbe

(10) Questa famosa scuola era una fondazione di quattro fratelli Zossimea, i quali, dopo aver fatto fortuna in Russia, decisero di non sposarsi e di devolvere il loro intero patrimonio comune all'istituzione della scuola stessa. Era uno dei più brillanti centri greci di educazione del paese.

assai difficile individuare la legge che governa tale connessione. Chi potrebbe dire se è l'ambiente che forma il nostro destino, oppure, se invece l'ambiente è creato dalla promessa del destino futuro?

Dalla più tenera età, la mia mente si è nutrita nella contemplazione dei ricordi della grandezza della Francia. La lampada che illuminava la mia culla era sostenuta da una statuetta di Napoleone il Grande, fra i miei primi trastulli c'erano dei disegni che rappresentavano i grandi fatti di Napoleone e credo che la prima delle mie domande fanciullesche rivolte a mio padre era per conoscere il significato del globo che il grande Imperatore portava sulla testa. I rappresentanti della Francia in Albania, uomini come Grasset, Bertrand, e, più tardi, Hecquard, il console francese a Scutari i cui studi sull'Albania Settentrionale meritavano largo apprezzamento (11), erano molto spesso ospiti a casa nostra.

D'altra parte, gl'inglesi a quel tempo occupavano Corfù, quasi di fronte al porto di Valona. Ufficiali di quella guarnigione e altri turisti di distinzione, che spesso arrivavano in *yacht*, avevano l'abitudine di venire a Valona per la caccia e gli altri sports che la regione offriva e stupivano tutti per la nobiltà del portamento e per la loro generosità. Mio padre usava riceverli e spesso li accompagnava nelle loro spedizioni di caccia, e altrettanto di frequente si recava a visitarli a Corfù.

Mi sembra che queste circostanze abbiano molto contribuito a gettare le fondamenta fin da allora del mio attaccamento alla Francia e alla Gran Bretagna. Un altro fatto che ha lasciato il segno nella mia mente, perché mi colpì molto all'epoca, fu di scoprire durante i normali studi dell'antica mitologia che le favole raccontate dalla mia vecchia bambinaia, una musulmana, corrispondevano letteralmente ai miti ellenici, come la scena tra Ulisse e Achille alla corte del Re di Sciro, il giudizio di Paride e così via. Io fu eccezionalmente fortunato perché ebbi come insegnanti della letteratura e della storia dell'antica Grecia uomini fra i più eccellenti del tempo, che non si prendevano solo la briga d'insegnarmi gli autori classici sotto forma di lezione, ma riuscivano a farmi vivere in quell'atmosfera di libertà dell'antico mondo ellenico.

Tradusse in italiano: **Nermin Falaschi**

(11) Hecquard, H.: *Histoire et description de la Haute Albanie*, Paris 1858.

Prijsi i romantizmit suedez admiron shpatën e Skenderbegut

nga KOSOVË REXHA-BALA

Në artikullin « *Skenderbegu në letërsin suedeze* » shkrova për dy vepra (1). Këte herë fjala është vetëm për disa rreshta për *Shpatën e Skenderbegut*. Këta rreshta kanë një randësi të veçantë sepse i ka shkruar *Per Daniel Amadeus Atterbom-i*, prijsi i shkrimtarëve romantikë suedezë. Atterbom-i (*Aterbum*) është një nga fëmijët e mrekullueshëm të poezisë suedeze. Si shumica e poetëve romantikë suedezë edhe Atterbom-i lindi në fshat në një familje kishtari më 1780 në krahinën Östergötland (Ësterjëtland). Në moshën 15 vjeçare fillon studimet universitare në Uppsala dhe një vit më vonë boton disa vjersha. Në vjetin e dytë të studimeve organizon një shoqatë letrare studenteske dhe pa mbushur 19 vjet krijon lirikë me forcë artistike gjenuine dhe me vlefte të qëndrueshme, kurse prej vjetit 1810, në moshën 20 vjeçare, është prijës i lëvizjes romantike në Suedi. Në vitin 1815 kryen studimet akademike me titull Magistër i filozofisë. Dy vjet më vonë nisën udhëtimet nëpër kontinent dhe viziton gjatë vjetëve 1817-1819 Gjermaninë e Italin, ku takon shkrimtarë e mentarë të njoftun gjermanë, bahet idhtar i thesarit artistik italian dhe këlthehet me përvojë jetsore, pjekuni dhe prizëm të gjanë pikpamjesh letrare. Atterbom-in veçanisht e terheq filozofia e Schelling-ut (Sheling), simbas së cilës do të krijohet një epokë e re botnore, e Atterbom-i dëshiron të jetë apostull i sajë në Suedi. Ai zhvillon në « *Blommorna* » (*Blumorna* = Lulet) pikpamjet natyrore të Schelling-ut — natyra është për të jeta e gjithësisë e lulet shprehin përvojën e mbrendëshme, shpirtin e njeriut dhe të botës. Pesë vjet mbas atij udhëtimi emnohet profesor i filozofisë, kurse katër vjet më vonë, më 1828, profesor i estetikës dhe letërsisë moderne. Ka vdekur 65 vjeç, më 1855.

Kryevepra e tij është « *Lycksalighetens ö* » (Ujdhësa e lumtunis), një dramë në vargje në më se 500 faqe, për kah formë, edhe pse botuar përpara, e ngjajshme me « *Faust-in* » e Goethe-s (*Gëte*), bazuar në një tregim popullor, prallë, por që ka për qëllim me përgjallnue botëkuptimet më të thella të poetit.

Në dramë përshkruhet se si princi romantik Astolf-i, tue pasë humbë, mbërrin te Shpella e ernave, ku Zefyri i tregon për Ujdhësen e lumtunis dhe sundimtarin e bukur t'asaj ujdhëse. Mbas lutjes së Astolf-it, me ndihmën e ernave, Zefyri e çon atje. Në bukuri dhe lumtuni të pashoqë Astolf-i dhe mbretnesha Felicia jetojnë bashkë 300 vjet

(1) Shif *Shëzjat* nr. 4-6 viti 1968, faqe 196-211.

P. D. A. Atterbom
VALDA SKRIFTER

Utgivna av
FREDRIK BÖÖK

SJÄTTE BANDET
RESEMINNEN OCH BREV

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Faqja titullare e librit suedez ku flitet edhe për shpatën e Skenderbegut.

ningar av Rubens,¹ i Schönfeldska Museum av ålderdomliga konstarbeten en liten otäck Baffometus och det ur som tillhört Huss, och i kejserliga arsenalen Scanderbergs värja. Härvid hör jag dock anmärka, att jag ännu ingenstäds sett en så smakfullt dekorerad arsenal; den venetianska är i andra hänsikter imponentare, men ej så pittoreskt inredd. Också var den rik på praktfulla, fullständiga rustningar, som tillhört berömda monarker och riddersmän; så t. ex. stodo alla de äldre av huset Habsburg, från Rudolf utföre, väpnade, med porträttlika vaxmasker, i en ärevördig rund; i deras sällskap befann sig ock den nämnde tappre epiroten Scanderberg, som jag med ej mindre nöje betraktade än hans väldiga svärd, varvid jag påminte mig, huru innerligt jag i mina barnaår fröjdades vid läsningen av hans historia, i vilken det berättas, att han i varje slaktning utgöt så mycket turkblod, att värjan fastnade vid handen, och han efter stridens slut alltid genast måste frambefalla ett fat varmt vatten, för att upplösa det levrade blodsbandet. Hade vi en slik kristen i Sverge, att åderlåta ryssarna! -- Apropå av narraktiga köpmän: den estetiska kulturen har hos grossörerna i Wien gjort så stora framsteg, att en bland dem — namnet har jag glömt, ehuru jag själv varit närvarande vid det löjligen spektaklet — varje söndagsförmiddag kl. 11 ger i sitt hus deklamatorier, vid vilka han jämväl i egen person, stundom allena, stundom i växelrecitation med sin son, deklamerar verser att Gud må sig förbarma. Lyckligtvis var trängseln av herrar och damer

¹ I kejserliga Bildergalleriet är, utom ett par rum fulla av goda forntyska målerier, icke mycket att hämta för den som kommer från Italien.

pa dijtë gjâ për kohën, por kur ai kupton se ka përfutue aq shumë kohë, dëshiron të vizitojë vendlindjen. Felicia i jep një kalë, me të cilin do të mund të shkojë e të këthehet pa vështirsi nëse nuk zbrit prej tij, mirëpo Astolf-i harron këte kusht dhe kur zbrit prej kalit, Koha, e cila e kishte pritë aq shumë, e mbyllet dhe e dërgon kufomën e tij te Felicia, e cila n'atë rast e zhdrukë Ujdhesën e lumtunis.

Në këte dramë poeti, me ndihmë simbolesh, përgjallnon përvojën e vet jetsore, botkuptimin e vet. Aty paraqitet largimi, ikja prej njimendësis, etja për bukurin, malli për dashunin, pikëpamjet për artin dhe poezin si lojë e bukur pa brenga të shpirtit, andrra për trollin e lumtunis mbi kohë dhe hapsinë, por mbi të gjitha këto na imponohet vetëvetiu mendimi i poetit se mbarimi është i pashmangshëm dhe se jeta e bukur e poezis nuk duhet të jetë i vetmi qëllim si në ujdhesën e Felicia-s dhe të Astolf-it.

As ideja e përmbajtjes, as theksi dramatik nuk janë skeleti i kësaj vepre, e cila është një vepër lirike si një operë, një vepër fjalësh me tinguj e ngjyra mbështielle në dyzen lirik.

Tash, mbasi mësuem diçka për jetën dhe veprimtarin letrare të Atterbom-it, mbetet me theksue se këte poet të madh suedez, profesor universiteti, prijës të romantizmit suedez, kur viziton muzeun mbretnor të Vienës, e frymazon Shpata e Skenderbegut dhe me ate rast shkruen këta rreshta:

«...dhe në arsenalin mbretnor shpata e Skenderbegut. Me këte rast më duhet me theksue se askund nuk kam pa një arsenal të tillë dekorue me shije aq të mirë; arsenalit venecian është në tjera pikëpamje më madhështorë, por jo me një rregullim aq piktoresk. Gjithashtu ky ishte i pasun me armatime të plota dhe të shkëlqyeshme të monarkëve dhe fisnikëve me nam; kështu, b.f. qëndroreshin të gjithë të parët e shtëpis së Habsburgëve, prej Rudolfit e këndeje, të armatosun, me maska si portrete, në një rreth nderi të rrespektueshëm; në shoqin e tyne ishte edhe trimi epirot i naltpërmendun SKENDERBEGU, të cilin e soajta jo me më pak knaqsi se shpatën e tij madhështore, ku mu kujtue si në fminin time më kuaqej shpirti tue lexue historin e tij, në të cilën flitej se ai në çdo përlëshje derdhte aq gjak turku saqë shpata ngjitej për dore dhe ai mbas çdo lufte detyrohej me marrë një tas ujë të nxehtë për të shpërla gjakun e trashun. Sikur na të kishim një të krishtenë të tillë për tu marrë gjak rusëve! » (2).

Edhepe historia suedeze prej Vikingëve e deri në themelimin e familjes mbretnore të tashme paqëndrueshme para 150 vjetësh nga Bernardotte, një gjeneral i Revolucionit francez dhe marshal i Napoleonit, është e pasun me kreshnikë, ndër të cilët edhe të tillë si Karli XII, i cili zaptoi Polonin dhe sulmoi edhe Rusin, por aty u thye si edhe Napoleoni dhe Hitleri mbas tij, ky poet i madh suedez, i vetëdijshëm për epokën e pushtetit të madh suedez, admiron Skenderbegun dhe shpatën e tij dhe thekson nevojën e një shpate të tillë në mes kreshnikëve suedez përball mburojave dhe shpatave ruse.

(2) P.D.A. ATTERBOM: *Valda Skrifter, VI. Utg. av Fredrik Böök*, Stockholm 1929, faqe 186 ose *Minnen från Tyskland och Italien I-II*, Örebro 1859, f. 566-567.

PER DANIEL AMADEUS ATTERBOM

NGA « UJDHESA E LUMTUNIS »

O, sikur t'ishte një magji...

*O, sikur t'ishte një magji
që krejt njimendësin tonë të shkretë
ta fundoste thellë n'oceanin e botës t'andrrueme
e asnjë urë mos të mbërrinte nga toka jonë
n'ujdhesën poetike me blerim veror të përjetshëm,
që atje, në qylym lulesh me shkelqim rrezesh dielli,
për zëmrën të shtrihej te trolli
me të gjithë engjujt e fminis tue lujtë
rreth burimesh të kthiellta mes palmash të malta.
Me çdo kusht dhe menjihërë
do të kisha tërnue me të tillë andrrim
jetën time të ngratë, famën time të zbrastë,
plangun tim të mjerë, shkopin të randë.*

Kanga e bylbylit

*Shpresë dhe dashni pushojnë,
miku me mik bashkohen,
pishtarët e natës përftohen,
kangët edhe s'pushojnë.*

*Ndjenjë e pa shoqe,
rini pa pranëverë,
ban rojë besnike
dersa t'shtirret zani.*

*Vërsho, kangë, vërsho
me tinguj të plotë,
ndërsa lulet n'andërr
sendërtojnë dëshirat.*

*Leni që të dëbojnë!
fati jonë është ndryshe:
i tyni ishte të kënaqen,
i joti vetëm të kënaqish.*

*Mëshirim është me soditë
lojën e shkurtë të jetës!
Si të përhap lajmin
se shijojnë knaqsi të rrëshme?*

*Pa vend ti ankohesh,
gjamë lutjesh huqe!
Po t'zotnonte për jetë maji,
vallë, do t'ishte aq i bukur?*

*Pranëvera e ndëjshme
do t'ishte e ngurtë, e vdekun,
Drandafile e pavyshkshëme
do t'shkëlqejshin mâ pak kuq.*

*Po të zgjaste pa mbarim
vesku i zëmrës,
flaka e tij nuk do të kishte
shkëlqim të qartë si agim.*

*Mâ së miri shkëlqen loti
vërejtë në ramjen e vet,
mâ së miri joshë pranvera,
kur i soset dita.*

*Forca të përbetueme
vijne n'ujdhesë t'mbretneshës sate.
Lyp, pra, urnën e sajë,
qaj e vdis si ajo!*

Kangë muzgu mërgimtari

*Udhtoj nëpër botë
shum larg prej teje,
e në një rreth të msheftë
lakohet hapi im.*

*Ti je alfa dhe omega e tij
kudo unë mbërrij.
Zëmra ime të dha besën
posa u krijova.*

*Ti qe nusja e fminis sime,
ti qe pranëvera ime.
Ti je tingllim' i gjuhës sime,
ti je vuejtja ime.*

*Në ty zuna dashni,
atëherë ishim të vegjel.
Drandafile dhe dredhza
atëherë të dhurova.*

*Drandafilet e dredhzat
t'ikin u ngutën,
rrezet e diellit u zhduken
pa shkrepe mirë.*

*Si ndihet burizani
larg nga mali,
vdes kujtimi
si jehonë pa u shtri mjaft.*

*Prroni rrjedh ngadalë
deri në detë të vet.
Deri në vorr të vet
ankohet zëmra.*

*Vjetët nuk presin,
përftohen prajshëm,
gjegjen vetëm « harro » dhe « jo »
për gjithëçka dëshirohet.*

*Ftyrën tande të buzëqeshun
hala e ruej në krahnor,
hala zani yt më tingllon
prajshëm dhe kandshëm:*

*« Kot ofshi yt më ra në vesh,
pse, ah, shumë vonë.
Gëzohu që ke nevojë
të pastër për gjithmonë! »*

Nga « POMENDORET »

III

*Shtëpin ku kam lé dëshiroj të vizitoj.
Ç'shkreti tashma rreth strofullit të qetësis! —
Të përshëndes kasollë e perhime me strehë turbe,
hajatin tand e derën tande, që përzëmërsisht
miqvet shtrin përherë rezën dhe pragun. —
Ç'zymti mbrenda! Me gjithë këte
ç'refleks bukuriqe qiellore
dëshirojnë të shpërndajnë dhomat e mugta!
Ç'knaqsi kur mendon: këtu kaloj, këtu qëndroj,
këtu ndeji e paharrueshmja. Këte dritare
midis jargovanash me shiqim kah kodra
mbi luginën dhe mullinin e livadhin
veçanisht e pëlqente. O, sa herë,
kur mes mollash në kopsht, une luejsa
Hanibalin, tue pasë Romakë
vetëm lule, në këte dritare shiqojsha
fityrën e zbetë e të ndieshme të nanës sime
me sýt e sajë të shëjtë drejtue atypari.*

(Përktheu nga Suedishtja Kosovë Rexha-Bala)

Tesi di laurea in albanologia

di G. G.

Presso l'Università di Roma, nella sessione estiva dell'Anno Accademico 1971-72, hanno conseguito la laurea in Lettere, con una tesi in Lingua e Letteratura Albanese, la Signorina *Anna Marzano* e la Signora *M. Loreta Ludovici*.

Relatore è stato il Chiar.mo Prof. *Ernesto Koliqi*, correlatore il Prof. *Giuseppe Gradilone*.

La tesi della Signorina *Anna Marzano*, dal titolo *Antonio Baldacci e il suo contributo agli studi albanologici*, rientra in uno dei settori di ricerche (sollecitato dall'Istituto di Studi Albanesi della Università di Roma), il cui scopo è quello di dare documentati e critici profili degli albanologi di tutte le nazionalità.

La figura del Baldacci meritava una più attenta disamina da parte degli studiosi, poiché sinora si erano registrati soltanto rapide note sulla sua lunga presenza nella storia e nella cultura albanese.

Il Baldacci, nato a Bologna il 3 ottobre 1867, con giovanile entusiasmo, a diciotto anni, intraprendeva un viaggio nei Balcani « a piedi, solo e privo di mezzi » per visitare il Montenegro e in un secondo viaggio, un anno dopo, nel 1886, aveva la ventura di vedere da lontano le Alpi albanesi « che affascinano — sono sue parole — con forza magnetica, qualsiasi ammiratore dell'ignoto ».

Spinto dalle sue appassionante ricerche di naturalista (in seguito infatti conseguì la libera docenza in Botanica e in Geografia ed ebbe l'incarico dell'insegnamento della Geografia politica e coloniale nella Scuola Diplomatica-Coloniale annessa all'Università di Roma, iniziava i suoi avventurosi rapporti con l'Albania, non senza l'ostilità delle Autorità turche, che non mancarono di frapporgli ostacoli di ogni genere (fu perfino imprigionato).

Ma anch'egli, come tante altre spiccate e generose personalità di visitatori, giunto in Albania, non poté non subire il fascino di una realtà sociale, che, stratificata attraverso i secoli, si rivelava complessa e sempre diversa per la varietà degli apporti della storia, e di una gente, nella quale fu sempre viva un'indomabile volontà di indipendenza e di libertà.

Perciò egli, da studioso della natura del paese, diventava sicuro conoscitore del popolo e sostenitore dei suoi diritti civili ed umani.

La Sig.na Marzano, dopo un'introduzione (Cap. I), esauriente panorama del periodo storico in cui si svolgono prima i numerosi viaggi scientifici del Baldacci e poi i suoi contatti d'invio con incarichi speciali da parte del governo italiano nel 1906, 1908-1910, ne ha seguito passo passo le varie esperienze albanesi, che si stendono per

Universiteti i Romës: Profesorat Koliqi e Gradilone në mes të një grupi studentash. Në fund një piksim i Lin Delfis:

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

oltre mezzo secolo, fino all'ultimo decennio della sua esistenza, conclusasi a Bologna il 3 luglio 1950, ha sottolineato con dovizia di dati come avvenne in lui il passaggio da naturalista a sensibile investigatore del mondo storico-sociale del Paese con sempre più attivo e impegnato interessamento alle vicende politiche (Cap. II), ha presentato i suoi scritti, che man mano nascevano, sull'argomento (Cap. III).

Di essi non si può in questa sede discorrere, tanto più che sono ben 254 voci, che vanno dal 1886 fino al 1950 e di cui c'è nella monografia, in appendice, un accurato elenco cronologico; ci si limita perciò a dare soltanto il titolo delle opere fondamentali (*Itinerari Albanesi*, 1892-1902, Roma 1917, pp. 541; *Albania*, Roma 1929, pp. 408; *Studi speciali albanesi*, vol. I, Serie storico-politica, Roma, 1932, pp. 319; *Studi speciali albanesi*, vol. II, Serie economica, mineraria, forestale, agraria, zootecnica e ittica, Roma, 1933, pp. 625; *Studi speciali albanesi*, vol. III, Serie scientifica, Roma, 1937, pp. 554; *Scritti Adriatici*, vol. I, Bologna, 1943, pp. 398).

La candidata ha inoltre individuato le idee, condizionate dalla realtà del tempo, politiche, oltre che culturali, le quali hanno guidato il Baldacci nella valutazione degli avvenimenti albanesi e nella sua partecipazione ad essi, non trascurando certe sue felici intuizioni, come la chiara visione della funzione degli Albanesi d'Italia rispetto alla patria d'origine, e certe sue aspirazioni, contrarie alla storia e alla ideologia risorgimentale albanese, come quella di un regno albanese-montenegrino che trova la sua giustificazione sentimentale nei rapporti di simpatia, che lo legavano a questo altro paese (Cap. IV).

Ha fatto infine una serena disamina della vasta opera baldacciana, che abbraccia i campi più disparati (struttura fisica, economica e sociale del paese, problemi etnografici, religiosi e culturali del popolo albanese), cogliendone gli apporti più validi e riconoscendo la sincera ispirazione di ogni investigazione (Cap. V).

La Signora *Maria Loreta Ludovici*, continuando lo spoglio dei documenti conservati negli Archivi del Ministero degli Esteri Italiano, (opera intrapresa da più anni dagli allievi dell'Istituto di Studi Albanesi dell'Università di Roma, e dei cui risultati si è dato notizia in questa Rivista), è riuscita a trovare una ricca documentazione, riguardante le interpretazioni che i diplomatici italiani di Scoplie davano agli avvenimenti risorgimentali albanesi del decennio precedente la proclamazione dell'indipendenza (1900-1912), pervaso di fervide e sempre più consapevoli e più vigorose inquietudini.

Di qui il titolo della sua dissertazione: « *Il movimento risorgimentale Albanese visto attraverso le relazioni del Consolato Italiano di Scoplie dal 1900 al 1912* ».

La candidata, dopo aver delineato i precedenti del periodo storico in questione (Cap. I: « L'accentuarsi del movimento risorgimentale della Lega di Prizrend — 1878 — alla fine del secolo »), ha ricostruito le vicende dei moti insurrezionali (tra questi quelli dell'Albania settentrionale del 1904, 1910 e in special modo la rivolta del 1911 — *Kryengritja e Malësisë së Mbishkodrës* (Cap. II).

Ma come i diplomatici italiani di Scoplie presentassero al loro governo tali eventi la candidata ce lo ha detto più dettagliatamente

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Titulluesit e Detyrës së punës shkencëtare të shtetit shkencëtarë: 1071 79. Në fund të shtetit: Lorencina Do, Dodi...

nel Cap. IV (Opinioni e idee dei consoli italiani di Scoplie sullo svolgimento del movimento risorgimentale).

Le figure dominanti sono quelle dei due consoli, Augusto Stranieri (1903-1907) e Arturo Galanti (1907-1912).

Il console Stranieri nei suoi dispacci non dimostra quella felice intuizione, che riesce a scorgere negli avvenimenti presenti precorrimenti del futuro, lasciandosi egli prendere fino a tal punto dalle contingenti apparenze, da giudicare perfino inefficaci le agitazioni irredentistiche, che trovano la loro origine nel connaturato spirito di libertà, indomito attraverso i secoli, del popolo albanese.

Diversa la statura del console Galanti, al quale a ragione la Ludovici ha dedicato un intero capitolo del suo lavoro (Cap. V: Figura e azione del console Arturo Galanti).

Egli ha un innato senso di penetrazione, che lo porta a fissare la genesi ideale degli avvenimenti al di là della loro momentanea riuscita. Già acute in tal senso le sue relazioni, inviate come vice-console da Prizrend, sulla politica austriaca in Albania (14 luglio e 20 luglio 1907), e già rivelatrice di una mente, che sa legare le vicende in una loro continuità storica come progressivo realizzarsi delle idee, la sua comunicazione da Scoplie del 3 aprile 1910. (« L'idea nazionale ha anche qui guadagnato molto terreno... e gli atti di brigantaggio, le violenze, i soprusi si possono caratterizzare come effetti imprescindibili dello stato di agitazione stessa e della nessuna autorità del governo ottomano, ma non appaiono più fine a se stesse »).

E la stessa intelligenza di avvenimenti e di uomini lo porta a cogliere la natura del popolo albanese (« ... il sentimento nazionale di un popolo antico e valoroso, di una schiatta pura e gagliarda quale è l'albanese, deve essere tenuto in considerazione non dai Turchi soltanto, ma da tutti gli stati confinanti e in particolar modo della diplomazia europea, arbitra delle sorti di tutti i popoli »), intelligenza che manca allo Stranieri, il quale, lasciandosi abbagliare da immancabili depressioni momentanee, definisce gli Albanesi del Kossovo « minoranza debole e avvilita » (lettera al Ministro Titoni, agosto 1904).

Degni infine di menzione i suoi dispacci del 30 gennaio, 3 febbraio, 10 marzo 1910, che hanno come oggetto la questione della lingua albanese, e nei quali egli pone nella giusta luce la grande importanza che ha sul piano politico la scelta tra i due alfabeti, latino e arabo, quest'ultimo voluto dai Turchi, e sottolinea i mezzi che essi usano per imporlo.

E si potrebbe ancora continuare.

Mi limito soltanto ad aggiungere che il Galanti è autore di due studi sull'Albania, prova della sua non comune conoscenza delle vicende del Paese (*L'Albania*, Roma, 1901; *L'Albania nei suoi rapporti con la storia e la civiltà d'Italia*, Città di Castello, 1906).

In un'appendice la Ludovici ha raccolto i preziosi e numerosi documenti, che occupano 162 pagine del suo lavoro e ne costituiscono l'innegabile merito.

La Redazione di « *Shëjzat* » è grata alle due Allieve dell'Istituto di Studi Albanesi dell'Università di Roma per i loro seri contributi all'Albanologia e augura loro un brillante avvenire professionale.

Historija e shqipes dhe dokumentet e saja

nga NORBERT JOKL

Kemi përshkrue shkurtazi në numrin e Shëjzave 14 të këtij vjeti përpjekjet e ngashërueme t'auktoriteteve shqiptare të kohës (1941-42) për të shpëtue Albanologun e Mirënjohun, Norbert Jokl-in nga fati mizuer qi i a këputi jetën. Tashti jemi në gjendje me botue dokumentin origjinal të cilin Ministrija e jonë e Arsimit, mbas vendimit të Këshillit Ministrues, prof. Jokl-in e ëmnoi Organizatuer të Bibliotekave shqiptare me 6 tetuer 1941. Mjerisht ëmnimi, i marrun me gellim qi t'i a kursente Gjuhëtarit të Madh vuejtjet dhe mbarimin tragjik, nuk vjefti. Duhet të mirret objektivisht parasýsh se rrethánat e vishtira të kohës nuk lehtësojshin marrjen e hapave për një Mik të Shqiptarve e jo t'auktoriteteve të fuqishme të cilvet Shqiptarët u drejtojshin me ngulm lutjen për shpëtim të tij. Kjo tregon qi për Mik, mbas zakonit shqiptar, edhe qeverrija e asokohëshme e vendit t'onë nuk dreshti me i a hý njáj pune qi mund t'acaronite marrëdhánjet me ndonjá prej auktoriteteve të fuqishme në fjalë.

Sidoqostë ajo përpjekje mbetet si një dishmí e çmimit qi Shqiptarët ushqejnë për të gjithë ata qi me anën e hulumtimeve shkencore lëshojnë dritë mbi jetën e tynë në kalesë e në të tashme. Në përkujtim të Dashamirit të fisit shqiptar, këtu po botojmë një synthezë të mendimeve të tija kryesore mbi historin e gjuhës shqipe shkruie nga ai vetë.

Gjuha e Shqiptarvet ka mbetur gjer më sot një thjeshtë e gjuhësisë indogermane. Kurse në lëmën e gjuhvet motra një varg i palodhur dijetarësh, kush ka mundur më shum, i rrahën dhe shum herë i zgjidhën gadi të gjitha problemet që paraqet historia e gjuhvet dhe përskrimi i tyre, në lëmë të gjuhës shqipe shum çështje presin zgjidhjen e vet. Atje një godinë gadi e kryer, këtu një ndërtesë, e cila është ngrehur në disa pika, por në pika të tjera mezi duket edhe në themele. Shkaqet për këtë njohje jo aq mirë të shtyrë të shqipes janë të natyrës së mbrëndshme e së jashtme; janë të gjuha vetë, te përzierja e saj me elemente të huaja, te dokumentet ndërlidhnisht të reja të saj, të cilat fillojnë me shekullin e XV; shkaqet e jashtme, të cilat kanë penguar gjer sot një gërmim të thelluar të shqipes, janë një pjesë e fenomenit të përgjithëshëm të prapaniksisë së vëndit në pikëpamje të kulturës, e kjo sjell me vete pengesa në të gjurmuar të djalektevet, në të mbledhur t' imtë të visarit të fjalvet dhe në çështje të tjera kësodore

Gjuha shqipe flitet gjatë bregdetit t' Adriatikut midis paraleleve 39 e 42, në verilindje shkon gjer në Kosovë dhe në Maqedhoni prendimore (Kumanovë, Kaçanik, Tetovë, Shkup, Manastir), në jug e juglindje shkon prej Sarande gjer në mal të Gramosit duke u përpiekur me kombin grek dhe me gjuhën greke, e duke kaluar në Kostur, flitet gjer

në brigjet e liqenevet të Prespës e t' Ohrit dhe në Dibër bëhet fqinjë e djalektevet bullgare të Maqedhonisë. Kombi i Shqiptarvet paraqet probleme tërheqse jo vetëm për linguistin. Kush do të hetojë më imtas kufijt e shqipes nga sa mund të paraqitnim na në këtë skicë të shkurtër, ay le të gjurmojë në veprat e Hahn-it (*Albanesische Studien*), te « Albania » e Barbarich-it, te Aromunët e Weigand-it, në kartat etnografike të Kiepertit, C. Sax-it, ndofta dhe te vepra kartografike e dije-tarit serb Cvijic, e cila është fort me qellime të këqija e duhet përdorur me kujdes e rojë të madhe. Nga këto vepra do të shohim se sa e koklavitur është radhitja e gjuhvet dhe e popujvet në disa vise të skanjevet si në Kosovë, në Maqedhoni veriprendimore, në Novipazar e në breg të Detit Jonik dhe sesi vrulli i pandalur i Shqiptarvet në përhapje ka mundur gjatë shekujvet t' u vejë vulën e fytyrës ethnike të vet këtyre viseve rreth e rrotull. Fryma luftarake e bijvet të paprishur të Shqiprisë zbashku me lodrat e dredhura të politikës byzantine shpuri racën dhe gjuhën shqipe gjer mbrënda thellë në Helas dhe shqiptarzoj vise të përjetësuar nga flladi i kujtimevet klasike, si Atikën, Megaren, Helikonën, Beotinë, Argolis dhe Meseninë, edhe ishujt si Salaminën e pjesërisht Eginën. Por dhe jashtë gadishullit ballkanik, sidomos n' Itali e Sicili, u ngulën shumë koloni shqiptare më të moçmet e të cilavet rrjedhin prej mesit të shek. të 15. Mbrënda kufijvet të Shqiprisë, e cila për linguistin nuk është një me atë krijesë të mbrujtur në rrethet diplomatike të 1913-ës, rron një polem me mëndësi të vrazhdë. Këtu sundon organizimi në bajraqe e fise me pasojt e veta: lidhje e shtrënguar e individit ndaj fisit, ruajtja e « *patria potestas* » (pushteti atnor, marrja dhe shpërblimi i gjakut, detyrë lufte dhe besë). Kuptohet vetvetiu që kjo gjëndje shoqërore ka prekur edhe gjuhën, dhe vegël kryesore të njësimit shoqëror e kombëtar. Ndryshimet e shumta nga djalekti në djalekt janë në lidhje me ndarjen shoqërore, e cila gjer dje nuk kish merritur ende në një njësi shtetnore të ngjeshur e me mungesën e rrugvet nga fisi në fis; por edhe trajtësimi natyror i vëndit ka pjesën e vet në këto dallime të shumta midis djalektevet.

Përgjithësisht të gjitha djalektet e ndryshme vendase të luginavet të malevet, të bregdetevet dhe të fushavet të përshkuara prej lumenjsh hyjnë në dy njësi të mëdha djalektore, në toskërishten në jug e në gegërishten në veri e në qëndër të vëndit. Kufirin pas mendimit të pullit e heq Shkumbini. Por gegërishtja në disa pika kalon përtej lumit në jug.

Sado e mbyllur dhe e ashpër që është toka shqiptare për të huajin, me gjith atë nuk ka qënë kjo një pengesë për ngadhnjesit e huaj t' a përshkajnë këtë pa prerë e qysh prej kohës së vjetër. Këtu ndoqën njëra tjetrën periudhat e sundimit të Romakvet, Gotvet, Sllavëvet (Serbë e Bullgarë), Byzantinvet e Turqvet, dhe vetëm në shek. e 15 me Skënderbeun populli shqiptar gëzoi një periudhë kreshnike, vërtet të shkurtër, por lavdiplote. Megjithëkëtë sundimi i të huajvet nuk ka qënë edhe aq i thellë. Ç'mund të vrenin bashkëkohësit t' onë me ikjen e Turqisë, qe se sundimi i tyre nuk pat ushtruar një ndikim edhe aq të thellë në mbrujtjen e mbrëndëshme të kombit shqiptar, n' organizimin e fisevet e të shoqërisë; gjithë kjo do të ketë ndodhur gjer diku edhe me sundimet më të para. Por natyrisht do të qe gabim i rëndë, të mohohet

MBRETNIA SHQIPTARE

Ministria e Arsimit

Tirane, më

6/7

1941 -XIX

Vr. Prot.

370/33

Shkurtimi:

Gjegje e shkresës Nr. dt.

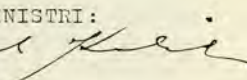
Të nderueshmit Zotni

Dr.Prof.Norbert Jokl

V j e n ë

Tue çmuem veprimtarin t'Uej, qi tash sa vjetë keni zhvilluem rreth ditunis gjuhësore shqipe me anë botimesh të randsishme. Këshilli i Ministravet me vendimin e vet Nr. II28, me 3 Shtatuer 1941-XIX pranoi propozimin e Ministris s'Arsimit për të Ju marrun në shërbim me kontratë për një vjetë kohë, d.m.th. prej 1 Korrikut 1941 deri me 30 Qershuer 1942-XIX si organizatuer të bibliotekavet të Shqipnis me rrogë mujore prej fr.shq. 600 (gjashtëqind).

Jemi të sigurtë se prej veprimit t'Uej arsini i ynë dhe i tanë populli shqiptar do të nxjerrë një përfitim të madh shkencuer. Ju lutemi qi porsa t'a merrni këtë shkresë, të kryeni formalitetet e udhimit e të niseni sa më parë për në Tiranë.

MINISTRI:

279/45-1

ase të zvoglohet ndikimi i sunduesvet të huaj, sidomos ndikimi i elementit latino-romak.

Edhe kështu pra gjuha, sidomos në fjalorin e saj, ka ruajtur mjeta të këtyre ndikimeve. Por a kemi të drejtë, nga shkaku i kësaj përzierje së jashtëzakonshme të gjuhës shqipe, t' a quajmë këtë një gjuhë të përzier, gjuhë mikste, një gjuhë gjysmë-romane? Shkruesi i këtyre radhve beson se duhet t' a mohojë këtë. Për gjuhë të përzier kemi të drejtë të flasim vetëm atëherë, kur ndikimi i huaj ka kapur krejt ndërtesën gramatikore, lakimet e zgjedhimet e fjalvet dhe ndërtimin e fjalivet...

Kush janë Shqiptarët?

Ku duhet rreshtuar shkencorisht gjuha e tyre? Këjo pyetje i ka shtirë në punë shkencetarët qysh se u themelua linguistika. Shum më para sesa të dilte Bopp-i, pra në një kohë, kur linguistika endë nuk ishte e armatosur mirë, u muar me këtë çështje një gjeni si Leibnitz-i, i cili pati në shekull të tij dhe në fillim të shek. 19 disa pasardhës. Nuk duam të zgjatem këtu mbi këto përpjekje të para. Vetëm shkurt po vrejme se Leibnitz-i në letrat e veta pati rasë të bisedojë mbi afërsitë e shqipes me gjuhë të tjera. Për historjanin e Halles, Johann Thunmann, vepra e të cilit e vitit 1774 mundi të çmohet në mprehtësinë e në rëndësinë e saj vetëm nga shkenca e shek. të 19, Shqiptarët për arsye historike janë stërnipë t' Ilirvet të moçëm, një mendim të cilin e pat prekur edhe Leibnitz-i. Te Leibnitz-i e Thunmanni pështetet kryesisht Malte-Brun, i cili në vëll. e 3 të veprës « *Annales des voyages* » (Paris 1809) i kushton kombit shqiptar dhe vëndit që i takon gjuhës shqipe një synthezë të vlefshme. Por lavdija e studimit të shqipes më themelore e me të vërtetë shkencore i takon veprës së Franz Bopp-it. Një shkencë e re pat lindur, diturija gjuhësore indogermane krahasuese dhe me këtë u krijuan kritere të reja për zgjidhjen e problemit të shqipes.

Gjuha shqipe a është gjuhë indogermane? Xylander-i e pohoi më 1835 këtë pyetje, gjithashtu August Schleicher-i, cili u nis nga sistemi i lakimit dhe i zgjedhimit, nga numrorët, etj. Këtij i u shoqërua Stier-i. Por bazat i hodhi Bopp-i me veprën « *Gjuha shqipe në ndërlidhjet e afërsivet të saja* » botuar më 1854, dhe me këtë u përhap e u zhduk çdo dyshim në karakterin indogerman të gjuhës shqipe.

Pas kësaj pyetjeje vjen tjetra: *me cilën gjuhë tjetër indogermane ka më fort të bëjë gjuha shqipe?* Bopp-i u përgjegj në mënyrë të matur e kritike, duke thënë se « shqipja në themelet e saja nuk ka ndonjë lidhje të ngushtë me motrat e saja dhe as që rrjedh prej ndonjerës nga këto ». Përkundrazi bashkëkohasi më i ri, i famshmi August Schleicher, u përpoq t' a nxirte shqipen nga « pala e familjes pellazge » (greqisht e latinisht), duke e afruar më shumë me greqishten. Kjo teori, e cila dukej t' ipte diçka më shumë sesa teoria kritike e Boppit, gjeti antarë edhe pas botimit së veprës së Bopp-it. Këtë teori të Schleicherit e ndoqën dhe disa burra, meritat e të cilvet për studimin e shqipes nuk mohohen, si G. Stier e Italoshqiptari Dhimitër Kamarda në veprën « *Saggio di grammatologia comparata sulla lingua albanese* », Livorno 1864. Ideja e vjetër e Thunmannit dhe Malte-Brunn-it për zanafillën ilire të

shqipes nuk u prek prej Boppit. Ajo gjeti antarë në historianët Niebuhr dhe Fallmerayer, te linguistët Kopitar, Benfey, Miklosich, Diefenbach dhe te albanistët Leake dhe Hahn. Hahn-i që i pari, i cili në zgjidhje të këtij problemi solli një përparim medotik të vërtetë, duke u përpjekur të spjegojë emra të moçëm vëndesh ilire me anë të fjalvet shqipe, një metodë parimisht e drejtë e që solli fryt disa herë te Hann-i, Veçse Hahn-i besoi se në të gjykuar zanafillën e shqipes duhej edhe termi i mjegullt i Pellazgvet, duke i quajtur Pellazgët baras me Ilirë. Mjeshtri i gjuhësisë shqiptare, Gustav Meyeri, me kritikën e vet e hoqi këtë muranë dhe e quajti shqipen me fjalë të peshuara një epokë të djalektevet të lashta ilire. Duke sjellë në veshtrim nëshkrimet e mesapishtes, të një degës s' ilirishtes së shpërngulur n' Itali, dhe mbasi patën treguar rrugën Stieri dhe Meyeri, dijetari danez Sophus Bugge dhe sidomos Paul Kretschmer-i mundën të sjellin argumente të reja për ilirizmin e gjuhës shqipe. Kretschmer-i që ay që hetoi dhe qëndrimin e shqipes ndaj gjuhës së Venetvet, një komb ilir pas traditës së moçme, dhe i caktoi venetishtes vëndin e posaçëm të njëj djalekti ilir verior përkundrejt ilirishtes jugore që përfshin mesapishten e sot shqipen; kurse Pedersen-i shkon më larg dhe e mohon fare karakterin ilir të venetishtes, e siç duket, me të drejtë. Rrugën e treguar prej Hahn-it që pat spjeguar emra visesh ilire me mjete të shqipes, e ndoqi me përfundim të mirë Gelzer-i. Dihet se mbi këto çështje nuk është thënë fjala e fundit. Megjithëkëtë janë sjellur argumente të rënda që flasin në dobi të theorisë ilire. Argumente që edhe kundërshtimet e Hirtit nuk kanë mundur t' i përmbysin. Kundër theorisë së Hirtit që thotë se Shqiptarët janë Thrakas, mund të sillen shumë pika të natyrës gjuhësore. Megjithëkëtë ka gjasë se edhe kombit thrak i takon një pjesë në mbujtjen e kombësisë shqiptare, siç e pat parë largshikuesi Thunmann dhe siç duket kjartas nga sa ka shkruar Karl Patsch-i mbi identitetin e emrave të vendvet, lumenjvet dhe malevet në Thrakë e Ilirë. Në këtë mënyrë del një synthezë e të dy theorive të përkundërta, synthezë që nxori Baronin Franz Nopcsa, i cili mendon se shtresa thrake erdh e u mbulua prej njëj shtrese ilire.

FRANCESCO SOLANO

MANUALE DI LINGUA ALBANESE

Elementi di morfologia e sintassi — Esercizi — Cenni sui dialetti

pp. VI-169 - Lire 2.500

Corigliano Calabro — 1972

Rivolgersi a :

Zjarri (Il Fuoco) - Vico 1, Roma - 87069 S. Demetrio Corone (CS)

Përtej buzmit fisnor

nga P. VINÇENC MALAJ e A. DE GENTI

Ndër rrethet studjuese shqiptare është e ditun se në kohnat e përmbysunës mjaft burra gjakut shqiptar, për mos më thanë shumë, janë ternisë në vise e popuj të ndryshëm, tue gjetë andej një truall mât të lirshëm shfrimi. Njifen plot prÿjsa ushtarakë shqiptarë qi kanë shkri jetën e vet për të tjerë si edhe mjaft burra shteti, mos me përmendë njerz kulture e mjeshttra zejesh.

Na pelqen ktu me zanë ngojë një muziktár rus të qindvjetit të kaluem të quejtun *Vladimír Georgieviç Skanderbeg-Kastriot*. S' duem me u qitë shteg mendimi historishkruesvet, se ata kto gjâna i dijnë a duhet t'i dijnë, por per ata qi u pelqejnë kureshtimet vleruese. Nuk duem e as nuk mundemi m'e bâ arbrore ket figurë të shqueme të kulturës. T'a lâme me njenën anë historiografin qi është teper kryefortë; por s' mundemi mos me i kushtue qoftë edhe dy fjalë këtij mbiemni qi shqiptohet *Skanderbeg*, e per mâ teper edhe *Kastriot*. Trashiguesi i këtij mbiemni duket qi ka pasë një qellim teper të prëm me e theksue mbiemnin e vet të dyfishtë sidomos në një trevë ku dallimi i njerzve është i lehtësuem prej atësis, siç është në rasën t'onë atësija Georgieviç. S' duhet harrue, prá, se edhe emni *Georg* domethanë *Gjergj*.

Gjithnji per kureshtarët permendim se me 1879 Comm. Carlo Padiglione në librin e vet *Di Giorgio Castriota Scanderbech e de' suoi discendenti* (Napoli 1879, p. 48-49) me të drejtë thotë se kanë pasë dalë shumë asish qi për me pasë leverdina të ndryshme vetiake i kanë mveshun vedit një mbiemen titulluer të ndonji dere në zâ. Me ket rasë Padiglione permend keto fjalë për muziktarin rus qi kujtuem mâ nalt : « ... ed anche ora leggiamo esser morto a Moghiliiev sul Dnjeper al 27 febbraio 1789 Vladimir Georgieviç Castriota Scanderbeg, che si disse anche discendente del gran capitano ».

Sidoqoftë e interesantshme është se tash në Bashkimin Sovjetik muzikstudjuesi moskovitas Grigorij Bermand po merret me studimin e krijimtaris muzikore dhe jetëshkrimin e Vladimir Kastriotit. Studjuesi sovjetik thotë se në një numer të një së përkohëshme kulturore qi dilte në Pjetërburg nga fundi i qindvjetit të kaluem patë qenë shtypun edhe një fytyrë (*portret*) e Skanderbeg-Kastriotit, një nga muziktarët-kompozitorë të shquem të kohës së vet. Simbas kërkeses s'onë, Grigorij Bermand na thotë se të përkohëshme të ndryshme ruse kanë shkruer për Skanderbeg-Kastriotin, sidomos e përkohëshmja në zâ « *Rúskaja Stariná* » (*Kalesa Ruse*) për vjetin 1875, nn. 2, 4, 6 dhe 7, si edhe *Vjetari kumtues* i nënoficeravet të gardës ruse.

Simbas të dhanave të mikut bujar sovjetik shënojmë këto :

Vladimir Georgieviç Skanderbeg-Kastrioti, toger i gardës perando-

rake të regjimentit « Kirsanov », nuk ka një datlindje të preme; mendohet se ka lindë rreth vjetit 1820 dhe ka dalë në pensjon në vjetin 1842. Æsht marrë me muzikë që në moshë të njomë tue pasë mësuesia privatë. U miqasue shumë me klasikët e muzikës ruse, me të famshmit Mihail Glinka e Aleksandër Dargomizhskij. Vladimir Kastrioti ishte pjesëmarrës i përhershëm i mbramjeve muzikore të Glinkës dhe Dargomizhskit. Pati një afrim shpirtnor sidomos me Dargomizhskin, tue shfaqë mandej parafjalën e vet të famshme: « *Dishroj qi muzika të shprehi fjalën* », qi ishte një gjã e ré aso kohe. Ky parim ndihet për së tepermi në romanzet e Skanderbeg-Kastriotit të kompozueme simbas poezive të poetit të madh rus J.M. Lermontovit të qindvjetit XIX. Kuarteti i tij prej veglash me tela ka pasë marrë çmimin e naltë të Shoqnís muzikore ruse për vjetin 1861, çmim qi u jepej vetëm vlerave mjaft të nalta artistike.

Skanderbeg-Kastrioti pati shkruie edhe shumë vepra kritike muzikore. Æsht rrejtun deri sot artikulli i tij « *Landë mbi jetëshkrimin e Dargomizhskit* ».

Simbas burimeve ruse, Vladimir Kastrioti vdiq me 1879, në një moshë mjaft të pjekun mbas një veprimtarije të gjanë artistike qi denjësisht i a lën në hije aftesín e tij si ushtarak në regjimentin e privilegjuem « Kirsanov », ku kishin të drejtë të ushtronin karjerën ushtarake vetëm pinjoj dyerësh fisnike të shqueme.

Tue u kthye edhe një herë tek fillimi i këtij shkrimi, duem me i shkoqitë lexuesit kureshtar se në shkrimet e tyne auktorët rusë e sovjetikë (*Zajcev Oleks* në « Shqiptarët e Ukrainës », *Kotova N. V.* në vëllimin 13 « Shkrime shkencore të Institutit të Slavjanologjis », *Derzhavin* në « Etnografija sovjetike » etj.) na thonë me dishmi bindse për nguljen e disa tojjeve shqiptare në trevat jugore të Rusís, sidomos në Ukrainën e sotshme. Fjalori Enciklopedik rus i shekullit të kaluem në vëllimin e I, f. 362 bãn fjalë edhe për disa taborre shqiptare t'organizueme në Rusí prej kont Orlov-Çesmenskit, ishin t'ashtuqejtunët taborre epirotase qi sherbejshin në flotën ruse të Detit Zi. Taborret epirotase mã vonë u shkrinë e u bãnë një regjiment kamsorije qi me 1857 u suprimue krejt.

Shum vlera shqiptare kanë lulzue n'dhena t'hueja të perparueme, kur kombi ynë i vorfën kishte nevojën mã t'madhe për to. Sidokjoftë, dhe ata njerz gjakut t'onë qi e derdhën fuqin e tyne krijimtare jashta vendit, mbesin gjithmonë një dishmi e qartë e aftësis qytetnore të fisit arbnuer.

Gjellë të vendit t'onë

(Shif « Shêjzat », n. 1-4 të vj. 1972, faqe 62-66)

45. - Mish e lakna.

Me marrë një kilo mish lopet o dashit si të jenë qefi, por mishi duhet me kë në i majm e me vû me zie bashkë edhe një çerek mish thjut të freskë për me dalë laknat të majme, e në kjoftë se mish thiut i freskë nuk gjindet atëherë me marrë pak pakë përshutet e m'e zie bashkë një copet e mbasi mishi të jenë m'nji çerek të ziemit me i qitë me zie bashkë me mish një krye o dý krena laknash të bardha e me i pré si për lakna qi vëhen në teqe e krypë e byber e duhet me i lânë me zie deri sa të ziehet mishi e me i lânë me pak fort lang se hahen me lugë.

46. - Mish thjut me voe.

Me marrë peshkun e thjut e m'e pré grima të vogla e me vû m'e zie m'nji fultere me krypë, pak új e n'e mbram me i qitë pak tlyen e kur të jenë kuqë e zie me rrahë voe të bardh e të kuq bashkë e pak byber e me i fergue me këtë mish e voet me ndejë tuj i përzie qi mos të njiiten e me i lânë voet but qi mos të forcohen.

47. - Mish viçit të ferguem me voe.

Me marrë gjysë kilit mish viçit në kosnë të mirë e m'e pré grima grima e me pré hollë edhe 2 qepë jo fort të mëdhaja e tlyen e me i vû m'nji fultere tânë bashkë e mandej me i kuqë tuj i qitë ka 'i pikë új, deri sa të bâhet e masi të jenë bâ mishi me i qitë voe të rrahuna si të jenë qefi; e krpë e byber e me ndejë tuj i përzie voet qi mos të niiten.

48. - Mish lopet me voe.

Me marrë gjysë kilit mish lopet ngiet ombolos (?) e m'e pré grima të vogla e m'e zie m'nji kusë e langun me i a shterrë kryekëput tuj zie bashkë me mish, e mbasi të jenë zie me pré hollë 2 qepë e me i kavertisë mirë me tlyen e mandej me i qitë me kavertisë bashkë me qepë e me i qitë krypë e byber e mandej me dash të me i qitë voe të rrahna mbrenda ose me pasë qefë edhe m'e hangër pa voe.

49. - Zog pulët jahni.

Me pré një zog pulët 5 o 6 copash e m'e vû m'nji kusë me kavertisë me një qepë të préme hollë të vogël me tlyen deri sa të kuqet e tuj qitë ka pak mollartartë, e mbasi të jenë kuqë m'e hjekë prej zjermit e me i qitë një lugë miell grunët e m'e perzie mirë e mandej me i qitë új deri sa të mblohet pulastro o lang mishit në vend t'ujit se del mâ i mirë e me vû me zie e krypë e byber e mbasi të jenë zie me rrahë një voe, të kuq e të bardh bashkë e me i qitë këtë jahni, por langun duhet me i a qitë kadalë voes qi mos të piquet voeja e mandej me i a qitë

syprî zogut të pulës e me përzie kadalë. Lang duhet me bâ një pulastro për dy çinija. Me pré bukë hollë për kush të doën në sofër m'e qitë mbrendë në kët lang të zogut të pulës.

52. - Jahnî kîjit.

Me marrë tre çerekë kilit kîh (kingj) në koshë e një krye kîjit e me i vû m'nji kusî me pak tlyen e një qepë të préme hollë e me i kavertisë tânë bashkë e n'e mbram me i qitë edhe pak mardanoz të prém hollë me kavertisë një pak e mbasi të jenë kavertisë m'e hjekë prej zjermit e me i qitë një lugë miell grunit e me përzie mirë e mandej qit me zie új o lang mishit qi me kët lang me mbetë 3 çinija, e voe me ufull me i qitë si langut të zogut të pulës qi ásht në n. 49.

53. - Mushkëni shkodrançe.

Me marrë 2 mushkëni kîjash (kingjash) të bardhë e të zezë tânë bashkë e m'e pré grima të vogla por të bardhën me i a pré copat mâ të vogla se fryhet e me i qitë qepë të préme hollë, mardanoz, krypë e byber e pak új e me i vû tânë bashkë me zie m'nji fultere e mbasi të jenë zie duhet me i kavertisë mirë me tlyen të vet, por sa të bâhet me i hanger me shpejt se për ndryshe i shkon lezetî. Tlyenin me i a qitë kur të vëhet me zie e tlyen me i qitë mjeft.

57. - Eshke vîçit.

Me marrë gjysë kilit eshke vîçit me gjith majm të vet qi ka e m'e pré copa të vogla e me i grî hollë 2 qepë të vogla e mardanoz e pak voj e pak tlyen e me kavertisë mirë e mandej me i qitë új e m'e zie e krypë e byber e m'e lânë në lang të vet, pse ahahet me pirû.

63. - Gjuhë lopet të krypun në shpî.

Me marrë gjuhën e lopës mâ parë m'e fergue me hudur fort e me i qitë pak rozmarî e krypë e m'e lânë 24 sahat e me i vû një gûr syprî e mbas 24 sahatsh m'e vû me zie e mandej me dashtë m'e bâ n'umido o jase m'e lânë të zieme, por me zie duhet fort.

67. - Kumbuj (kunguj) haes të mbushun.

Kumbujt nuk duhen me kënë as tepër të vogël as të mëdhaj e me i krue mirë mbrendë me një thikë e mandej me i shtypë mish lopet në koshë e pak majm lopet edhe atëne bashkë por duhet qi me kënë i mirë e me i qitë edhe mardanoz e pak qepë të préme hollë, krypë e byber e pak fort oriz e me i perzie tânë bashkë e mandej me i mbushë këto kumbuj e me vû me lang mishit me zie e mos me kënë lang mishit vëhen me zie edhe me új e pak lang mollatartet të freskë e me i lânë qi të ziehen mirë e me i lânë në lang të vet.

68. - Kumbuj të mbushun me i bâ në teqe.

Me kavertisë me tlyen mâparë pak qepë të préme hollë e mandej me shtypë mish lopet në koshë e me kavertisë edhe mishin një pak me qepë e pak mardanoz, krypë e byber e, mbasi të jenë kavertisë, me krue kumbujt mirë e me i mbushë e me i vû në teqe me tlyen e me i kuqë kadal-kadalë tuj i qitë kapak mollatartë të freskë e lang mishit, deri sa të bâhet e mandej me i lânë në lang të vet.

70. - Patrixhâna (patëllxhâna) të mbushun.

Patrixhânat e mbushun bâhen si kumbujt qi janë numer 68, por patrixhânat

përpara se me i mbushë duhet me i fërgue në tlyen e mandej me i mbushë e me i bâ si kumbujt.

71. - Patë, bibë o pulë të pjekun në furrë të mbushun.

Me marrë patë o bibë o çka le të jenë m'e krypë e me i qitë byber e mandej m'e mbushë e, mbasi të jenë mbushë m'e qepë me pë, se ndryshe i del içi e mandej m'e pjekë në furrë e sypri me i qitë tlyen. Içi bâhet: mâ parë me kavërtisë me tlyen pak qepë të prëme hollë me tlyen mjeft e mardanoz e 3 o 4 mushkënjë pulash copa as të vogla as të mëdhaja e me i fërgue mbasi të jenë kavërtisë qepa bashkë me kët qepë e mandej m'e hjekë zjermit e me i qitë pak rrush pa bërthamë e 2 o 3 bukë (të bardhë) copa të vocra e krypë e byber e me i përzie tânë bashkë e pak fort sheqer si të jenë qefi e mandej me i vù pak në zjerm, por tlyen duhet me pasë mjeft se buka e pi e mandej me mbushë me kët iç.

72. - Patë të pjekun në furrë me petë nëntë.

Me pjekë patën në furrë me krypë e byber e tlyen mbasi të jenë pjekë m'e bâ një sfogliata (petë të hollueme vndue njâna mbi tjetrën - Sh. Red.) në një teqe jo të vocër e mandej m'e lânë gjith unji e m'e vù në një çini rrumbullake e m'e prë patën copa, m'e vù sypri kësaj petë e me i qitë langun e majmîn e patës sypri.

73. - Mish n'ufull (uthull).

Me marrë mishin e lopës në koshë të mirë m'e qitë n'ufull, krypë, byber e pak rozmarinë e thalba hudret e m'e lânë n'ufull 24 sahat e masandej m'e hjekë prej ufllet e m'e kuqë kët mish në tlyen e mandej me hjekë mishin e me kavërtisë mjeft qepë të prëme rriska të gjata e pak mollatartë e mbasi âsht kavërtisë qepa me vù mishin bashkë e me i qitë új sa të kenë mjeft e pak kanele e pak ufull qi ka ndejë mishi mbrendë, por jo hudren e rozmarinen, me qitë me zie me mish. Mishin mbasi të bâhet m'e lânë në lang të vet.

74. - Mish me lëmue.

Me marrë një kilo mish të mirë në koshë e m'e vù në një teqe me új, krypë e byber e 3 o 4 qepë të prëme rrumbullak e me shtrydhë dy lëmoj, e gjysë vónj të mirë e gjysë tlyen e me i zie tânë bashkë, e mbasi të jenë zie qi ka shterrë tânë ujin e ka ndejë në lang të vet atëherë m'e kuqë tuj i qitë kapak kapak lang mishit.

77. - Bâme me mish.

Me grî qepë rriska të mëdhaja e me i përzhitë me tlyen, mbasi të përzhiten me i hjekë e me përzhitë edhe bâmet (por bâmet mâparë me i zie fort me új e mandej me i kullue) mbasi të kullojnë me i kuqë fort e me i hjekë. Mandej me kuqë edhe mishin, por m'e bâ grima të vogla e m'e rrahë. Mbasi të kuqen të gjitha me i marrë e me i stivue në tavë mâparë qepen mandej mishin e bâmet, edhe mollatartë, por mollatartës me i hjekë lëkurën e m'e grî hollë atbotë me i qitë me i zie, deri sa të bâhen. Mishi duhet me kënë mish lopet.

78. - Plandësa jahní.

Mâparë me zie plandësat fort e mandej me i prë copa të vogla, por mâparë me përzhitë qepë të prëme hollë me tlyen e mandej plandësat bashkë me qepë e pak mardanoz, e mbasi të përzhiten fort me i qitë pak miell e m'e përzhitë edhe

atë pak e mandej me i qitë langun e vet e me lânë me zie një grimë herë, mbasi të bëhen me rrahë një voe të kuq e të bardhë bashkë e me i qitë 2 o 3 lugë ufull si të jenë qefi, e mandej me i a qitë kë të voe kadalë mbrendë sikur i qitet panadës që mos të piquet voeja e mandej kush të doën me pré pak bukë hollë e me i qitë mbrendë si zuppa, se këta plandësa duhet me i lânë me bajagi lang.

86. - Trû vçit të fergueme si petlla.

Me zie përpara një trû n'uj pak fort e mandej me i hjekë tânë lëkurat që ka e me i qitë m'nji sahan e me përzie me lugë fort që mos t'jesin copa të vogla e me i qitë krypë e byber e një voe, të kuq e të bardhë bashkë, e pak miell grunit e me i përzie mirë e mandej me i qitë me lugë e me i fërgue në tlyen si petllat. Me dashtë i qitet syfri lëmue e sheqer (dy lëmoj të shtrydhun me një tri lugë uj e sheqer shum si të jenë qefi).

89. - Mish « alla Greca ».

Me marrë ombolo (?) lopet e m'e pré hollë e rrumbullak e m'e lye me miell grunit e m'e fergue pak fort në tlyen, mandej me pré qepë mjeft hollë e m'e kavertisë mirë tuj i qitë ka 'i pikë mollatartë e n'e mbram edhe pak mardanoz të prém hollë e, mbasi të jenë kavertisë, me i qitë edhe ombolon që është fergue përpara me gjith at tlyen që ka teprue me këtë qepë e m'e fergue një pak gjith bashkë e mandej me i qitë kapak lang mishit deri sa të bëhet e krypë e byber e pak argjivish (noce moscata), të renduem e m'e lânë me pak lang.

102. - Çibapë.

Me marrë mish vçit në koshë e m'e pré copa të vogla e m'e vù në hell, por duhet me vù per gjith copë ka një grimë pakë thjut të bardhë përshutet të préme hollë, e kush ka qef edhe ka një gjeth salvia (sherbelë) e me i qitë krypë e byber e m'e lye shpesh me gjysë voj e gjysë tlyen.

103. - Çibapë o mushkëni vçit o thjut.

Me bā mishin në hëll si është në numer 102, por m'e pré copa edhe mushkënin e m'e vù barabar si mishin, por mushkënin duhet m'e vù tânë n'njënë anë që me i bā mē pak zjerm se mishit pse rri mē pak m'u bā.

105. - Mish thjut me tāmbe (qumshët).

Me marrë mishin e thjut ombolo e m'e vù në teqe me tlyen e m'e kuqë, mandej me i qitë ka 'i pikë uj deri në gjysë të ziemit e mandej me i qitë tāmblin deri sa të ziehet e krypë e byber e m'e lânë me pak lang.

112. - Lëpur n'ufull.

Leprin mēparë duhet m'e lā fort e fort e m'e lânë me kullue ujin mirë, por m'e lânë unji. Me vù në një kusī një liter e gjysë o mē tepër ufull me vlue me 4 gjeth lari, 4 thalba huder e pak rozmarinë e mandej me i a qitë leprit syfri deri sa të mblohet e krypë e byber e me i vù një çini me një gur syfri e m'e sjellë kajherë e m'e lânë n'ufull 24 sahat. Me shtypë hollë fort një copë pakë thjut të bardhë përshutet e një thalb hudret e me vù m'nji teqe me tlyen të freshkë bashkë me vlue e mandej me dā leprin 4 copash e m'e kuqë mirë e edhe kryet se i bān langun e mirë e mandej me i qitë lang mishit tânë me një herë e pak ufull me i qitë që ka ndejë mbrendë e 2 gjeth lari e një grimë rozmarinë. Në gjysë të ziemit duhet me vlue bajagi tlyen e me i a qitë leprit syfri, kur të jenë tue zie se i nep

lezet e trashon langun. Leprin duhet m'e lânë me pak lang se ndryshe nuk âsht i mirë. Përpara se me çue leprin në sofer me i a hjekë kryet, larin e rozmarinin.

113. - Lëpur me vënë të bardhë.

M'e lá leprin fort e fort me új e mos me i lânë aspak gjak e mandej m'e lânë një disá sahat n'új e n'ufull e mandej me i shtypë hollë një copë pakë thjut të bardhë përshutet me një thalb hudret e gjysë tlyen e gjysë voj të mirë e m'e vù në teqe me një qepë jo fort të vogël të préme hollë e leprin m'e bâ copa copa e m'e vù bashkë me qepë e m'e kavertisë mirë e mirë, deri sa të kuqet e mandej me i qitë lang mishit, deri sa të bâhet e një gotë vënë të bardhë e pak rozmarinë, krypë e byber e m'e lânë me pak lang.

123. - Mish të ziëm grima të vogla me qepë.

Mâparë me kavertisë qepë të préme hollë me tlyen e mbasi të jenë kavertisë qepa m'e pré mishin e ziëm grima të vocrra e m'e kavertisë bashkë me qepë e me i qitë krypë e byber e me pasë qéf me i qitë pak voe të rrahuna n'e mbram, jase m'e lânë pa voe.

161. - Patrixhâna në tavë.

Me i pré të hollë e të gjatë patrixhânat e masandej me i qitë krypë e me i lânë qi t'i hán krypa e me i vù një çiní syfri me një gúr të vogël, e mbasi të lëshojnë ujín me i fergue në gjysë voj e në gjysë tlyen e mbasi të jenë fergue patrixhânat me i hjekë lëkurën mollatartave e me i pré copa copa e me i kavertisë edhe ato një pak e mandej me i qitë m'nji tavë gjith bashkë e pak mardanoz e një grimë huder të shtypun hollë e vojín qi janë fergue e me i përzhitë tanë bashkë, deri sa të jenë bâ.

164. - Patrixhâna në shpüzë.

Me i vù patrixhânat rreth e rreth zjermit në shpüzë deri sá të jenë bâ. Kur janë bâ njihen pse bâhen të butë fort e mandej me i hjekë lëkurën e me i grí me lugë e me qitë krypë e byber e një fice huder të shtypun fort e voj mjeft e me i rrahë fort me voj e mandej me i vù m'nji çiní e me i qitë pak voj syfri e një fice byber.

166. - Groshë të njomë në tavë.

Me i a dliirë mâparë péjt qi ka grosha e mâ mirë me i a pré dý ânët kapak me thikë e mandej me kavertisë disá thalba hudrash me gjysë voj e gjysë tlyen e mandej hudren me i a hjekë e me i qitë groshën mbrendë me krypë e byber e m'e kavertisë mirë deri sa të jenë bâ e n'e mbram me i qitë pak mardanoz.

171. - Patate « alla Greca ».

Mâparë me pré qepë të holla e të gjata e me i kuqë në tlyen e mbasi të jenë kuqë qepa m'e hjekë e me i qitë patatet me i kuqë edhe ata, por patatet duhen me kënë të kuqe pse ata janë mâ soj i mirë e jo me i zie përpara por me i dliirë e me i zgjedhë të vogla e soj të fortë. Mbasi të jenë kuqë patatet me i hjekë e me i qitë një fice miell grunit e me i kavertisë pak, e pak mardanoz e mandej me i qitë lang mishit e me qitë mbrendë patatet e qepët e edhe pak mardanoz të pakavertisun e krypë e byber e me i lânë me zie tânë bashkë, por me i lânë me pak lang.

Kronikë Kulturore

THE XXVth ANNIVERSARY OF THE PERSECUTION OF THE CATHOLIC CHURCH OF ALBANIA COMMEMORATED IN CALIFORNIA

A Memorial Ceremony honoring the Catholic Church of Albania was held at « Bellarine College » in San Jose, California on March 5, 1972 on the occasion of the *Twenty Fifth Anniversary of the Persecution*.

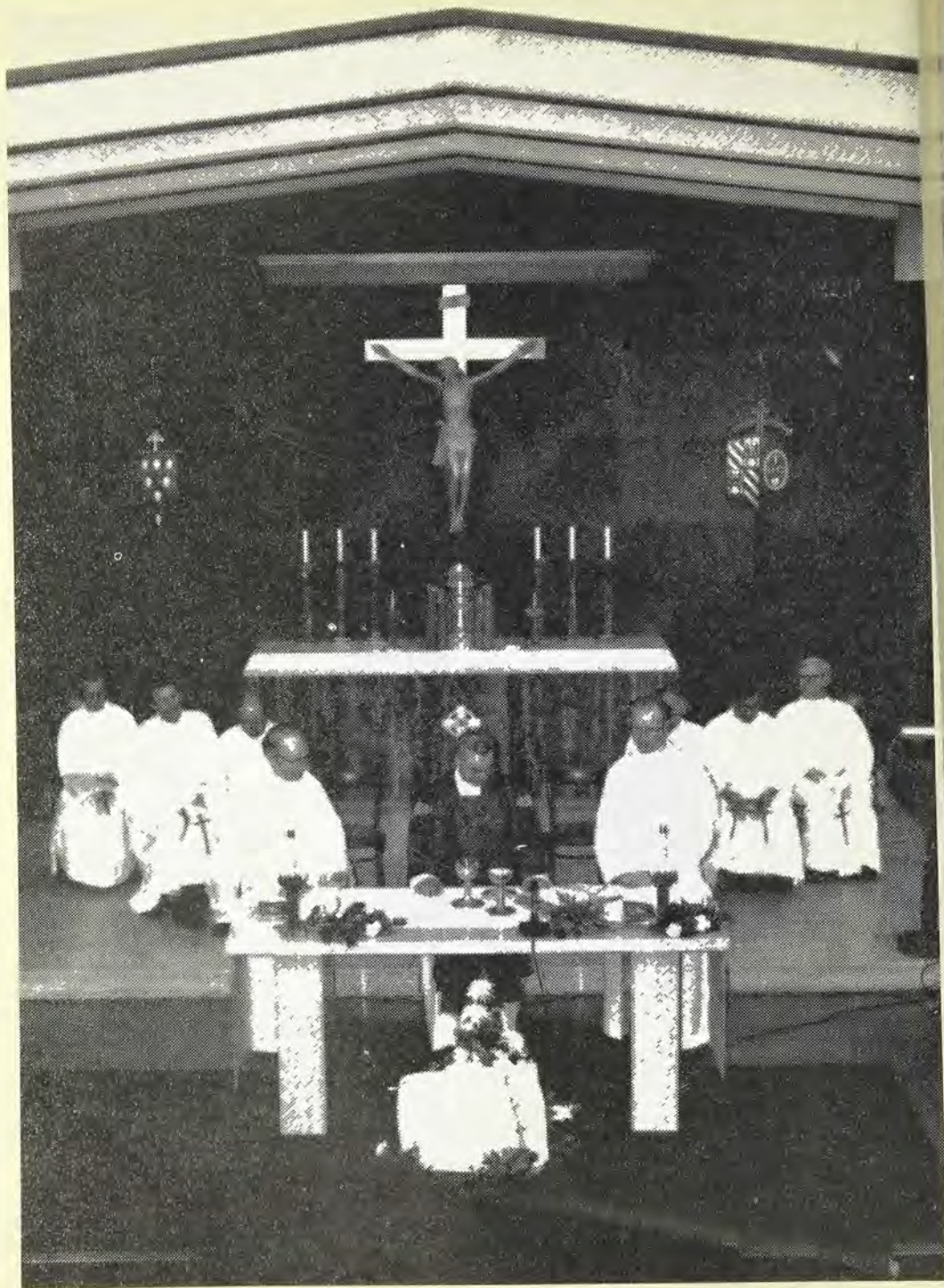
Attending the Memorial Day Celebration were over 100 Albanians, Italo-Albanians (*Arbëresh*) and American friends. The Concelebrated Mass was offered by *Very Reverend Leo Gabriel Neal*, OFM. Conv., President of American Albanian Charity of Detroit, Michigan, as Chief Celebrant. Assisting him were *Rev. Jerome J. Sullivan*, S.J., representing the University of San Francisco, *Revs. James L. Torrens*, S.J., *Patric J. Carrol*, S.J., *Edwards V. Warren*, S.J., *Salvatore Tassone*, S.J., *Donald J. Duggan*, S.J. and *Paul J. Goda*, S.J., representing the University of Santa Clara, California.

During the Mass a selection of eight readings relating to the different aspects of the cultural, religious and patriotic life, and activities of Albanian Catholic clergy were read by Revs. Concelebrants in a moving manner. The sermon by Father Leo started with His Holiness Pope Pius XII's « PRAYER FOR THE CATHOLIC CHURCH OF ALBANIA », and continued with the tragedies of that country. His deeply religious and philosophical interpretations and contemplations, enriched with a fatherly diction and breathtaking pauses touched the hearts of the congregation and brought tears to many eyes.

Albanian religious music composed by *Rev. Mikel Koliqi* and others was played on violin by *Rev. Frederick Tolleni*, S.J., and *Mrs. Mary Queen* accompanied him on the organ. The church was especially decorated for this occasion with flowers, and the American and Albanian flags were displayed on the altar.

During the offertory procession the Memorial Scroll was brought to the altar by the nuns, and the celebrant displayed the names of the Martyrs while the flower girls encircled the Scroll with roses.

After the Mass *Fr. Geary* greeted the guests in the Reception Hall, where the documentary photos, books, magazines, brochures and the enlarged Honorary Roll with names of the Martyrs were displayed. There *Mr. Djafer I. Deva*, former Secretary of State of Albania, honored his executed friend, *Fr. Anton Harapi*, in eulogy. After his speech refreshments and albanian desserts prepared by Albanian ladies and girls were served and memory photos taken while albanian music on records was going on.

Chief Celebrant Fr. Leo and the other concelebrants praying after the Scroll was displayed

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Ing. Djafer Deva, President of the League of Prizren and former Secretary of the State of Albania, eulogizing Fr. Anton Harapi

[Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades](#)

THE ALBANIAN CLERGY WHO PERISHED BETWEEN 1944-1974

ARCHBISHOPS

Gasper Thaçi Vincenc Prendushi

BISHOPS

Franço Gjini Bernardin Shillaku
Gjerasj Vllasë Luigj Bumçi

MONSIGNORS

Juël Bonati Tomë Lask
Mikoll Deda Ndre Lufi

ARCHDIOCESAN PRIESTS

Nikoll Sheqeti Luigj Prendushi
Mark Gjini Mikoll Laska

Mark Bicaj Rrok Frisku

Pieter Gruda Jod Malaj

Luigj Kovaci Ndre Zadeja

Luigj Mantoja Alfons Traci

Luigj Muzaj Anton Muzaj

Luigj Peci

Mark Shillaku

Pieter Çuni

Zef Marksen

Zef Shtufi

Mark Hasi

Hidoc Zoqaj

Jak Bushati

Rrok Gjuraç

Lazer Zubani

Franço Gjuraç

Dikolle Dodaç

Ejell Bega

Markin Dedaç

FRANCISCANS

Leq Luli Anton Harapi
Gjon Shillaku Madi Prendushi

Çlirion Nikaj Vincenc Prendushi

Paç Dodaj Bernardin Palaj

Serafim Kodra Bone Gjega

Madin Shturaj Leonard Shajkaj

Ushëq Miraj Rrok Gurashi

Pashko Prethaj Alexander Lullaj

Silvester Hila Lorenz Mitrovci

Domenik Meci Filip Mazreku

Gasper Sumba Leonard Tagaj

Leonard Tagaj Pashko Gledaj

Rugosin Athiku Rrok Gurashi

Leon Kabashi Mikel Miraj

Gjerasj Lumaç Marjan Preta

Ferdinand Pali Bernardin Lushaj

Marin Shteti Pashko Serraj

Shenis Malaj Çoni

JE SUITS

Gjon Fazati Dardaj Bajram

Hidoc Saraci Jus Vllasj

Florian Berisha Zef Saraci

Mark Bushaj Gjon Beretaj

Adalbert Ljaja Pieter Zoraj

Paç Marrovci

GREEK-CATHOLICS

Papas Mikaj Jusaj Papaç Beraj Dodaç

SEMINARIANS

Mark Çuni Gjon Tusha

Mark Zadrina Agostin Gjini

Your flag waves in the shade,
Church of Albania:
while your sons wander in exile!
Your Sanctuary rears the temple,
as your martyrs rest in the dusk
The job you do in the heart
is the sacred
who rest for heaven
In the shade of the Cross!
Amen!
Father of hopes, Church of Albania,
flower of the alliance which inspired

by Luigj, Melli Gossard

SISTERS

Dominica Ljaria Pjerna Leka

Luqja Bardhamoli Ester Dajçi

Alberta Hila Imelda Zojzi

Margarita Vullaj Josefina Baragjati

Among the distinguished guests were present also the notable writer, *Prof. Nelo Drizari* from Carmel, Cal., *Prof. Adalbert Fekeçi*, Chairman of the Albanian Department at Presidio of Monterey, Cal., the Italo-Albanian *Dr. Carl Perrota* and others. Albanian national costumes were worn by several Albanians.

The Congregation missed the presence of an Albanian Franciscan Father living in California, who, it seems, was busier with other activities; however Albanians in California and elsewhere are deeply thankful to Father Leo and the whole Concelebrating group for their earnest support, recognition, devotion and sympathy to Albanian sacrifices.

One cannot pass by without mentioning here the Assistant Chaplain and student at the University of Santa Clara, Cal., *Mr. John Sinishta*, who has been the main source of information, and a dedicated activist in realizing such a successful and meaningful anniversary.

SPECIAL NOTE:

During the summer of this year a brochure entitled « ALBANIAN CALVARY » dedicated to this commemoration will be printed. It would contain the main features of the sermon, the speeches by Father Leo, Rev. Geary, and Ing. Deva, President of the *League of the Prizren* in Exile, illustrations from the celebration, and other pictures relating to the persecution. Also different articles by *Dr. Rexhep Krasniqi*, *Rev. Zef. Valentini, S.J.*, *Mr. Sami Repishti*, *Prof. Arshi Pipa*, *Mr. Ilir Bali* and others would appear in it.

Participants in the ceremony are kindly asked to notify the publisher if they do not want their pictures or names appear in the brochure, which would be distributed upon receiving of \$1 through this address:

Box 881
University of Santa Clara
Santa Clara, Ca. 95053

The Reporter

* * *

PER UNA POLITICA ITALO-ALBANESE

I collaboratori della rivista « Arza », che si identificano con i membri del Circolo culturale « G. De Rada » di S. Cosmo Albanese e che già l'anno scorso hanno fatto sentire la loro voce organizzando assieme al Circolo « Besa » di Roma un convegno dei circoli italo-albanesi di Calabria, quest'anno hanno chiamato a raccolta un numero più vasto di cultori italo-albanesi appartenenti a circoli, associazioni, équipes di varie riviste. Hanno preso parte alla riunione circa 80 persone. E' stato presente anche il vescovo di Lungro G. Stamati che ha porto il saluto della diocesi, ha invitato a superare certi deleteri particolarismi e ha augurato all'assemblea di trovare una « linea comune articolata nell'insieme ».

Il convegno ha avuto luogo l'8 agosto u.s. a S. Basile e si è discusso sul tema: « *Per una politica italo-albanese: pluralismo e coordinamento* ». I partecipanti portavano la voce delle associazioni quali la UCIA (Unione Comunità Italo-Albanesi), l'ACIA (Associazione Comunità Italo-Albanesi), l'AIADI (Associazione Insegnanti Albanesi d'Italia) e delle riviste più diffuse quali *Zgjimi*, *Zjarri*, *Zëri i Arbreshëvet*.

Al saluto da parte dell'ARZA è seguita la prima relazione tenuta dal Rev.mo Papàs Emanuele Giordano che si è soffermato sullo « *Stato attuale e prospettive della cultura arbreshe* ». La relazione molto densa e concisa ha tratteggiato a brevi rilievi il contributo dato alla causa dell'albanesità dall'attività di varie riviste sorte in questi ultimi 10 anni. Tra le prime c'è da ricordare « *Shêjzat* » fondata dal Prof. E. Koliqi nel 1957 che Papàs Giordano ha definito « palestra e stimolo per l'autocoscienza di molti arbreshë », « *Risveglio-Zgjimi* » che è al suo decimo anno di vita ed è stata la « causa del vero risveglio italo-albanese ». Un valido contributo danno anche le altre riviste e numeri unici che in questi ultimi anni proliferano in diversi paesi dove si trovi un gruppo che intenda lavorare e operare per lo sviluppo e l'arricchimento della cultura italo-albanese.

Vengono menzionate quindi le varie opere letterarie di ogni genere che in questi ultimi anni hanno avuto un'eco significativa.

Nel contesto culturale non vanno dimenticate le associazioni (UCIA, ACIA, AIADI) e i circoli sorti un po' ovunque nei centri italo-albanesi, che cercano di riunire gli arbreshë, sviluppare la loro cultura e lottare per il riconoscimento dei loro diritti. Il relatore dopo aver rilevato che un altissimo ruolo di preparazione e di formazione dei giovani universitari svolgono le cattedre di Lingua e letteratura albanese delle università di Roma, Napoli, Bari e Palermo ha concluso che tutte queste attività ci fanno ben sperare ma sono indispensabili la collaborazione e l'unione.

Sul termine « *unione* » si è soffermato l'ins. G. Marano nella seconda relazione che trattava della « *funzione delle organizzazioni* ».

Egli ha ribadito che è indispensabile la presenza di un'associazione che unifichi le varie organizzazioni per difendersi meglio e ottenere con più rapidità quelle prerogative che competono ad una minoranza etnica e linguistica. Da qui l'eliminazione del settarismo, dell'isolamento a livello di élite, del frammentarismo.

Varie proposte ha avanzato il Marano: dalla rivista che dovrebbe unificare i « *fogli* » già esistenti alla richiesta di proporre insegnanti italo-albanesi nei paesi albanofoni. Infine ha concluso dicendo che tale organizzazione unitaria dovrebbe sensibilizzare le autorità e gli uomini di cultura per affrontare e risolvere una volta per sempre i nostri problemi.

Il problema folkloristico è stato puntualizzato dal terzo relatore l'ins. D. Emanuele che ha trattato il tema « *Turismo e folklore* ». La particolare fisionomia dei paesi italo-albanesi può essere un richiamo forte per il turista. Ma finora si è fatto poco o nulla in questo campo. Bisognerebbe iniziare dalla toponomastica, apponendo a strade, piazze, rioni, nomi di illustri albanesi o antichi termini in grafia albanese. La costituzione di un « *Ente turistico italo-albanese* » potrebbe rinviog-

rire l'interesse del turista per le nostre comunità. Anche un « *Consorzio* » tra i comuni italo-albanesi sarebbe utile per promuovere quelle iniziative atte a valorizzare le nostre tradizionali manifestazioni: Vallje, Carnevale, Raduni folkloristici. Inoltre è stata avanzata la proposta di creare dei Musei, intesi come centri di studio e di cultura viva, da adibire anche a teatro per le rappresentazioni sceniche e le manifestazioni folkloristiche.

Si sono costituiti quindi tre gruppi di studio che hanno discusso sulle tre relazioni.

Il primo gruppo che approfondiva il problema culturale ha proposto come attuale impegno prioritario di tutti gli *Arbreshë* l'attuazione dello Statuto della regione calabrese che sancisce l'insegnamento della lingua albanese nelle scuole di ogni ordine e grado nelle nostre comunità.

La discussione interna del secondo gruppo è stata molto vivace e movimentata. Gli esponenti della associazione UCIA e quelli della consorella ACIA hanno manifestato pareri contrapposti sulla necessità di una fusione delle due associazioni e hanno convenuto per un coordinamento tra i vari gruppi e associazioni esistenti.

Tra le proposte presentate dal terzo gruppo, che studiava « *Turismo e folklore* » c'è da notare quella di creare dei Musei, quali centri di studio del folklore.

Si è aperta quindi la discussione in assemblea generale con interessanti interventi che hanno impegnato i rappresentanti di circoli, associazioni, riviste del mondo arbresh.

L'intervento di *P. Eleuterio Fortino* ha richiamato l'importanza della « *cultura degli analfabeti* », quella cultura cioè inespressa che costituisce la base più profonda del patrimonio culturale albanese. Una autentica promozione della Comunità *arbreshe*, per essere vera, deve fondarsi su quest'elemento di base, altrimenti non si fa altro che porre dei presupposti per il definitivo deterioramento degli elementi che costituiscono le forze portanti della nostra comunità. Ciò presuppone una seria ricerca di questi valori, ricerca che a livelli e in campi diversi, deve essere operata con un intento comune. A questa ricerca dovrebbero dedicarsi soprattutto quelle istituzioni (associazioni, riviste, circoli, gruppi folkloristici), ognuno nel proprio settore, che si occupano di promozione culturale. Ciò dovrebbe portare ad una presa di coscienza dell'intera comunità o più esattamente ad una coscientizzazione italo-albanese. Con questa espressione si è voluto indicare un metodo pedagogico che porta a una riflessione critica sulla propria esistenza e operativa nella realtà.

La cultura degli analfabeti così dovrebbe essere oggetto di una riflessione approfondita. In questo settore non sono stati fatti studi particolari e quindi esso rimane un campo quasi inesplorato. L'autore dell'intervento faceva chiaramente capire che il vero problema non è quello di disperdersi in associazioni diverse ma il fatto che queste non affrontano veramente il problema della « *cultura* » italo-albanese. A quest'impegno egli ha richiamato tutti coloro che si interessano di promozione della comunità italo-albanese. Inoltre per una promozione

integrale è stato rilevato l'importanza dell'aspetto religioso per ogni gruppo sociale in genere e per la comunità italo-albanese in specie.

Ha quindi parlato il direttore della rivista *Risveglio-Zgjimi*, Albino Greco, il quale, con soddisfazione e plauso di tutti, ha dato la notizia che nel prossimo autunno si terrà il secondo corso residenziale per insegnanti italo-albanesi a Guardia Piemontese (Cosenza) che avrà la durata di sette giorni. Il prof. A. Greco ha poi ricordato che sono dieci anni che la rivista *Risveglio-Zgjimi* tiene alta la voce degli Italo-albanesi e vuole continuare con più impegno e responsabilità a dare un valido contributo al mondo arbresh. Ha annunciato che nel prossimo futuro la rivista assumerà un maggiore rigore critico e migliorerà qualitativamente il contenuto. Estenderà il raggio di interessi a tutto il mondo italo-albanese e avrà oltre alla redazione di Roma una in Calabria e l'altra in Sicilia. L'intervento della sig.na *Kate Zuccaro* e dell'insegnante *Emanuele Demetrio* di Civita hanno messo in chiaro la validità del folklore e la necessità di ricerca dell'autentico folklore inteso come « *cultura popolare* » che si trasmette e si rinnova.

P. Giuseppe Faraco ha delineato gli scopi della rivista « *Zjarri* » che vuole essere vicina al popolo lungi da ogni vano accademismo.

Sono intervenuti quindi l'ins. *Candrea*, *P. Bellusci*, *Dott. Scutari*, *rag. Frega*, ins. *Tavolaro*, ins. *A. Bugliari* che hanno richiamato la questione dell'insegnamento dell'albanese nelle scuole. Mentre il prof. *N. Mattinò* proponeva la costituzione di una équipe di studio per elaborare un programma didattico da presentare alle autorità scolastiche.

P. F. Solano da parte sua sosteneva che non si deve attendere tutto dallo Stato, ma che « dobbiamo salvarci da noi, se veramente lo vogliamo ».

Il prof. *Cortese*, presidente dell'ACIA, ha spiegato le finalità e gli intenti dell'ACIA che sono strettamente culturali, ponendosi accanto alle altre associazioni con un proprio compito specifico.

Il giudice *A. Marchianò*, presidente dell'UCIA, ha delucidato gli impegni statutari dell'UCIA. Quest'associazione si distingue dalle altre perché — secondo il Marchianò — « fa della politica culturale non della cultura. Questo perché con l'appoggio dei Comuni può avere una voce di fronte agli Organi regionali e statali ».

Inoltre l'UCIA dà particolare importanza al fattore socio-economico delle nostre comunità. In questa situazione « rimescolare le associazioni sarebbe un danno ». Il giudice Marchianò ha però sottolineato l'esigenza di uno stretto coordinamento fra le varie iniziative e si è dichiarato disposto a ogni azione tendente a trovare e assicurare una linea di condotta comune per una politica italo-albanese.

Altri numerosi interventi hanno trattato il problema delle organizzazioni e della loro collaborazione.

In conclusione la proposta di una mozione tendente a far confluire tutti i gruppi in un'unica associazione è stata respinta, mentre è stata approvata una che sottolinea l'esigenza del coordinamento e propone una nuova riunione di delegati autorizzati per stabilire le modalità concrete di attuazione.

Italo Costante Fortino

Medaglia d'oro a Emilio Tavolaro

L'UCIA (Unione delle Comunità Italo-Albanesi) ha offerto al prof. *Emilio Tavolaro* di San Benedetto Ullano una medaglia d'oro per la appassionata opera che da cinquanta anni Egli svolge in favore dei valori spirituali degli Albanesi d'Italia. Con una sobria ma cordiale cerimonia, i dirigenti della UCIA hanno voluto dare risalto all'avvenimento.

Il solerte studioso di problemi italo-albanesi, prof. *Giovanni Laviola* con poche ma significative parole delineò in quella occasione la figura del festeggiato affermando fra l'altro che « nel mondo arbresh *Emilio Tavolaro* è il primo cittadino » perché è « sulla breccia da mezzo secolo: con il suo animo buono, col suo grande cuore, ardente d'amore per tutte le manifestazioni del nostro piccolo mondo: il canto, la storia, il folklore, i costumi, il rito, le rivendicazioni ».

Ci associamo con sentimenti di schietta ammirazione alle parole del prof. Laviola. Noi di *Shêjzat* abbiamo in Emilio Tavolaro uno dei primi e più tenaci sostenitori della nostra opera di affermazione e diffusione dei valori etnici nella diaspora albanese. Egli personifica le migliori virtù della nostra stirpe, prima delle quali l'ospitalità. Ricordiamo la notte in cui, capitati a San Benedetto Ullano, dopo aver cercato senza trovarlo un alloggio in tutta la zona, Egli svegliò i suoi famigliari e ci assegnò per dormire la sua camera matrimoniale. In casa sua, punto di incontro dei più calorosi attivisti delle manifestazioni tradizionali italo-albanesi, passammo momenti di vero rapimento ascoltando canti *arbreshë* can-

tati da giovani e da ragazze di San Benedetto Ullano e dei paesi circconvicini. Il compianto Karl Gurakuqi non poteva trattenere le lacrime in quegli indimenticabili incontri.

Plaudiamo al gesto dell'UCIA e porgiamo all'amico *Emilio Tavolaro* i più fervidi auguri di tutta la famiglia di « *Shêjzat* ». *Me shëndet për shum e shum vjet!*

Una lodevole iniziativa

Ai primi dello scorso mese di luglio ha avuto luogo a San Benedetto Ullano una riunione dei Sindaci dei comuni italo-albanesi, promossa dalla Unione delle Comunità Italo-Albanesi (UCIA) per trovare una soluzione ai molteplici problemi dell'antico Collegio di Sant'Adriano in San Demetrio Corone, che versa in precarie condizioni economiche.

Il Collegio, che fu per secoli il fulcro della coscienza etnica illirico-trace delle popolazioni *arbreshe* d'Italia, sta per chiudere la sua attività che tanto impulso dette ai movimenti risorgimentali italiano e albanese. Garibaldi ne esaltò e ne sostenne gli intenti e l'opera. E' una insostituibile istituzione che bisogna salvare a tutti i costi. Ogni *Arbresh* e ogni *Shqiptar* deve fiancheggiare l'UCIA nel lodevole proposito di salvare il Collegio di Sant'Adriano dove insegnò tra gli altri *Girolamo De Rada* e dove studiò *Luigi Gurakuqi* insieme ai più rappresentativi e ragguardevoli scrittori e poeti italo-albanesi.

Të rijt shqiptarë n'Australi

Marrim lajmin e kënaqëshëm se në Melbourne (Australi) u themelue para do kohe Shoqinja « Ri-

nija shqiptare në mërgim » me Kryctar z. Bujar Risilin, Nënkyetar z. Zeqir Xhekun dhe antarë të Kryesis: zz. Sadik Dardha, Mubareq Risilia, Mehmet Kadhe. Përime të shëndoshta frymzojnë statutin e saj: me veprue jashta rrymbave politike të çdo ngjyrje, mos me ushqye paragjitime feje, me ndihmue njëni tjetrin në gark të lidhjeve bashkatdhetare. Shoq-nija boton dhe një organ Zëri i Rinisë shqiptare në mërgim.

Lavdin më të nxehtë meritojnë nismetarët e kësaj veprimtarije atdhedashunore n'Australi, edhe pse shifet si, nëpër vishtirsi të mëdhë, ky grumbull vëllazësh t'onë është i zoti të mbajë, bashkë me ndiesi kombtare, edhe gjuhën. Këta të rij qi botojnë Zërin e Rinisë s'kanë pasun rasë të ndjekin shkolla shqipe; megjithëkëtë flasin e lexojnë e shkruajnë shqip.

E përkohëshmjia Shëjzat, qi përpigjet të ngjalli e të mbajë gjallë në krejt diasporën arbnore zellin për shqipe e për traditat qi ajo përtrën, përshtëndetë me theksim miratimi të veçantë veprimtarin e z. Bujar Risilia me shokë edhe uron punë të mbara e sukses të plotë.

Dr. Hamdi Oruçi në Romë

Miku i ynë i dashun dr. Hamdi Oruçi erdhi në fillim të korrikut në Romë me u shmalue me miq e dashamirë të vet. I bëni vizitë edhe rrethit të Shëjzavet, qi Atë e njehë ndër përkrahësa kryesorë të lëvizjes kulturore e cila ka për qandër kët të përkohëshme. Në takime të përzëmërta u shëndrruen shumë mendime e sajime rreth kulturës shqiptare. Dr. Ismajl Verlaci shtroi për nder të këtij mysafiri të shquem një dar-

kë në restorantin « Panorama », ku morën pjesë edhe prof. Koliqi, zz. Lin Shkreli e Gjon Lekë Buçaj. Prej Rome dr. Oruçi vazhdoi udhëtimin për Jugosllavi ku u bë bashkë mbas do ditve edhe me Zojën e tij, për të kalue një kohë pushimi tue u pá e bisedue edhe me Shqiptarë në Dubrovnik, Tivarë e Ulqin.

Dr. Fejzi Domni në Romë

Dr. Fejzi Domni, me Zojë e me vajzë, në fund të korrikut urdhënoi në Romë. Kaloi një mbramje të perzëmërt me rrethin e Shëjzave. Ishin pranë prof. Koliqi, prof. Martin Camaj përsjellun nga Zoja Erika dhe dr. Petro Vuçani.

Imam Vehbi Smajli në Romë

Kah fundi i gushtit urdhënoi në Romë i mirënjohuni Imam Vehbi Smajli, qi drejton me cenë e zotsi qandërën fetare myslimane të Detroit-it n'USA. Zotnija e Tij gjatë verës bëni një udhëtim më parë nëpër Egjipt, — ku ka krye kurset e të famëshmit Universitet islamik Al Azar, — mandej në Liban, Turki e Kosovë, tue u takue gjithëkund me Shqiptarë banuesa n'ato vise. Kishte me vete djalin e tij. Në Romë u pá me dashamirë e të njoftun. Kaloi një mbrâmje edhe me redaktorin t'onë, prof. Koliqin. I Përnderti Imam ka përkthye arabisht disa prej novelave të Koliqit dhe në të përkohëshmjën Shëjzat botoi përkthimin e dramit Banorët e Shpellës të shkrimtarit në zâ egjiptjan Tefik Al Hakim, të cilin, shumë vjet më përpara, e vizitoi në Kajro bashkë me Koliqin.

Festeggiamenti in onore di Papas

Esposito

E' stato solennemente festeggiato a San Demetrio Corone il XXV anniversario di sacerdozio del Rev. Papàs Giorgio Esposito, Arciprete di quella località arbreshe il cui nome risuona alto in tutto il mondo albanese per la presenza in essa del Collegio di Sant'Adriano. Si era costituito per l'occasione un apposito Comitato, che ha organizzato manifestazioni religiose e folkloristiche, a cui hanno partecipato tutta la popolazione di San Demetrio Corone che ama e stima il suo Arciprete. Il Rev. Papàs Esposito merita ogni elogio non soltanto per la sua azione pastorale, ma anche per il fervore che dedica al culto delle tradizioni arbreshe, di cui San Demetrio Corone è un centro storico. Egli, assieme all'indimenticabile Amico Demetrio Mauro ed all'Avv. Vincenzo Chioldi, è sempre stato infaticabile organizzatore di manifestazioni arbreshe, fra le quali spiccano vive nel ricordo quelle deradiane del 1964.

Noi di Shêjzat, che Gli siamo grati per la simpatia sempre dimostrataci e per la sua partecipazione

a tutti gli eventi lieti e tristi della nostra vita, con cuore amico Gli inviamo i nostri più affettuosi voti di lunga vita e di attività sempre più proficua a favore della religione e della conservazione dei valori spirituali arbreshë.

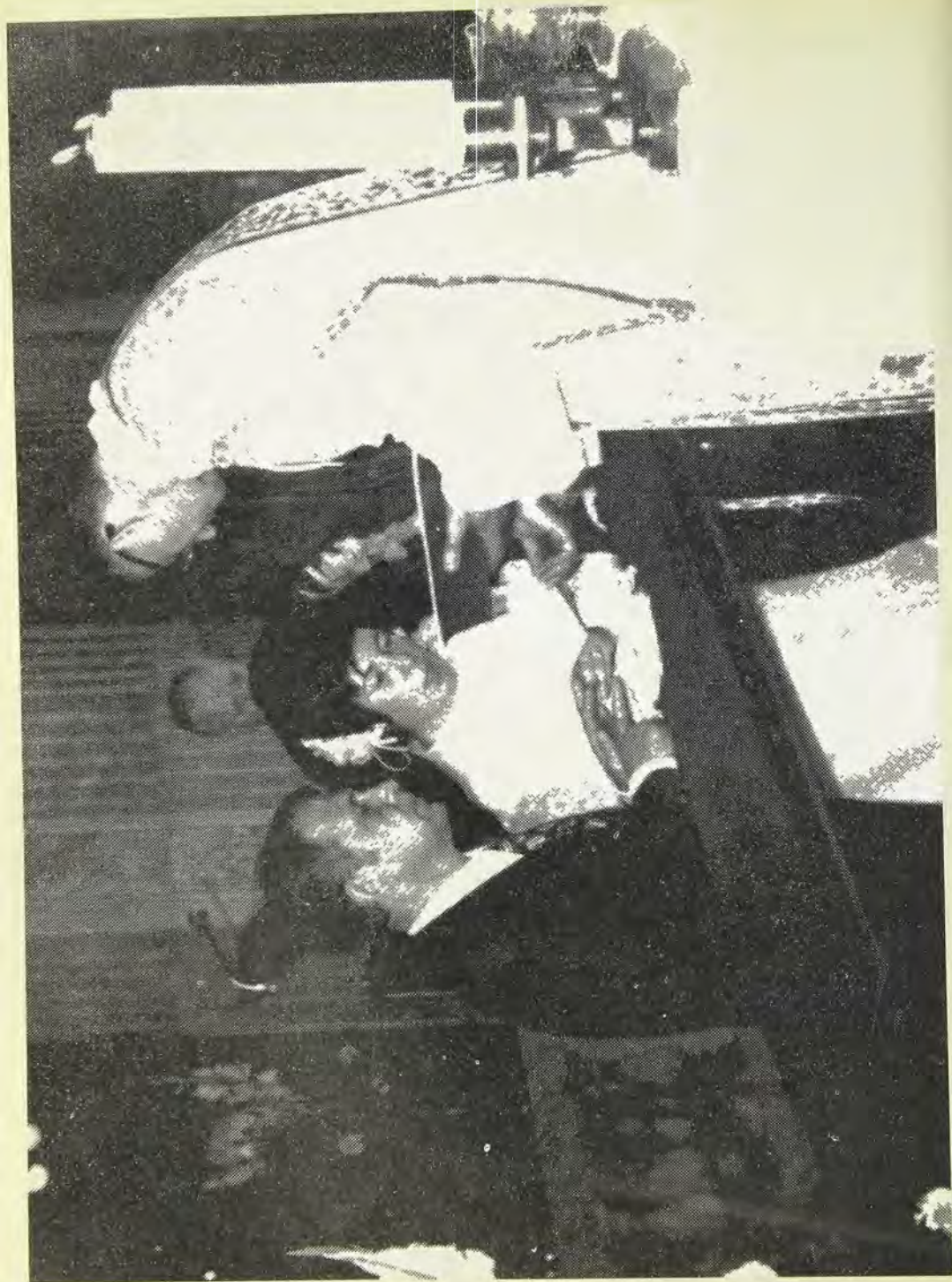
Visite del patriarca russo alle Chiese ortodosse

MOSCA, 16 settembre 1972 — Nel prossimo mese di ottobre il patriarca Pimen, di recente eletto capo della Chiesa ortodossa russa, visiterà alcune Chiese ortodosse dell'Europa, accompagnato da una delegazione di quattordici ecclesiastici. Egli si recherà a Belgrado, a Sofia, a Bucarest e ad Atene ove avrà colloqui coi patriarchi o primate delle rispettive Chiese ortodosse di Serbia, Bulgaria, Romania e Grecia. La visita, che ha carattere ufficiale, doveva comprendere anche Tirana poiché in Albania vivono alcune centinaia di migliaia di ortodossi, ma questa parte si è dovuta cancellare dal programma sia per la tensione che esiste fra Mosca e Tirana, sia perché nella repubblica socialista schietera non esiste libertà di religione e ogni culto è soppresso (ANSA).

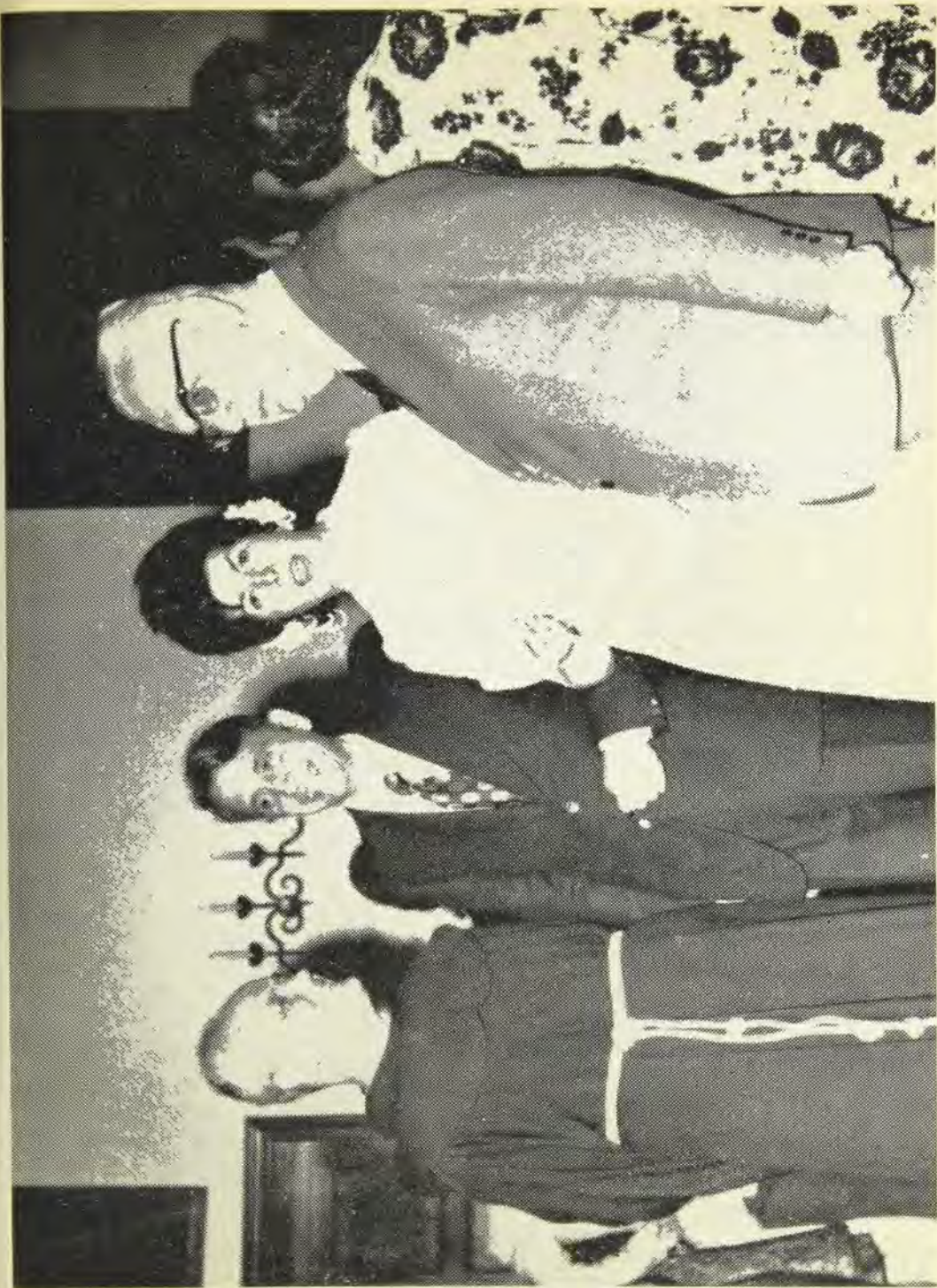
MARTESA E DR. STILIANOS QIRJAKUT

Me 9 gusht 1972 në Kishën e Shën Anës, n'orën 17 u bashkuen me kunorë martese Doktor *Stilianos Qirjaku* me Doktorëshën *Leonilde Piratoni*. Bekoi Dhandrrin e Nusen Ati benediktin *Dom Luigi Priori*, i cili në mes ceremonis fetare edhe i përshëndeti me nji fjalim urimtar shum të thekëshëm. Dishmitare për dr. Qirjakun dy motrat e tija të shqueme *Vjoleta De Ciantis Qirjaku* dhe *Donika Sutura Qirjaku*; per zojën *Leonilde z.z. Attilio Giovane e Rosa Checchi*. Farefisi, gjinija, miq e kolegë gjindeshin pranë në kishë për t'i shfaqun Çiftit sympatik dashunin e çmimin e tyne.

Mbas kunorës kishtarë, të të ftuemit u tubuen në Hôtelin « Columbus », ku qenë të pifatitun nga të Martuemit me pije e meze të

Nozze Qirjaku-Piratonj. In chiesa mentre il celebrante Dom Tivri Driwi benedice.

Marta: N. Qizilbash, Dheandri, e Yllis në mes të Donat Cicoçi e snaf Kollitit

zgjedhuna. Deri vonë në mbramje u zgjat mbledhja gazmore në një atmosferë të gjallë përzëmërsije.

Ishin pranë Prof. Armando De Ciantis e z. Lillo Sutura me zotat qi u përmendën sipër; motra e tretë e dr. Qirjakut - Zoja Adelina me bashkëshortin Enzo Capece.

Prindët e Nuses: Paolo e Antonietta Piratoni.

Shum miq italianë, ndër tjerë dr. Aldo Stoppa.

Prej shqiptarve: At Danjel Gjeçaj, Prof. Ernest Koliqi me djalnin Mark, Adv. Ragip Frashëri, z.z. Ekrem Telhaj, Prof. Sulejman Meço, dr. Ismail Boçari, dr. Petro Vuçani.

Doktor Stilianos Qirjakut, mik i ngushtë i yni dhe përkrahës i nxehtë i Shëzave dhe Doktorëshës Leonilde, zotë e njerzishme me cilsina të rralla, u paraqesim urimet më të sinqerta për një jetë të gjatë, plot shëndet rrethue me të gjitha të mirat qi dishrojnë.

FIORI D'ARANCIO

Franco Blaiotta, figlio del nostro caro e distinto Amico prof. Basilio Blaiotta, si è unito in matrimonio, il 1° luglio 1972 nel Santuario di San Francesco di Paola, con la gentile Roberta Schettini.

Agli sposi novelli e alla Famiglia Blaiotta inviamo le nostre più affettuose felicitazioni.

* * *

La simpatica e distinta Giuliana Capelli, che si laureò l'anno scorso in Lettere con una tesi di argomento albanologico, il 20 agosto 1972 è stata condotta all'altare da Massimo Silveri nella Chiesa di Sant'Ippolito in Roma.

Alla Dottoressa Giuliana ed al suo Consorte facciamo i più caldi auguri di lunga vita in perfetta salute e piena armonia.

Zhdukja e Ambashatorit Xhemil Dino

Me 2 korrik në Madrid, ku kish-te vojtë për të pa një mbesë të veten, ndrroi jetë papritmas Xhemil bej Dino, një ndër njerz më të shquem të botës s'onë politike. Per-

faqësoi Mbretin shqiptarë në Romë, në Paris, Londër e Sofje, tue u dallue për pregatitje kulturore e mende të mprehët në çashtje diplomatike. Qe edhe Ministër i Punve të Jashtme. Rridhte nga një Derë e madhe fisnike të Çamuris, pjesta-rët e së cilës në Perandorin osmane u ndanë në shëj në punë të nalta zyrtare.

Na e patme Mik të dashun e Shok udhe në shtigjet e vishkira të historis së fundme të Shqipnis, prandej e ndiejmë prekëshëm humbjen e Tij.

Familjes së të Ndiemit, tue marrë pjesë në zín qi e goditi, i paraqesim ndienjat t'ona më të gjalla përdhimitimi.

Zoja Nafije Klissura Vrioni ndrroi jetë

Nga Shqipnija erdhi lajmi i kobshëm se me 18 gusht të k. vj. ndrroi jetë Zoja Nafije, bashkëshortja e Muhamed bej Klisurës, ungj'i të ndiemit e të paharrueshmit Ali Klissura. Pinjolle e Derës fisnike Vrioni ajo ishte e njohun në Berat e në Fier për bāmirsinat e shumta qi bante me kujdesim sidomos për të vorfën.

Tue sigurve Zojën Dudush e Zojushën Hâna Klisura, — qi të Ndiemen e patën motër e teze, — se gjindemi shpirtnisht pranë tyne në ket rasë pikllimi e idhnije, — u paraqesim si atyne ashtu mbarë farefisit ngushullimet t'ona me ndjenjat mâ të thella miqsore.

Scomparsa del Generale Giordano Marenco

Il 25 agosto 1972 si è per sempre separato da noi il Generale di Divisione della Guardia di Finanza *Giordano Marenco*, stroncato da un incurabile male che sopportò con animo virile.

Conosceva la lingua albanese come pochi in Italia e ne era innamorato. Amava l'Albania e gli Albanesi e ne seguiva le vicende con cuore amico. Con le Sue vaste conoscenze aiutava indistintamente tutti gli Albanesi che a Lui si rivolgevano. Anche durante il corso dell'inesorabile male, quando visibili erano i segni della fine, a noi che lo visitammo nella clinica ove era ricoverato, chiese notizie sugli sviluppi culturali in Albania e nella diaspora albanese. Il Suo pensiero era sempre rivolto con singolare affetto verso quella terra dov'Egli prestò la Sua opera di organizzatore, specie nei reparti delle Guardie di confine. Con la Sua scomparsa noi Albanesi perdiamo un vero Amico.

Alla Consorte ed ai Figli, partecipando al Loro grande cordoglio, porgiamo le più vive e sentite condoglianze.

Ismail Gorani ndrroi ietë

Miqt t'onë të Damaskut na japin lajmin e trishtueshëm të vde-

kjes së *Ismajl Goranit*. I Ndiemi e la kët botë me 31 gusht të këtij vjeti. Kishte lindë me 1909 në Ferizaj të Kosovës. Burrë fjale e bese, plot ndiesina të gjalla patriotike, muer pjesë në të gjitha lëvizjet kosovare për liri. Shërbei shtetin shqiptar si kryetar komunje e si nënprefekt në Ferizaj. U zgjodh mâ vonë antar i Parlamentit të Tiranës.

Vorrimi i tij dishmoi nderimin e çmimin qi bashkatdhetarët ushqejshin per Tê, tue mbledhë në përsjellje të përmortshëme mâ se 400 vetë. Të shumta qenë kunorat qi rrethojshin trupin e të Ndiemit. Salikimet fetare u kryen nga i përnderti Haxhi Sheh Kadria.

Farefisit t'Ismajl Goranit i paraqesim përdhimbtimet t'ona mâ të thella.

Përkujtohet Perikli Haxhistasa

E përkohëshmjja *Koha e jonë* në numrin e saj prill-maj-qershter 1972 ep lajmin e nji meshe drite çue në Firencë për freskim të shpirtit të Major Perikli Haxhistasës, me rasën e gjashtëmujorit të zhdukjes. Bashkohemi edhe na të *Shêzave* në përkujtimin e të Ndiemit, qi kishte për zëmër punën t'onë në lamije kulturore. Na dergoi nga Taranto ku banonte botime të rralla arbreshe gjetë ndër antikvarë të vendit. Si dihet ndër afërsina të qytetit të Taranto-s ka disa lokalitete me zanafille shqiptare. Major Haxhistasa nderohej e çmohej nga Arbreshët e zonës, sidomos të lokalitetit S. Marzano, nji ndër mâ të popullsuemit ndër 70 vendet italo-shqiptare qi janë n'Itali.

Zí në familjen e z. Anesti Andrea

Në numrin e 26 korrikut të fletores *Dielli* lexojmë lajmin e vdekjes së të Vëllaut të z. *Anesti Andrea*. I Ndiemi paska ndrrue jetë në Tiranë, i rrëmbyem nga një smundje e papritun.

Bashkëpuntorit t'onë, z. *Anesti Andrea*, në këtë pikllim qi i a gandoi zëmrën, rrethi i *Shëjzave* i gjindet pranë me ndiesi të çiltera miqsore. Tue i paraqitë ngushllimet mâ të thella, lutë Zotin t'i api forcë me bajtë këtë provë mjeruese qi randoi mbi Të.

LIBRA TË LEXUEM

« EX » di NERMIN FALASCHI. - Ed. Zephyr - Roma 1971.

Me këtë rromanx, qi âsht i dyti i saj, *Nermin Falaschi Vlora*, bashkatdhetarja e jonë tashmâ e njoftun prej lexuesave të *Shëjzavet*, na jep një provë të ré të talentit letrar qi e pajisë.

Në këtë vepër ajo derdh përvojën e jetës së vet me qellime morale disi mâ dëpërtuese se përpara dhe me cenë shprehëse mâ të theksueme. Një grumbull i larmishëm ngjarjesh shtjellohet tue pasqyrue në këtë vepër tregimtare pështjellimin e zakoneve të kësokohëshme plot turbullim. Të gjitha epizodet e rromanxit përfundojnë, të thuesh, në trishtim tue lânë mbrapa mbresa t'idhëta. Shka s'ka në 200 faqet e tij! Dashunina të lëjshme e të palëjshme, rreziqe e ndjekje, peripetina diplomatike, arratija spiunazhi, drogë edh'epshe dermuese, zbritje kah vesi e një pjese së rinis qi shmanget nga themelet e shëndoshta të traditës. Por ky varg ngjarjesh, qi të rrëmben në gjiret e jetës ultramoderne, nuk përbân veçse gërshetin e dukshëm të rromanxit dhe sherben vetëm si objekt për të gjetë thalbin e mshefun të jetës njerzore. Nën këtë landë në të cilën brumi njerzuer parashtrohet i ngjeshun me tharme marrije e djallëzije, endet e padukëshme një pëlhurë e rrastë ndiesish qi i apin hov tregimit kah epërsit shpirtnore. Pyetje të ngashërueme qesin kryet aty këtu përkitazi me fatin e njeriut qi në këtë shekull tronditet nga fuqi të panjoftuna të cilat e shtýjnë me libue (*aborder*) në brigje përtë pushtetit të Kohës.

Protagonisti kryesuer âsht një diplomat, qi n'udhëtim me tren prej Berne në Milan njeft një zojë e cila në përgjasim të fytyrës i kujton të shoqen e dekun dhe grá tjera të humbuna në hijet e kalesës. Fytyra të ndryshme vegojnë e kujtime të thekëshme n'at fytyrë të vetme. Tashti qi ka arrijtun në një moshë afër pleqnis (âsht gjysh e ka një tubë nipa të vogjel) rê zymnimesh e kaplojnë. Jeton me kujtime të kalesës dhe përpiqet me i gjetë një arsye, një spjegim vargut të ngjarjeve nëpër të cilat i u përshkue jeta.

Mamott âsht mbiëmní me të cilin rrethi shtëpijak e kishte thirrë qyshë në moshën fmijnore dhe ai emën për seri i mbet i ngjitun. Kështu tashti e quejshin të gjithë. Si diplomat ka rasë të bájë udhëtime e t'a njofti botën për s'gjâni e për s'gjati, të shofi njerz me gjithënduer trillesh e sjelljesh, të kët takime në rrethe të zgjedhuna ku shpesh njerzija mbulon me cipë xixilluese mondaniteti shprazëti mendore e thatësi shpirtnore. Por në rrethanat e jetës diplomatike, ku shpesh puna duket argtim dhe argtimi punë, mendja e Mamott-it nuk ndryhet

në ngushtësi të mendesis mundane qi më të shumten ndër ato rrethe ka sypëranin. Ai e then qarkun e rendomtë t'asaj jete, sepsë me të gjitha të mbetat e lajthimet e tij, ai ndien përmbrenda një afsh shpirtnuer qi e nxitë kah një soditje e naltë për sá i përket kalimit të njeriut mbi shpinë të kësaj toke. Nermini çdo njeri në kët botë, e njuhë rob të rrënesës toksore « deri në ditën e ngjijtjes » d.m.th. deri sa brishtënija (*fragilité*) e kësaj jete qi sosë kapërcehet përtej praktik të myster-shëm për t'arrijtun në një « tjetërkund » (*altrove*) të pasosun.

Kishe me thánë se epizodi jo më i randësishem por më i tërhjekshëm në pikpamje tregimtare áshht ai i shkencatarit rus Aljoshka qi kërkon lirin dhe me ndihmën e Mamott-it del tinzë nga Bashkimi Sovjetik. Ky misjon i ndërlikuem i ngarkohet papritmas Mamott-it. Me pasaportën e dokumentat e një kolegu qi i përgjet në fytyrë e në shtat, diplomati i ynë arrin në Moskë e, pa u kujtue askush, hyn në një banesë të pregatitun për të nga eprorët e tij. Aty gjën e njuh Aljoshën dhe mjekun kirurg qi këtij do t'i bájë operacion në hundë për të krijue një përgjasim të plotë në mes të dyve. Kështu báhen tre persona qi kanë të njëjtat mise fytyre të nevojshëme me shpëtue Aljoshën nga thojt e sherbimeve të mshefta sovjetike. Njihërit vërtetohet në kët mënyrë edhe theoriya aristotelike e të trettit njeri, d.m.th. « *po qe se një njeri áshht njeri pse i përgjet njeriut ideal, duhet t'egzistojë një njeri edhe má ideal, të cilit i përgjasin qoftë njeriu i rendomtë qoftë ai ideal* ».

Gjatë kohës qi Mamott-i, Aljoshka e mjeku janë të shtrënguem me banue s'bashku n'at shtëpi klandestine, bisedojnë mbi probleme t'epura kulturore. Bisedimet rrëshqasin në lámije të filozofis e ndehen, në parakalim të mendimtarve të mëdhej botnorë, deri në kufijt e mystikës.

Epizodi i Aljoshës ka një vazhdim n'Oksident kur Mammott-i ndeshë në Régine, bijë e një miku e cila ka rá dhe áshht shnjëzue në fundrrit shoqnore të Parisit. Aty në Paris Régine, tue u shtí si e ndezun prej dishirit e qellimit me ndrrue jetë, punon për llogari të Sovjetikve dhe përpiket m'e çue Mamott-in në një lokal defrimi ku mandej do t'a rrëmbejshin për t'i nxjerrë me përdhunë lajme mbi Aljoshën e vendin ku ky áshht i strehuem.

Vargu i ngjarjeve zhvillohet me një rythëm të shkathët. Pámjet má të ndërlikueme e dramatike të jetës së kësokohëshme tërnohen në tregim me një zhërvjellti tërhjekësë. Një afsh spastrues bujarsimi njerzuer rreh në të gjitha faqet e rromanxít dhe zbulon ndieshmënin e hollë t'auktores dhe natyrën e njimendët qi e shtýjnë kah kundrimi (vërejtja me kujdes) e problemeve qënësore të njeriut, mbrenda e jashta caqeve të kësaj jete.

Nëpër ndërthurjen e dendun të tregimit qarkullon flladitës një déll poezije. Áshht një shpërthim njomsije shpirtnore qi rrin epizodet vende vende në kapërcim prej njëmit në tjetrin. E mos të merret ky fllad poetik si një stërhollim letrar. Në shfrire gurgulluese poetike Nermini dishmon çiltërin e prirjes së vet má gjenuine letrare. Të persiatunit (meditimi) e fateve të nduernduerta njerzore, qi kredhen në një qënësi (esencë) ku ndryhet mysteri i jetës, lulzojnë në përfytyrime të flatrueme në mende e në zëmër të Nerminit. Per të arratijat e protagonistavet të rromanxít s'kanë rándësi në vetvete: sherbejnë me hetue e gjetë at lidhje qi përvoja e çdo njeriu kalimtar mbi kët shekull ka me forcat e panjof-tuna të cilat rregullojnë Gjithësin. Fati njerzuer i a lodhë menden Nerminit. E kur shqisja (intelekti) nuk i ep dum mystereve të jetës, atëherë mendimet e auktores lulzojnë në shprehje t'avullueshme poetike qi treten në jehona muzikore. Ky rromanx mbështetet themelisht mbi të njëjtat përfitime metafizike qi auktorja paraqiti në vëllimin e vjerrshave me titull *Il Signore del Tempo*. Aty

Nermini shprehi botëkuptimin e vet në një rrafsh intuitiv-emocjonal; në rroman-xin *Ex po ai botëkuptim shfaqet e zhvillohet të thuesh në një rrafsh racjonal.*

Vepra përfundon me magjin kumbore rrëmyese të muzikës vagnerjane. Mamott, tue ndëgjue në theatrin Scala të Milanit *Muzgun e Perendive* të Wagnerit, lirohet nga verigat e kalesës, nga kujtimet turbulluese dh'e ndien veten të këndellun në një të Tashme plot shpresa përtrise. Jo: udhëtimi i tij njerzuer nuk drejtohet kah një prenim asgjësues: tashti është i bindun, beson ngultas se një flakë spastruese, qi vjen tue u shtue përmbranda, shlyen njollat edhe djeg faje e mëkate. I avitet me shpirt të kulluet prakut të mystershëm ku dahan dy jetët: e soshma me të pasosmën. Asht gati për kalimin e fundit. Asht gati për të nesërmën e Kohës.

E. K.

RENATO ISKANDER MARCHIANÒ: *Gocce d'amore*, Milano 1972.

Esemplare è il culto per la memoria del padre col quale, con inestinguibile affetto, Renato Iskànder Marchianò ricorda agli studiosi le opere paterne, nel cinquantenario della scomparsa. Quest'ultima pubblicazione riesce anche utile specie agli albanologi che vi troveranno esaurienti notizie bio-bibliografiche da aggiungere alla preziosa opera *Michele Marchianò* pubblicata nel 1956 dal figlio.

Riteniamo opportuno ricordare ai nostri lettori alcune notizie sulla vita e sulle opere dell'illustre albanologo, che lasciò indelebili orme specie nel campo degli studi albanesi. Egli nacque nell'ottobre del 1860 in quella Macchia Albanese, località del Cosentino, che dette i natali anche a uno dei maggiori poeti della letteratura d'Albania, *Girolamo De Rada* (1814-1903). Fu alunno del celebre Collegio di Sant'Adriano in San Demetrio Corone, dal quale uscirono uomini di forte intelletto e decisa volontà che insieme a un risveglio d'intensa attività per la creazione d'una letteratura colta nella lingua avita incrementarono per primi anche il movimento per la rigenerazione politica dell'Albania. Il messaggio di De Rada, Michele Marchianò lo diffuse e lo valorizzò coi preziosi volumi *L'Albania e l'opera di Girolamo De Rada* (Trani 1902) e *Poemi albanesi di Girolamo De Rada* (Trani 1903). Queste due opere, ancora valide, testimoniano l'ampiezza della sua cultura classica e la mirabile conoscenza, rarissima in quell'epoca, dei problemi letterari e politici dell'Albania, sua amata madrepatria che, come il De Rada, mai non conobbe. I suoi antenati l'avevano abbandonata quattro secoli prima per sfuggire alla schiavitù asiatica.

In *Gocce d'amore* Renato Iskànder Marchianò presenta scritti di studiosi italiani e italo-albanesi che ne mettono in risalto il contributo che il suo illustre Genitore dette in particolar modo all'albanologia. Il più notevole saggio è quello firmato dal prof. *Giuseppe Gradilone* dell'Università di Roma. Il prof. *Michele Melillo*, Preside del Liceo « V. Lanza » di Foggia reca interessanti notizie sull'attività scientifica e didattica svolta dal Marchianò in quel capoluogo. In questa stessa città egli scrisse le sue opere più importanti. Ora una strada intitolata al suo nome ne ricorda appunto l'opera di filologo, glottologo, orientalista e patriota.

Il figlio Renato, alto magistrato che onora la nostra stirpe, da cui

trae origine, con questo tributo d'affetto alla memoria paterna, arricchisce gli studi storici e linguistici sulla letteratura italo-albanese, così poco conosciuta. Noi, che apprezziamo ogni pubblicazione intesa a valorizzare l'opera degli scrittori italo-albanesi, accogliamo con viva riconoscenza questa sua nobile fatica che, in ultima analisi, esalta i genuini valori della nostra etnicità.

E. K.

MARTIN CAMAJ, *La parlata albanese di Greci in provincia d'Avellino*, Olschki, Firenze, 1971, 120 p. « Studi Albanesi » pubblicati dall'Istituto di studi albanesi dell'Università di Roma, (*Studi e Testi*, 4).

Le village de Greci de la province d'Avellino à l'est de Naples a environ 2.200 habitants d'origine albanaise lesquels appellent leur village *Katundi*, nom également conservé dans la langue roumaine (*că-tun*). Ils font partie des colons albanais partis du Peloponnèse après l'année 1522; en 1693, ils ont abandonné la confession orthodoxe en passant au catholicisme. L'auteur du présent ouvrage décrit minutieusement le dialecte parlé par ces Albanais jusqu'à nos jours, en insistant spécialement sur la phonologie et la morphologie; il ajoute quelques textes qui nous permettent de nous faire une idée de la syntaxe. L'ouvrage s'achève par un glossaire avec la traduction des termes en italien.

L'intérêt de l'étude des dialectes albanais d'Italie consiste principalement dans le fait qu'ils ont conservé certains caractères archaïques, ce qui aide à une meilleure connaissance de la langue albanaise dans son ensemble. Pour une mise en valeur plus complète de ces éléments archaïques, les chercheurs tâchent d'habitude de dépasser les limites de la description synchronique et font appel aux données linguistiques diachroniques, en combinant la description du stade actuel avec des informations historiques. Dans l'ouvrage dont nous nous occupons, l'auteur s'est borné à la description synchronique du dialecte dans son état actuel, mais il y a présenté un grand nombre de faits linguistiques, dont pourront tirer profit les historiens de la langue albanaise.

Haralambie Mihăescu

(Rev. *Etudes Sud-Est Europ.*, X, 1, p. 155, Bucarest, 1972)

« *Ilirët dhe gjeneza e Shqiptarëve* ». Session shkencor 3-4 mars 1969. Tirana: Universiteti Shtetëror i Tiranës. Institutit i Historisë dhe i Gjuhësisë 1969. Pagg. 268. (Gli Illiri e l'origine degli Albanesi. Sessione scientifica del 3 e 4 marzo 1969).

Gli studiosi albanesi hanno sempre considerato loro compito principale quello di dimostrare che esiste una continuità fra Illiri e Albanesi e che gli Albanesi, nelle loro attuali sedi, sono autoctoni. La raccolta di studi contenuta nel volume presenta i risultati delle ricerche archeologiche effettuate in Albania in questo dopoguerra. Vi hanno contribuito tutti coloro che nella Repubblica Popolare d'Albania si occupano di archeologia e di preistoria. Primo della serie è un ampio articolo di *Skënder Anamali* (che assieme ad *Hasan Ceka* va considerato il più rinomato archeologo albanese), scritto in collaborazione con *Myzafer Kor-*

kuti, sugli Illiri e sull'origine degli Albanesi alla luce dei ritrovamenti archeologici (édito ora anche in francese in « *Studia Albanica* 7 », 1970, 1, pagg. 123-155). L'Albania, dove gli scavi hanno avuto inizio con molto ritardo, rappresentava, secondo un archeologo tedesco citato dagli autori (S. Reinach), una « macchia bianca » sulla carta archeologica d'Europa. Negli ultimi 25 anni sono stati tuttavia compiuti sforzi notevoli. Anamali e Korkuti fanno una esauriente disamina dei risultati degli scavi, arricchita da numerose note bibliografiche, con particolare riguardo agli interessanti ritrovamenti di *Vajza*, località presso Vlora, che mostrano uno sviluppo ininterrotto dall'età del bronzo all'età del ferro. Poiché i portatori della civiltà di *Vajza* erano Illiri — come è risaputo —, si può affermare che gli Illiri avessero le loro sedi in Albania già nell'età del bronzo. I ritrovamenti a *Pazhok* (presso Elbasan), *Mati*, *Gajtani*, *Maliq* ecc., come del resto quelli in Macedonia, dimostrano che gli antenati degli Illiri non erano venuti — come finora si era creduto — dal Nord, ma dal Sud o Sud-Est. Anamali e Korkuti si oppongono alla tesi dell'inglese Hammond secondo cui i portatori di questa civiltà dovevano essere grecofoni ed erano immigrati da Micene nella seconda metà del secondo millennio a. C., e passano quindi a trattare il problema delle città illiriche cercando di dimostrare, in base al materiale archeologico ritrovato, che gli Illiri non edificavano soltanto villaggi primitivi, ma anche città, e che già nel quarto secolo a. C. i centri greci di Dyrrachion e Apollonia annoveravano — come testimoniano reperti tombali — abitanti illiri all'interno delle loro mura. Anamali e Korkuti trattano poi il problema centrale, quello della autoctonia degli albanesi: ritrovamenti in necropoli medioevali albanesi (soprattutto gioielli) hanno consentito di ravvisare un nesso diretto con gli oggetti rinvenuti nei campi di urne illirici. I due autori concludono affermando che vi è una continuità diretta fra gli Illiri e gli Albanesi altomedioevali.

L'articolo di *Eqrem Çabej* (anch'esso stampato in francese in « *Studia Albanica* 7 » 1970, 1, pagg. 157-170) tratta i problemi delle relazioni tra la lingua illirica e la lingua albanese. L'autore dichiara che della lingua illirica poco si conosce e che l'arco di tempo fra la scomparsa di essa e la prima testimonianza della lingua albanese è assai ampio. Çabej discute le teorie sull'origine della lingua albanese e le differenti opinioni sul carattere dell'illirico (cioè se gli Illiri formavano una unità etnica e linguistica); mette in guardia da un « ipercriticismo », pur essendo egli stesso molto cauto nelle sue espressioni e nei suoi concetti. Lamenta il Çabej che oggi si è portati a studiare l'origine degli Albanesi e della loro lingua solo da punti di vista filologici, e che si trascurano i criteri storici e geografici, tanto più che in alcuni scavi albanesi viene testimoniata una continuità di civilizzazione, e forse anche di popolazione. Nella toponomastica storica, asserisce in proposito il Çabej, si può infatti osservare una continuità di nomi di località, fiumi, monti, dalla zona di Dubrovnik fino all'Epiro, dalla Macedonia fino all'Adriatico, dall'antichità fino ai giorni nostri. Anche per i nomi di persona vi sono delle corrispondenze. Çabej ricorda ancora che la lingua albanese possiede pure una terminologia marittima cosa finora alquanto discussa. Anche i vocaboli latini presi in prestito, secondo Çabej, dimostrano, con il loro carattere arcaico, che debbono essere stati incorporati in tempi assai remoti. La lingua albanese, conclude il Çabej, deve essersi formata in un territorio illirico, anche se a causa della mancanza di materiale non si possono fare confronti con l'illirico.

I successivi contributi del volume sono più brevi e trattano quasi esclusivamente temi archeologici. Tutti cercano di dimostrare che il territorio dell'attuale Albania era stato abitato anticamente da Illiri, e che vi sono concordanze fra la

civiltà illirica e quella albanese medioevale. Myzafer Korkuti studia la ceramica dipinta del tardo bronzo e della prima età del ferro e ne afferma il carattere illirico. *Zhaneta Andrea* si occupa delle relazioni culturali ed etniche fra la Macedonia occidentale e l'Illiria sud-orientale (anche in base alla ceramica dipinta), relazioni le quali permettono di affermare che il territorio illirico comprendeva, almeno in parte, zone dell'odierna Macedonia. *Skender Aliu* riferisce sui nuovi ritrovamenti di ceramiche illiriche in Albania. *Dhimosten Budina* sostiene dal canto suo la tesi che le tribù dell'Epiro fossero illiriche. *Kristo Frashëri* scrive dei Paravi, gli antichi abitanti della valle superiore del Vjosa, ed afferma che essi erano originariamente Illiri e che passarono poi sotto l'influsso culturale greco. *Hasan e Neritan Ceka* si oppongono alla tesi « revisionistica » che l'Illiria fosse solo una federazione tribale, e *Dilaver Kurti* infine scrive delle tracce della civiltà illirica rinvenute a Mati.

Il periodo protoalbanese è trattato nei seguenti articoli: *Andromaqi Gjergji* afferma che nel costume popolare albanese sono rimasti elementi illirici; *Jorgji Dinari* asserisce che nella lingua albanese si trovano elementi illirici. *Hena Spahiu*, scrivendo a proposito dei ritrovamenti avarici a Kalaja e Dalmaces e a Kruja, afferma che essi provengono da una più piccola tribù nomade: i ritrovamenti vengono confrontati anche con quelli di Atene e di Corinto. L'ultimo articolo è di *Damjan Komata*, che descrive i tipi di ceramica medioevale albanese. Questa ceramica, secondo l'autore, presenta elementi illirici e rafforzerebbe la tesi che la civiltà albanese è una continuazione di quella illirica.

Al termine del volume sono infine riportati i dibattiti seguiti alle conferenze tenutesi durante il convegno di Tirana, che però apportano, per la maggior parte, solo aggiunte. Tra di esse, vi è una breve miscellanea di *Hilmi Sadiku* sulla localizzazione di alcuni castelli illirici e su alcune città illiriche a Penest (Dibra). Il libro contiene anche numerose illustrazioni ed una pianta delle località archeologiche albanesi.

PETER BARTL

(Da « *Südost-Forschungen* », Band XXX, pp. 513-15, München 1971).

Traduzione dal tedesco in italiano a cura di *Veronica Lazzarini Viti*.

« *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV* », Josephi Valentini S.J. labore reperta et transcripta ac typis mandata. Pars secunda, tomus septimus, tomus octavus, tomus nonus. Muenchen: DDr. Rudolf Trofenik Verlag. o.J., 1970, II, 7: pagg. XVI-295; II, 8: pagg. XI-449; II, 9: pagg. VII-187.

Questi tre volumi degli « *Acta Albaniae Veneta* » contengono 431 documenti che vanno dal 1413 al 1417. Il volume 7° contiene alcune aggiunte al volume 3° (per gli anni 1398-1404, riguardanti soprattutto *Carlo Tocco* e gli *Acciaiuoli*) e al volume 5° (per il 1409). I documenti stampati trattano, come nei volumi precedenti, non solo le condizioni nei possedimenti albanesi di Venezia — anche se esse vengono poste in primo piano (vedi i voluminosi catasti per la città di Scutari e i suoi dintorni, 1416-17, nel volume 8; problemi del commercio del frumento e del sale; concessioni di terre a militari) —, ma anche i rapporti della Serenissima con i vicini territori ancora sotto il dominio di famiglie locali, come *Sandalj Hranić* di Hum (Vol. 7), *Valona* (Vol. 7 e 8) e le interminabili discordie con i *Balsha* (Vol. 7 e 8). Viene tenuto conto anche delle relazioni

veneziano-turche: vi sono le lettere credenziali di legati veneziani presso i sultani osmani (*Musa, Bayazid, Mehmed I*); trattati di pace, accordi per lo scambio di prigionieri, così come rapporti sulla pirateria turca. Il nome *Kastrioti* appare solo poche volte. Una prima volta, quando a *Johannes (Iuanus) Kastrioti* viene conferita assieme ai figli ed ai discendenti la cittadinanza veneziana (1413); una seconda volta quando al medesimo viene dato il permesso di rifugiarsi in territorio veneziano in caso di minaccia turca.

Il Volume 9 contiene l'indice dei precedenti volumi e, fra l'altro, tabelle sugli introiti dei possedimenti veneziani in Albania, le spese che per essi dovevano affrontare i veneziani ed un elenco delle località con i loro abitanti.

Con tali dati anche questi ultimi — in ordine di tempo — tre volumi concernenti la pubblicazione di documenti da parte del Valentini sono di enorme importanza anche per la geografia storica dell'Albania settentrionale.

PETER BARTL

(Da « *Südost-Forschungen* », Band XXX, pp. 515, München 1971).
Traduzione dal tedesco in italiano a cura di *Veronica Lazzarini Viti*.

« *Meshari* » i *Gjon Buzukut (1555)*. Botim kritik punuar nga *Eqrem Çabej*. Pjesa e parë — Hyrje dhe transliterim. Pjesa e dytë — Faksimile dhe transkribim fonetik. Tiranë: L'niversiteti Shtetëror i Tiranës. Instituti i Historisë e i Gjuhësisë 1968. Pagg. 299 e 404. Rilegato in lino. (Il « *Messale* » di *Gjon Buzuku (1555)*, edizione critica, a cura di *Eqrem Çabej*. Vol. I - Introduzione e traslitterazione. Vol. II - Fac-simile e trascrizione fonetica).

L'autore di questo voluminoso libro, il primo della lingua albanese, è un sacerdote cattolico di nome *Gjon (Giovanni) Buzuku*, originario di una regione particolarmente influenzata dalla cultura dalmata e veneta. L'unico esemplare che si conosca di quest'opera si trova nella Biblioteca Vaticana. Molto probabilmente questo *Messale* venne proibito dalla Chiesa in quanto Roma a quell'epoca cercava di far usare nella liturgia esclusivamente il latino, sia in Dalmazia che nelle zone di lingua albanese. Al *Messale* mancano le prime pagine, cosicché non si sa dove è stato stampato. Come nei testi liturgici influenzati dalla Chiesa d'Oriente, alla fine del libro appare un « *colophon* » (*colofone*) dal quale veniamo a sapere che *Buzuku* si è dedicato a questa sua opera dal 20 marzo 1554 al 5 gennaio 1555. Il volume contiene, oltre al *Messale* vero e proprio per le domeniche e le varie solennità, anche le traduzioni di: *Officium Parvum B. M. Virginis*, *Septem Psalmi Poenitentiales*, *Litaniae*, *Officium defunctorum*, *Rituale Baptismis cum Catechesi*.

Questo *Messale* venne scoperto nel 1740 a Roma nella Biblioteca della *Congregatio de Propaganda Fide*, ma solo nel 1910 venne riscoperto in Vaticano e messo a disposizione dei filologi.

Gli studi su questo testo, il più antico in lingua albanese, molti dei quali dello stesso *Çabej* (cfr. la bibliografia — purtroppo incompleta — nel vol. I a pag. 101), sono numerosi. Ma non esauriscono gli innumerevoli problemi filologici e storico-culturali originati da questo monumento linguistico. Per poter studiare esaurientemente quest'opera era necessaria un'edizione critica simile a questa, presentata da *Çabej* dopo più di tre decenni di studi accurati.

L'introduzione contiene i risultati di ricerche svolte dal *Çabej*, alcuni dei

quali già pubblicati, e le direttive secondo le quali egli ha interpretato il testo, raccolte nei seguenti punti: 1) storia del libro e suo contenuto; 2) personalità dell'autore alla luce dell'opera; 3) il libro come traduzione; 4) i caratteri tipografici e la veste tipografica; 5) la traslitterazione, la trascrizione fonetica ed in ultimo la bibliografia.

Ogni parte di questa introduzione apporta validi contributi per la soluzione definitiva del problema dell'origine del Messale, anche se non sempre si può condividere l'opinione dello studioso. Non è accettabile, secondo me, l'affermazione di Çabej che la traduzione di questo *Messale* in lingua albanese è opera esclusiva di Buzuku. Ciò viene contraddetto fra l'altro dai diversi stili e dalla differente qualità della traduzione.

Il traduttore, o i traduttori, avevano a disposizione testi liturgici e passi del Vecchio e Nuovo Testamento non solo in latino, ma anche in lingua slava e persino, come ha scoperto Çabej, in italiano.

Un diretto influsso greco o bizantino viene negato. Ciò ovviamente è valido se si considera il libro opera di un solo traduttore, cioè di Buzuku, che come sacerdote di rito latino non conosceva bene il greco. La mescolanza di dialetti nel *Messale*, cioè la tradizione di una originaria lingua liturgica scritta con preponderanti elementi gheghi ma anche meridionali, indica che molto probabilmente Buzuku aveva a disposizione durante la stesura del testo alcune opere precedentemente tradotte dal greco. Secondo la mia personale opinione è compito ancora arduo la prova certa delle fonti utilizzate per la traduzione.

Siamo grati allo studioso per questo suo lavoro, la migliore opera filologica dell'albanistica fino ad oggi ed anche il capolavoro di Çabej. Solo le mille note di commento al testo, a pie' di ogni pagina, dimostrano la pazienza e la precisione di una superba tradizione filologica.

MARTIN CAMAJ

(Da « *Südost-Forschungen* », Band XX, pp. 517-18, München 1971).

Traduzione dal tedesco in italiano a cura di Veronica Lazzarini Viti.

TRYEZA E REDAKSÍ

D.N. - USA. — *Na pyetë si i kemi punët? Shpëtuem edhe për do kohë. E kishim vendosë me u kuntue në kët numër pajtimtarvet se vishtirsit financjare t'Administratës na shtrëngojsin me pezullue botimin e kësaj së përkohëshme. I lajmojshim se ky vjet do të plotësohej rregullisht me numrat e caktuem (tre me 144 faqe sejcili) e u thojsim mos me dergue pajtime e ndihma për vjetin 1973. Nji Mik i shquem shqiptar na bindi me ndrrue mendim. Na premtoi përkrahje për kapërcim të vishtirsive e na siguroi se do t'a gjënte mënyrën si me na e mbulue deficitin e shënueshëm t'administratës. Këtij dashamiri të ndritun qi përsjell me kuptim largpás mundin t'onë për nji pohim në dhë të huej të vlerave t'ona tradicjonale, — pa të cilat s' kuptohet as sot as në t'ardhëmen nji Shqipni shqiptare, — i shkon mâ s'pari mirnjohja e nxehtë e jona, mandej edhe ajo e të gjithë lexuesave. Mâ mirë nji mik se nji çiflik.*

Si kemi arrijtë mbas pesëmbëdhjetë vjetve në kët shkallë zorimi? Po e shpjegojmë në pak fjalë. Shëjzat ç'prej numrit fillestar e deri më sot gjithmonë kanë dalë deficit me shpenzime redaksjonale e të shtypit, por deri para dy a tri

vjetve ai deficit mbulohej pa vishtirsi të mëdhá prej nesh. Sot, si dihet, shpenzimet e shtypit e të postës janë, të thuesh, trefishue. Pajtimet, në vend qi me u shtue, kanë ardhë tue u pakësue. Në çdo vend të botës, rëndom, nji fletore a e përko-shme, sa má vjetërsi ká, aqë má tepër përhapet. Ndër né ndodhë e kundërta. Shqiptarët e diasporës nuk lexojnë shqip. Nji i njoftun i yni, qi erdhi këso vere me na pá, tue na kallzue mënyrën si e kalon kohën kur kthen prej pune, na tha se merr nji revistë të vendit e kënaqet me të. Botimet shqipe, pohoi, nuk e interesojnë. Tue bá kët pohim, na vrau veshin si nji tingull përbuzjeje në zà. Mjerrisht ky lloj njeriu, qi rrethohet me televizora e frigorifera e petkaláse e pjataláse me elektrik dhe nuk mban në nji skutuliq të banesës së vet s'paku dhe të botime shqipe, ka shokë mjaft në diasporë.

E shka na çuditë má tepër ást fakti se këta mos-përfilla të prodhimit kulturier në gjuhë shqipe, nuk i biejnë mohit shqiptarizmit. Kujtojnë ndoshta se ndihmojnë rrejjen e náltësimin e vlerave shqiptare tue u rrethue me vegla xixilluese elektro-shtëpijake d.m.th. me petkaláse e pjataláse etj.

Sidoqoftë me ndihmën e burrave, qi problemet e kulturës kombtare në botë të lirë i pleqnojnë me mende të gjánë e veshtrim të lartë, po vazhdojmë përpjekjen t'onë e po përgatitemi të perballojmë punën qi na pret në XVII vjet të Shëjzave.

Zoti Y.D. - New York. — Qofsh faqebardhë Ti për kujdes me të cilin përpqesh me na zgjá frymëmarrjen në veprimtari të vishtirë kulturore t'onë edhe faqebardhë qofshin ata Zotnij qi deshten të tregojnë në mënyrë konkrete sympathin e çmimin për né dhe për qellimet kombtare qi na frymzojnë. Po botojmë këtu poshtë listën me émna të ndihmtarve bujarë qi na dergove:

Dr. H.H. Oruçi	Dollarë 100
Z. Gjon Gjinaj	» 100
Z. Marka Zef Ndreca	» 100
Z. Zef Perndocaj	» 100

Sig. Dem. Em., Civita (Cosenza) — *Le confesso che non so come rispondere alle fitte e complicate domande che Lei cortesemente mi rivolge riguardo all'avvenire del sentimento etnico fra gli Albanesi d'Italia. Personalmente sarei portato a semplificare la questione.*

Le comunità Italo-Albanesi, che si dispiegano dagli Abruzzi alla Sicilia, sono circa una ottantina. Di queste quasi la metà hanno perduto la lingua e stanno per dimenticare anche il ricordo della propria origine. Fatalmente, nel convulso clima, ostile ai retaggi del passato e propenso ai radicali mutamenti, sopravvenuto dappertutto dopo la seconda guerra mondiale, anche in altre comunità arbreshe si indeboliranno via via le memorie e gli impulsi ancestrali.

Non mi sembra che quello degli Italo-Albanesi possa considerarsi un problema di massa, come Lei dice in una delle tredici domande del Suo questionario. Centocinquantamila albanofoni su una popolazione superiore ai 50 milioni contano poco. Gli Italo-Albanesi debbono tener presente che ormai sono innestati profondamente, e definitivamente, corpo ed anima, nella vita italiana, a cui ãa cinque secoli partecipano dando generosi contributi di mente e cuore e sangue. Quindi il problema, a mio modesto avviso, si pone in termini molto piú semplici, che sono i seguenti: 1) conservare nei limiti del possibile la parlata italo-albanese, rinvigorendola con lo studio della lingua albanese; 2) informarsi con oppor-

tune letture sulla propria origine; 3) rimanere fedeli, per quanto possibile entro il limite delle odierne circostanze, alle tradizioni etniche, tramandandone lo spirito alle nuove generazioni.

Il rito bizantino e la liturgia in lingua albanese aiutano la conservazione sia della parlata sia delle tradizioni. L'insegnamento nelle prime classi elementari dell'arbresh, impartito da provetti maestri bilingui, risulterà utilissimo anche didatticamente. Nelle medie, alcune ore inserite nel programma scolastico, daranno quelle essenziali nozioni sulla etnogenesi degli Albanesi in genere ed in ispecie sulle vicende storiche la cui conoscenza è necessaria a ciascun Italo-Albanese per chiarire la propria origine.

Occorrono soprattutto buone pubblicazioni in arbresh: grammatiche, libri di lettura, manuali di storia e di storia letteraria ecc.

Ai più volonterosi si aprirà in tal modo, nell'ambito dei corsi universitari, la via verso un ulteriore approfondimento degli studi albanesi. L'Albanologia è una materia difficile; richiede una severa applicazione.

Gli Arbreshë sono una delle propaggini del popolo albanese, quindi l'Italo-Albanese in cui vibra più intensamente la radice etnica deve tener presente che l'Albania è la fonte precipua della sua cultura. Gli Arbreshë, mantenendo la loro fisionomia di ramo di una stirpe evoluto in un propizio clima di civiltà occidentale, possono rendere preziosi servigi al ceppo originario, ma sempre rimanendo nell'ambito delle aspirazioni spirituali. Sarebbe antistorica una evoluzione in senso etnico degli Albanesi d'Italia che non mantenesse rapporti con la cultura albanese.

Penso pertanto che occorra fare astrazione dai discorsi o dai progetti troppo complicati, non lambiccare il cervello circa gli influssi sul nostro piccolo mondo del vasto mondo circostante della cultura universale, e concentrare il proprio impegno soprattutto sul diligente studio del dialetto arbresh e della lingua albanese e sulla diffusione in giornali e periodici — ma scritti almeno per metà nella parlata avita — della storia e dello sviluppo storico letterario italo-albanese e albanese.

Comunque, La ringrazio sinceramente del gentile invito ad esprimere la mia opinione sulle possibilità che ha la lingua albanese di sopravvivere nelle comunità italo-albanesi. Mi conforta molto il fatto che le Sue domande testimoniano l'interessamento da Lei nutrito per problemi a cui io ho dedicato tutt'intera la mia vita. E di tale appassionato interessamento Le sono grato di cuore.

E. K.

KUMTIM. — *Botimet e shênjueme në faqen qi vjen mbas kësaj të së për-kohëshmes nuk gjinden të gjitha n'Administratë të Shëjzave. Ata qi dishrojnë me i pasë duhet t'u drejtohen:*

Zojshës Dr. Angela Cirrincione për Sintassi alb. ecc. në Via Michele La Rosa 1 (Ang. G. Galilei) 90145 Palermo.

Zotni Tahir Kolgjinit për Shpalimet në Sahsuvar Fabrikasi - Topkapi - Maltepe - Istanbul (Turchia).

Ato të Fishtës Satyrika e Lyrika te P. Vinçenz Malaj - Via Merulana, 124 - 00185 Roma.

Zotni Prof. Vasil D. Alarupit - për Skënderbeu n'adresë: 8 Longview Road - Framingham - Mass. 01701 (USA).

COLLANA DI « SHËJZAT »

- 1-2 - MARTIN CAMAJ, **Djella** - tregim në prozë e në vjerrshë. Romë 1958,
faqe 142. Lire 800 (\$ 2)
- 3 - ERNEST KOLIQUI, **Kangjelet e Rilindjes** (s'ká mâ - esaurito).
- 4 - MARTIN CAMAJ, **Legjenda**. Romë 1964, faqe 74. Lire 500 (\$ 2)
- 5-6 - ETËHEM HAXHIADEMI, **Skënderbeu**. Romë 1968, faqe 104.
Lire 1.000 (\$ 3)

* * *

- MARTIN CAMAJ, « **Il Messale** » di **Gjon Buzuku**. Contributi linguistici allo studio della genesi. Roma 1960, pp. 90. Lire 1.500 (\$ 4)
- GIUSEPPE GRADILONE, **Studi di letteratura albanese**. Roma 1960, pp. 247.
Lire 1.500 (\$ 4)
- HILUSH VILZA, **Shija e bukës së mbrûme, romanx**. Romë 1960, raqe 173.
Lire 1.500 (\$ 4)
- MARTIN CAMAJ, **Lirika mes dy moteve**, München 1967, faqe 87.
Lire 1.400 (\$ 4)
- ANGELA CIRRINCIONE, **Sintassi albanese degli antichi scrittori**. Roma 1968,
pp. 120. Lire 2.000 (\$ 5)
- P. FULVIO CORDIGNANO S.J., **Dizionario Italiano-Albanese**, Forni Editore
- Bologna. - Ristampa anastatica dell'edizione di Scutari, 1938. A cura
dell'Istituto di Studi Albanesi dell'Università di Roma. Bologna, Febbraio
1968, pp. VIII-757. Lire 15.000 (\$28)
- KARL GURAKUQI, **Nepër vullajt e « Shëjzavet »**. Veprimtarija e Revistës
« Shëjzat » në Dhetëvjeterin e parë 1957-1966. Roma 1969, faqe 115.
Lire 1.200 (\$ 3)
- TAHIR KOLGJINI, **Shpalime rreth « Lahutës »**. Shpalon disâ fjalë shqip të
përdoruna në « Lahuta e Malcis ». Istanbul 1969, faqe XIII-300.
Lire 4.000 (\$ 9)
- ERNEST KOLIQUI, **Symfonija e Shqipevet**, poemth symfoniâr. Roma 1970,
faqe 42. Lire 1.000 (\$ 3)
- X BERNARDIN PALAJ, **Opere, Vol. I: Poesie** a cura di ANGELA CIRRINCIONE.
Roma 1970, pp. 311. Lire 5.000 (\$ 10)
- X P. GJERGJ FISHTA, ofm, **Satirika: Anzat e Parnasit** (faqe 204) e **Gomari i Babatasit** (faqe 122) - Ristampa anastatica - Romë 1970.
Lire 3.000 (\$ 6)
- X P. GJERGJ FISHTA, ofm, **Lirika: Mrizi i Tânavet** (faqe XII-144) e **Vallja e Parrizit** (faqe 122) - Ristampa anastatica - Romë 1970.
Lire 3.000 (\$ 6)
- VASIL D. ALARUPI, **Skënderbeu (3 Kuçedra deh 151-shi i Lali Dukjes)**.
Tregim. Romë 1972, faqe 66. Lire 1.000 (\$ 3)

« SHEJZAT » (Le Pleiadi)

Piazza della Balduina, 59 - 00136 Roma - ITALY

Vargu i botimeve të marruna

- Procopius din Caesarea**, Istoria secretă; Ediție critică, traducere și introducere de H. Mihaescu; Editura Academiei Republicii Socialiste Romania 1972. (Scriptores Byzantini VIII).
- Tacit**, Dialogul despre oratori, text si traducere de H. Mihaescu, Iași, tip. Alexandru A. Țerek, strada Marzescu n. 9, 1946.
- H. Mihaescu**, In margine alla mia recente edizione critica di Maurizio, estratto da « Studi in onore di Vittorio De Falco », Libreria scientifica editrice, Napoli, MCMLXXI.
- Revue des études sud-est européennes**, tome VII-1969, n. 1, éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest 1969.
- Socr. N. Liakos**, Etudes mikreuropeenes (3 bis), L'origine des Albanais et Roumains complement, ΔACO-GETO-SCLAVINICA; Thessalonique, Juin 1972.
- Titos P. Jochalas**, Über die Einwanderung der Albaner in Griechenland, eine Zusammenfassende Betrachtung (Sonderdruck aus Dissertationes albanicae); Dr. Dr. Rudolf Trofenik - München 1971.
- Titos P. Jochalas**, Le poème épique « Scanderbeg » de Grégoire Stavridis (Prliev) d'Ohrid, Thessalonique 1971.
- LUDVIG BRAUN (Frankfurt) - MARTIN CAMAJ (München). - **Ein albanischer Satz aus dem Jahre 1483**. Sonderdruck aus Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung. Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen 1972.
- Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft, n. 3/4, 11 Jahrgang, München, Juli-Dezember 1971.
- Arshi Pipa**, Le mythe de l'occident dans la poésie de Migjeni, Sonderdruck aus Südost-Forschungen, Bd. XXX (1971), R. Oldenbourg, München 1971.
- Giovanni Mele** (Vescovo), Preghiere, Tipografia Patitucci, Castrovillari 1972.
- Marcello Caetano**, Il futuro del Portogallo, esposto dal capo del suo governo: **Continuità nel rinnovamento**; Edizioni Divulgo, Torino 1972.
- L'Unione** - Bollettino dell'Unione delle comunità italo-albanesi, n. 1; Cosenza,
- Eleuterio F. Fortino**, La promozione della cultura italo-albanese, « Risveglio » - Anno IX, n. 9, 1971; Cosenza.
- G. B. Pellegrini**, Rassegna bibliografica, estratto da: Archivio Veneto, Serie V - Vol. XCV (1972).
- Zëri i Rinisë shqiptare në mërgim**, Shoq. « Rinija shqiptare në mërgim » (The Albanian youth in exile) 84 Paxton Street South Kingsville 3015, Melbourne, Australia. (Viti I, Cusht 1972).
- E vërteta**, nga H. S. Cenaj, New York 1972.

Të gjitha botimet qi arrijnë në Redaksi shenohen në këtë varg. Ato qi kanë një randësi të veçantë, do të shqyrtohen ndër rubrika përkatse.

ERNESTO KOLIQI

SAGGI DI LETTERATURA ALBANESE

Il popolo albanese, esiguo come entità numerica, ha una letteratura orale fra le più interessanti d'Europa ed una letteratura colta molto originale: entrambe rispecchiano la sua singolare inquieta spiritualità, in cui una antica sostanza etnica, attraverso un profondo travaglio interiore, viene rinnovandosi nel soffio di modernissime idee.

Le tre religioni professate dagli Albanesi, che poi corrispondono a tre grandi civiltà mediterranee — islamica, ortodossa, cattolica — arricchiscono di fecondi germi sia il patrimonio espressivo popolare sia le opere colte dei poeti e dei narratori. Spiriti e forme dell'Oriente e dell'Occidente si armonizzano, fondendosi nel crogiuolo dell'anima albanese ancorata a tenaci vive tradizioni indoeuropee.

L'autore, più che tentare una disanima in sede letteraria delle varie manifestazioni della creatività espressiva albanese, ha voluto rivelarne l'intimo impulso, raccogliendo in questi « Saggi » i risultati dei suoi incontri con alcuni dei più rappresentativi esponenti di letteratura orale e colta d'Albania descrivendo di questa condizioni ambientali e aspetti umani in genere poco noti.

Della letteratura albanese sono parte inseparabile anche le opere degli Albanesi d'Italia e degli Albanesi in Jugoslavia, dove, in un mirabile rigoglio di vigore etnico, fioriscono opere letterarie che si integrano nella spiritualità della madrepatria.

« Studi Albanesi » - Studi e Testi, Vol. 5
1972, cm. 18 x 25,5, IV-260 pp. - Lire 5.500

CASA EDITRICE LEO S. OLSCHKI
CASELLA POSTALE 295 - 50100 FIRENZE

L. 2.500